

A. Sunila

Kodanliku
„demokraatia“
ja „vabaduse“
sildi all

17-25996IV
A. SUNILA

KODANLIKU
„DEMOKRAATIA“
JA
„VABADUSE“
SILDI ALL

EESTI PROLETARIAADI
VÕITLUSEST TÖÖLISMAJA
EEST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

9E
S89

2

Tartu Riikliku Olukooli
Rahmatukogu
52299

SISSEJUHATUS

Üheks eredaks leheküljeks eesti proletariaadi revolutsioonilise liikumise ajaloos on ennatsalgav võitlus oma organisatsioonide keskuse — «Töölise Maja» eest. Juba organiseeritud töölisliikumise esimestest sammudest peale, kui enamik eesti proletariaadist XX sajandi algul asus töörahva revolutsiooniliste lippude alla, hakkas ta ühtlasi pidama visa võitlust oma organisatsioonide normaalseks tööks vajalike tingimuste loomiseks. Selle võitluse juhtijaks ja organiseerijaks oli Eestimaa kommunistlik organisatsioon, mis oma tekkimisest peale 1904. aastal tegutses VSDTP koosseisus ja pärast kodanliku diktatuuri kehtestamist iseseisva parteina. Eestimaa Kommunistlikul Parteil tuli kuni tsarismi kukutamiseni 1917. aastal ja pärast nõukogude võimu mahasurumist 1918. aastal tegutseda põranda all. See asjaolu sundis parteid ära kasutama iga väiksematki võimalust legaalseks tegevuseks töötavates hulkades. Sel eesmärgil suunas partei oma liikmeid ametiühingutesse, väikekodanlikesse töölisparteidesse, karskusseltsidesse ja teistesse legaalsetesse töölisorganisatsioonidesse, et seal revolutsioonilist tööd tehes isoleerida oportunistid ja tuua need organisatsioonid EKP juhtimise alla. Nii on ka Eestimaa ametiühinguliikumine kui tööliklassi kõige massilisem legaalne liikumine arenenud oma tekkimisest peale Kommunistliku Partei juhtimisel ja võidelnud kodanluse ning selle käsilaste — parempoolsete sotsialistide ja teiste tööliklassi reeturite vastu. Isegi pärast 1927. aastat, kui sotsidel läks korda rasket terrori olukorda kasutades ametiühingute keskorgan oma võimusesse haarata, oli see ainult näilik võit, sest tegelikult jäid paljud ametiühingud endiselt EKP juhtimise alla.

Proletariaadi revolutsioonilise võitluse ajaloost teame, et töölisorganisatsioonide tegevus on seda edukam, mida soodsamad poliitilise ja organisatsioonilise töö võimalused neile on loodud. Iga organisatsiooni tegevus sõltub suurel määral sellest, kas tal on ruumid, kus kokku tulla, nõu pidada, koosolekuid läbi viia, revolutsioonilist tööd juhtida ja suunata.

Käesolev brošüür katsub anda lühikese ülevaate sellest kangelaslikust võitlusest, mida eesti revolutsiooniline töölisklass Kommunistliku Partei juhtimisel pidas oma töölistmaja eest. See võitlus algas juba tsarismi ajal esimeste ametiühingute loomisega ja nende tegevuse arendamisega 1905.—1907. a. revolutsiooni päevil.

Koos töölisorganisatsioonide loomisega pandi 1907. aastal alus ühtlasi oma keskusele. Kuid selle esimese töölistmaja eluiga oli väga üürrike, sest ametiühingute sulgemisega tsaarivõimude poolt keelati samuti nende keskuse tegevus. Ent ikka ja jälle tekkisid revolutsioonilised ametiühinguorganisatsioonid, uuesti ja uuesti loodi ka oma keskus. Nii kestis terav võitlus kuni tsarismi kukutamiseni. Aga ka pärast Veebruarirevolutsiooni tuli eesti proletariaadil töölistmaja pärast pidada kodanlusega ägedaid võitlusi, mis arenesid kuni käsitsi kokkupõrgeteni.

Alles Suur Oktoobrirevolutsioon tegi sellele võitlusele lõpu, kuid sedagi ainult kolmeks ja pooleks kuuks, sest eesti kodanlusel läks korda algul saksa okupantide ja pärast ameerika, inglise jt. imperialistide abiga Oktoobrirevolutsiooni tagajärjel Eestis kehtestatud nõukogude võim maha suruda ning kodanlik-natsionalistlik diktatuur kehtestada.

Oma diktatuuri algaastail püüdis eesti kodanlus töötajate poolehoidu võitmiseks mõnel määral lubada revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide ja nende keskuse, töölistmaja tegevust. Kui aga revolutsiooniline liikumine võttis kodanlust ähvardava iseloomu, asus ta neid organisatsioone ja töölistmaja taga kiusama ning jõudis lõpuks kuni nende täieliku sulgemiseni. Selles võitluses ilmneb eriti selgelt kodanlike vabaduste ning õiguste formaalne ja paberlik iseloom, tõendades, et kodanlikus ühiskonnas on õigus ja vabadus ainult võimuloleval klassil, kodanlusel. Kodanlik Eesti on oma «demokraatlike» vabaduste ja õigustega ses suhtes kujukaks näiteks. Vaatamata sel-

le, et siin kodanluse enda sõnade järgi oli kehtestatud maailma kõige demokraatlikum» põhiseadus ja töötatele töötatud küll sõna- ja koosoleku, küll organiseerimis- ja ühinemis-, küll südametunnistuse- ja trükivabadust, küll korteri puutumatus ja isikukaitset, oli see ainult väberil, sest paralleelselt põhiseadusega kehtis palju karmem seadus — sõjaseadus, mis muutis olematuks kõik põhiseaduses deklareeritud vabadused ja õigused.

Väga veenvalt kinnitab seda kasutada olnud konkreetne materjal kodanlikus Eestis kehtinud nn. organiseerimisvabaduse kohta, mis revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide võitluses oma töölistmaja eest leidis eriti meka väljenduse.

Töö koostamisel on läbi töötatud EKP Keskkomitee partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivi, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riikliku Keskarhiivi, Eesti NSV Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riikliku Arhiivi materjalid, EKP illegaalne häälekandja «Kommunist» ja revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide ajakirjad ja ajalehed alates 1917. aastast kuni 1940. aastani, nagu «Kiir», «Tööline», «Rõhutute Häääl», «Töö», «Tallinna Tööline», «Tööraha Häääl», «Töö lipp», «Tööliste Lipp», «Meie Leht», «Sõna», «Proletaarlane», «Edasi», «Rahva Sõna», «Tööliste Võitlus», «Võitluse Lipp» jt., otside häälekandjad «Sotsiaaldemokraat», «Tulevik» ja «Ühendus» ning tööerakonna häälekandja «Vaba maa». Samuti on kasutatud mõningaid kodanlikke raamatuid, ajakirju ja ajalehti.

Et seni ei ole läinud korda leida «Tööliste Maja» osatähtsuse juhatuse ja peakoosolekute protokolliraamatuid, siis on esmajärgulise tähtsusega allikmaterjaliks olnud revolutsioonilised töölisajalehed, kus võitlus töölistmaja eest on leidnud kõige ulatuslikumat kajastust, aga samuti Eesti NSV Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklikus Arhiivis säilitatav osaline kirjavahetus «Tööliste Maja» kohta ning Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklikus Keskarhiivis leiduvad Eesti maa Töölisühisuste Üldliidu juhatuse ja Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu otsused, mis puudutavad «Tööliste Maja».

Olulist abi on autorile osutanud ka töölistmaja liikumisest aktiivselt osavõtnud seltsimehed H. Allik, A. Tammik, A. Vaarandi, A. Resev, F. Kaur, J. Saat,

R. Ehrlich, A. Vaarmann, A. Reinson, A. Kirikal, A. Järvepera, V. Raekson, A. Lepp, H. Verro jt., kellede väärtuslikud mälestused aitasid autoril valgustada ja täpsustada paljusid küsimusi, millede kohta puuduvad vajalikud kirjalikud materjalid. Kõigile neile seltsimeestele avaldab autor kõige sügavamat tänu. Samuti tänab autor ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Muuseumi Oktoobri revolutsiooni ja sotsialistliku ülesehitustöö osakonna juhatajat A. Karistot, Ajaloo Instituudi vanemat teaduslikku töötajat H. Saarniitu ning EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi direktori asetäitjat R. Majakut käsikirja trükiks ettevalmistamisel osutatud abi eest.

I

EESTI PROLETARIAADI VÖITLUS TÖÖLISMAJA EEST AASTAIL 1906—1919

1905.—1907. aasta revolutsiooni tormilistel päevadel, kui üha enam selgus liberaalse kodanluse rahvavastane pale, hakkas eesti proletariaat oma huvide kaitsmiseks looma ametiühinguid. Nende keskus Mere tänaval nr. 36 kujunes ühtlasi esimeseks töölistmajaks, mis seni teada olevatel andmetel tegutses mõned kuud. Noored ametiühingud olid veel liiga nõrgad ega suutnud vastu pidada reakt-siooni pealetungile, mis järgnes pärast 1905.—1907. a. revolutsiooni mahasurumist. Tsaari satraabid õiendasid nendega halastamatult arveid ja sulgesid nende keskuse. Sellest hoolimata oskas ja suutis eesti proletariaadi ees-rindlik osa ka süngeil reaktsooniaastail luua uuesti mõned ametiühingud ja hakata 1908. aastal välja andma oma hää-lekandjat «Töö». Töölisorganisatsioonide asukoht Pikal tänaval (majas nr. 36) ja hiljem Toom-Kuninga (Pioneer-ride) tänaval nr. 20 (maja on hävinud) sai teiseks eesti revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide keskuseks — Töö-lismajaks. Kuid tsaari sandarmid kägistasid ka seekord töölisorganisatsioonid.

1911. aasta algul kujunesid Tallinna revolutsiooniliste tööliste kooskäimise kohaks töölistkooperatiivi «Tera» ruu-mid, mis tegelikult muutusid samuti töölistmajaks. Ent ka see suleti, ja kuue aasta jooksul ei olnud Tallinna revolut-sioonilistel töölistel enam oma legaalsel kogunemispaika.

Alles pärast Veebruarirevolutsiooni õnnestus uuesti alus panna töölistmajale. Selleks osutus Suur-Karja täna-vas nr. 18 asuv maja, kust Veebruarirevolutsioon oli tsaa-riaegse asutuse — merekindluse sõjakohtu välja kihuta-nud. Siia asusid kõigepealt põranda alt väljatulnud bol-ševike organisatsioon ja tema häälekandjate «Kiir» ning «Utro Pravdõ» toimetused, taastatud ja uuesti moodusta-

Toom-Kuninga tänavas asunud maja, mis 1909. aastal oli töölismajaks.

tud ametiühingud jt. töölisorganisatsioonid. «1917. aasta kevadel, kui ma Tallinna jõudsin,» kirjutab oma mälestustes «Kiire» kaastööline Julius Kippar, «asus «Kiire» toimetus töölismajas Suur-Karja tn. 18, teisel korral. Meie kasutada oli kolm tuba. Ühes neist asus talitus, teises toimetus ja kolmandas oli ajalehe toimetaja J. Anveldi ja venekeelse bolševistliku ajalehe «Utro Pravdõ» toimetaja I. Rabtšinski ühine kabinett. Toimetuse ruumide vastas oli väike saal, kus tavaliselt peeti tööliiskoosolekuid. Maja alumisel korral oli töölisajakirjanduse müügipunkt, kus levitati Juhan Liliënbaçi poolt väljaantud brošüüre, ajakirju, mitmesugust parteikirjandust ja muidugi ka ajalehte «Kiir».»¹

Lühikese aja jooksul sai Töölismajast revolutsiooni juhtimise keskus. Siit toimus revolutsioonijõudude organiseerimine ja mobiliseerimine, Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni ettevalmistamine. «Hoone ees asuval väljakul tungles alati rahvas, vaieldi poliitilistel teemadel, siit käisid läbi töölised, soldatid, madrused ja väikekodanlased,

¹ «Nõukogude võimu eest», Tallinn, 1957, lk. 127.

sia hiilisid vargsi kodanlikud elemendid. Vaidlused venisid sageli kaugemale üle südaöö,» kirjutab Hans Pöogelmann, «ajalehe «Kiir» tiraaž ületas juunikuus 13 000 eksemplari, mis oli ennenägematu arv eesti ajalehtede kontorites. Huvitav on märkida, et esseerid ja menševikud kartsid «Töölise Maja». Tallinna Nõukogu vajas ruume. Tal soovitati üle kolida «Töölise Maja», kuid nõukogu oportunistlik enamus keeldus sellest.»²

Revolutsioonilise liikumise massilisemaks ja aktiivsemaks muutumisega kerkis esile tungiv vajadus suuremate ruumide järele. Seepärast tekkis juba tol perioodil mõte ehitada nõuetekohane töölismaja. Aprillikuus 1917 moodustati «Töölise Lossi» nime all vastav organisatsioon, mis kuulutas oma eesmärgiks Tallinna töölismaja ehitamise. Selle liikmeteks võisid olla kõik töölisorganisatsioonid ja -parteid. Sissetulekuid hangiti vabatahtlike annetuste, liikmemaksude jm. teel.³

Maja Suur-Karja tänavas nr. 18. Siin asus aastail 1917—1921 töölismaja.

² «Rahva Hääle» nr. 254, 28. oktoobril 1957.

³ «Kiir» nr. 32, 3. mail 1917; «Maatamees» nr. 12, 15. augustil 1917; «Tööline» nr. 25, 12. augustil 1917.

17. aprillil 1917 avaldas bolševike häälekandja «Kiir» läkituse, milles kutsuti töötajaid üles 1. mail 1917 annetama oma piskust töölistmaja ehitamise heaks. «Toetage esimesel vabal proletariaadi pühal — 1. mail u. k. j. — peetatavat üldist korjandust... selle teadmise, et iga teie veering töörahva kodu ehitust kiirendab,» märgiti üles kutses.⁴ Iga tööline kohustus annetama poolteist päeva palka «Tööliste Lossi» heaks.⁵

Klassivõitluse praktiliste kogemuste ja bolševike viisade ning järjekindla selgitustöö tulemusena hakkas töörahvas seas pidevalt kasvama poolehoid bolševikele. Seda näitasid kujukalt 1. mail loosungite «Maha sõda!» ja «Elagu sotsialism!» ning 18. juunil loosungite «Kogu võim nõukogudele!» ja «Maha sõda!» all läbiviidud suured tööliste sõjavastased demonstratsioonid Tallinnas, Narvas, Tartus jm. Eesti bolševike ettepanekul lahkusid tööliste ja maata ning vähese maaga talupoegade esindajad terve koosseisus 2. juulil alanud «rahvakongressilt» ja kogunesid nõupidamisele Töölistmajja, kus nad mõistsid hukka selle kodanluse ettevõtte, mis kvoorumi puudumisel surus välja. 4. juulil organiseerisid töörahva saadikud koos Tallinna bolševikega suure töörahva demonstratsiooni, millest võttis osa üle 40 000 töötaja. Demonstrandid ilmusid «Estonia» teatrihoone ette loosungitega «Maha kodanluse rahvuskongress!», «Maha imperialistlik sõda!» «Kogu võim nõukogudele!». Tallinna töötajate võimas demonstratsioon näitas, et laialdased rahvahulgad pole ainult koondunud bolševike loosungite alla, vaid on valmis ka tegutsema partei kutsel.

Nähes, et rahulike abinõudega ei ole enam lootust oma võimu säilitada, asus Ajutine Valitsus menševike ja essee-ride ning kohaliku kodanluse toetusel ka Eestis vägivaldastele teele. Merekindluse komandandi käskkirjaga suleti 14. juulil bolševike ajalehed «Kiir» ja «Utro Pravdõ», nende toimetused rüüstati, isegi raudkapp murti lahti, ajalehetel-lijate nimekirjad hävitati või kanti laiali. «Kiire» toimetaja Jaan Anvelt areteeriti. Töölistmaja võeti sõjaväe pool- valve alla ja töölisajalehtede ruumid pitseeriti kinni.

Teade Ajutise Valitsuse vägivaldaaktist levis Tallinnas kiiresti. Töölised vastasid sellele protestimeeleavalduste ja -streikidega. Töötajate ähvardava surve all tuli Ajutise

⁴ «Kiir» nr. 19, 17. aprillil 1917.

⁵ «Sotsiaaldemokraat» nr. 25, 1. veebruaril 1921.

Valitsuse esindajail taganeda. Oldi sunnitud lubama uute bolševistlike ajalehtede «Tööline» ja «Zvezda» ilmumist ning vabastama Töölismaja ja J. Anvelt aresti alt. Kontr-revolutsiooni pealetungi nurjumine kutsus esile veel suurema bolševike mõju kasvu töötajate hulgas. Augustikuus toimunud Tallinna linnavolikogu valimistel said bolševikud 101-st kohast 31. Linnavolikogu juhatajaks valiti bolševik J. Anvelt ja linnavalitsuse esimeheks (linnapeaks) bolševik V. Vöölmann. Linnavalitsuses kindlustasid bolševikud endale ühekohalise enamuse. Nii läks Tallinna, s. o. kubermangu keskuse juhtimine bolševike kätte. Kui Veebruarirevolutsiooni algul oli bolševike partei ridades ainult 100—150 liiget, siis augustis oli neid juba 7000, s. o. 60—70 korda rohkem. Samuti kasvas tormiliselt ametiühingute liikmete arv, ulatudes augustis 35 000-ni. Revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide massiline kasv tõstis järjest teravamalt päevakorda ruumide küsimuse. Sel eesmärgil toimus augustis 1917 Tallinna ametiühingute ja töölisparteide esindajate koosolek, kus valiti «Töölise Lossi» juhatus, kes 28. augustil pöördus töötajate poole üleskutsega, milles märgiti: «Meil Tallinnas on üle 35 000 töölise ametiühingutesse organiseeritud. See on tõesti hiig-lajõud, mis mägesid paigast nihutada suudab. Aga, seltsimehed, meil puudub koht, kuhu terve Tallinna proletariaat ühise perena kokku tuleks. Puudub «Töölise Loss». Soomes, Helsingis, on see olemas. Ka meie peame selle loomisega kohe alustama, sest kauem loiuks jääda ja oodata tähendab, et meid võidakse isegi praegusest majast välja ajada. Meie peame «Töölise Maja» küsimuse kindlatesse kättesse võtma. Selleks on töölisorganisatsioonide liit «Töölise Loss» asutatud ja selle ajutine eestseisus valitud. Et liit kogu jõuga tööle saaks hakata, selleks on tarvis, et kõik ametiühingud ja sotsialistlikud seltsid oma peakoosolekutel «Töölise Lossi» asutamise küsimuse arutusele võtaksid ja iga 500 liikme kohta ühe asemiku «Töölise Lossi» Liitu valiks, kes saaks liidu põhikirja lõplikult vastu võtta ja töölismaja organiseerimisega peale hakata. Rutake asemikkude valimisega ja teatage valitud asemikkudest Põhja-Balti Keskkomiteesse Suur-Karja 18, mille ruumides praegu Ajutine Töölise Organisatsioonide Liit «Töölise Loss» asub.»⁶

⁶ «Tööline» nr. 41, 31. augustil 1917; «Sotsiaaldemokraat» nr. 7, 2. septembril 1917.

Annetustest, korjandustest ja liikmemaksudest koguti lühikese aja jooksul kokku umbes 500 000 rubla.⁷ Kuna enamik sellest rahast kulus Suur-Karja tänavas nr. 18 asuva Töölismaja üüriks ja remondiks, siis ei lubanud rahaline seisukord veel maja ehitamisele asuda. Et vabandada Töölismaja koormavatest ekspluatatsioonikuludest ja vältida «Tööliste Lossi» ehitamiseks kogutud summade edaspidist raiskamist, pöördus Tööliste Vanemate Keskkomitee 20. oktoobril 1917 Tallinna linnavalitsuse poole palvega, et see võtaks töölismaja kütte- ja valgustusekulud enda kanda. Ühtlasi avaldati arvamust, et «Tööliste Lossi» kõige sobivamaks asukohaks oleks «Väljanäituse aed,» mis asus Balti jaama lähedal.⁸

Oktoobrirevolutsiooni läbiviimise perioodil oli Suur-Karja tänaval asetsev Töölismaja endiselt revolutsiooni juhtimise staabiks. Siin asusid Eestimaa Sõja-revolutsioonikomitee, VSDTP Eestimaa Büroo, peaaegu kõik revolutsioonilised ametiühingud (18) ja nende Keskbüroo, vabrikuvanemate nõukogud, bolševike häälekandjate «Tööline» ja «Zvezda» toimetused, töölise söökla, raamatukauplus, raamatukogu, «Töölise Lossi» ehitusliit jt. töölisorganisatsioonid.⁹

Jõudude vahekord Eestis oli Oktoobripäevadeks kujunenud kodanlusele niivõrd ebasoodsaks, et ta ei julgenud haarata relvi. Seepärast toimus võimu ülevõtmine Eestis rahulikul teel. Oktoobrirevolutsiooni võidu tagajärjel läksid kõik maa rikkused ja varad töötajate endi kätte. Sellega ühenduses langes esialgu päevakorrast ka «Töölise Lossi» ehitamine, sest kõik kodanluse lossid ja paleed, mis seni olid olnud töötajatele suletud, läksid nüüd töörahva valdusse, kes võis neid oma äranägemise järgi kasutada.

Olukord muutus aga põhjalikult, kui Saksa imperialistid tungisid Eestisse ja koos eesti kodanlike natsionalistidega lämmatasid märtsi algul 1918 nõukogude võimu. Töörahva võimuorganid ja tuhanded nõukogude aktivistid olid sunnitud evakueeruma Nõukogude Venemaale. Eestis kehtestati julm saksa okupatsioonirežiim. Kõik revolutsioonilised töölisorganisatsioonid suleti. Töölismaja võeti okupantide poolt ilma mingisuguse seletuse või põhjendusega

⁷ «Sotsiaaldemokraat» nr. 25, 1. veebruaril 1921.

⁸ «Sotsiaaldemokraat» nr. 48, 28. oktoobril 1917.

⁹ «Töö Häääl» nr. 2, 6. märtsil 1919.

juba okupatsiooni esimestel päevadel kogu inventariga ära ja anti Saksa Sõdurite Kodu (Soldatenheim) käsutusse. Okupandid tassisid laiali või purustasid suurema osa töölisorganisatsioonide inventarist, mis oli jäänud Töölismaja ruumidesse.

Pärast saksa okupatsiooni lõppu 1918. aasta sügisel oli Eesti kodanlik Ajutine Valitsus sunnitud Töölismaja töölisorganisatsioonidele tagasi andma, et võita nende poolehoidu, mida ta vajab oma tagala kindlustamiseks nõukogudevastases interventsioonisõjas. Ajutine Valitsus asus laveerima ja silmakirjatsema. Sellega on seletatav ka kodanluse «suuremeelsus» — Töölismaja tagasiandmine. Ametlik üleandmise tseremoonia toimus 9. detsembril 1918. aastal.

Maja oli äärmiselt armetus seisukorras. Ainult mõnel ametiühingul oli osa inventarist alles jäänud, enamikul aga olid sellest säilinud üksnes riismed. Kõigile töölisorganisatsioonidele ja -parteidele tehti ülesandeks oma kaduma läinud inventari ja varanduse kohta nimekiri koostada ja Eestimaa Ametiühingute Kesknõukogule, mis asus ajutiselt Tallinna Keskahegekassa majas (Viru tänavas nr. 16), ära anda, et kahjutasu saksa võimudelt ühiselt välja nõuda.¹⁰ Kaduma oli läinud ka linnapanka pandud «Töölaliste Lossi» jaoks kogutud raha.¹¹

Detsembrikuu jooksul saadi Töölismaja korrastamisega juba niikaugemale, et ametiühingud võisid jälle asuda oma ruumidesse. Ka avati seal uuesti töölise söökla, kus toit oli palju odavam ja maitavam kui erasööklates. Seepärast leidis söökla töölise-ametiühingute liikmete poolt laialdast kasutamist, olles alati inimestest tulvil. Ka avati Töölismajas kauplus. Kõik see aitas töölisi koondada ja nendes ühistunnet kasvatada.

Põrandaaluse Eestimaa Kommunistliku Partei ja tema juhtimise all olevate ametiühingute energilise tegevuse tagajärjel algas revolutsiooniline liikumine lühikese aja jooksul uue hooga. Kodanluse keeldudest hoolimata heiskasid töölised 1919. aasta esimesel mail oma majal punased lipud. Vihaleaetud kodanliku korra kaitsjad tormasid kohe Töölismaja kallale. Lipud rebiti maha ja kisti

---

¹⁰ ENSV ORRKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü. 1, l. 1—2; «Sotsiaaldemokraat» nr. 8, 23. novembril 1918 ja nr. 23, 11. detsembril 1918.

¹¹ «Sotsiaaldemokraat» nr. 25, 1. veebruaril 1921.

puruks, inimesed kihutati välja ja maja otsiti läbi, ustele ning maja ümber seati valve ja tänav suleti liiklemiseks. Sama saatus tabas ka raudteetöölisi, kes punase lipuga olid tulnud Peetri platsile (praegune Võidu väljak). Neilt võeti lipp ära ja nad aeti püssipärasid ja -täake kasutades laiali.¹² Seega polnud möödunud veel viitki kuud Töölismaja tagasiandmisest, kui kodanlus võttis juba ette rünnaku Töölismajale, sest lootused «kodurahule» polnud täitunud. Kodanluse võimu esimestest päevadest peale hakkas tema tagalas üha ähvardavamaks kujunema teine rinne, mis kõigist repressiooni- ja vägivallaabinõudest hoolimata laienes ja tugevnes. Eesti töörahvas ei tahtnud osa võtta interventsioonisõjast, ta ei lubanud kasutada oma maad interventsiooni platsdarmina ja iseennast kahurilihana. Väga selgelt väljendasid seda Saaremaa töötavad talupojad 1919. aasta veebruarikuus, kui nad keeldusid kodanlikku armeesse astumast ja alustasid ülestõusu. Olukord muutus eriti pingeliseks 1919. aasta hilissuvel, Eestimaa ametiühingute I kongressi ajal, mis toimus 30. ja 31. augustil Töölismajas. Kongressi tööst võttis osa 412 töörahvasaadikut, kes esindasid 116 ametiühinguorganisatsiooni 40 000 liiget. Delegaatide määratu enamus asus kindlalt ja üksmeelselt revolutsioonilise klassivõitluse seisukohale, kihutades kongressilt minema 33 sotsi ja nende poolehoidjat. «Väikese Eesti ametiühingutel,» märkis silmapaisteveesti proletariaadi juht J. Anvelt, «on au nende väheste töörahva klassiliste organisatsioonide hulgas seista, kes oma rahvusvahelist värvi mitte kollase streigimurdjate sildi vastu ära ei ole vahetanud. Kõige raskematel silmapilkudel, mil laiad hulgad Asutava Kogu kui päästeingli peale vaatasid, jäi ühingute Kesknõukogu klassiteadlikule seisukohale truuks.»¹³

Sama kartmatult ja üksmeelselt, lähtudes proletaarse internatsionalismi põhimõtetest, deklareeris kongress, et eesti tööliklass võitleb kogu hingega selle eest, et Eesti sõjaväge ei kasutataks Nõukogude Venemaa siseasjadesse vahelesegamiseks ja vene valgekaartlike vägede ning kontrrevolutsiooni toetamiseks, nõudes rahuläbirääkimiste viivitamatut alustamist, et verevalamist kiiresti lõpetada.

---

¹² «Töö Hääl» nr. 8, 5. juunil 1919.

¹³ «Klassivõitlus» nr. 10, oktoober 1919, lk. 5.

Kodanlus ja sotsid aga kuulutasid kongressi selle eest riigivastaseks ja alustasid varem väljatöötatud plaani järgi oma verist arvete õiendamist revolutsiooniliste tööliste kallal. Kindralstaabi teadetekogumise osakonna ülema abi H. Veem, kellele sotslik siseminister A. Hellat oli teinud ülesandeks kongress sulgeda ja delegaadid areteerida, jutustab sellest oma mälestustes järgmiselt: «Korraldasin valvet nii, et väliselt ei oleks märgata teadete osakonna intensiivset tegevust. Sellepärast hoidsin kõik välis- ja otsekohe luure agendid kaugel kongressi asupaigast... Ise asusin Draamateatri kantseleisse ühes ohvitseridega, kes minu äraolekul alati kohal viibisid... Et löökrusikas lähemal oleks, paigutati Draamateatri ruumidesse 31. augusti hommikul meeskond ühes katlaga. Kõik ukсед lukustati, nii et väljast keegi aimata ei teadnud, et teatris üle 100 mehe sõdureid viibis... Kell 1/217 jooksis kaks viirgu sõdureid Draamateatrist välja. Üks viirg piiras Töölismaja sisse, kuna teine viirg otse majja jooksis. Iga trepikäänaku, iga ukse juurde oli määratud üks mees. Umbes ühe minutiga oli liikumine Töölismajas ja lähemas ümbruses seisma pandud... Nüüd hakkas saalis viibivate isikute kontrollimine. Kes väljasaadetute nimekirjas seisid, need eraldati, kuna teised vabaks lasti... Selgus, et nimekirjast ainult 60 isiku ümber vahi all viibisid. Nüüd mobiliseeriti kõik sõjaväe käsutuses olevad autod. Igasse autosse määrati üks teadete osakonna ametnik ja 2—3 sõdurit, kes terves linnas, teatud rajoonide järele, puuduvaid väljasaatmisele määratud isikuid tabama saadeti... Kella 22-ks olid pea kõik väljasaadetaavad tabatud... Kella 4 hommikuks 1. sept. olid kõik korda seatud, mille järele erirong Tapale välja sõitis... Tapal sihiti rong Valgani, kus vahialused ühes vagunitega soomusrongidele üle anti.»¹⁴

Nii areteeriti ilma kohtuotsuseta 75 kongressi delegaati ja 29 töölisliikumise tegelast väljaspool kongressi, kokku 104 inimest. Nendest saadeti enne Valka jõudmist kaks Tallinna tagasi. Seega oli väljasaadetuid kokku 102 inimest. Izborskis eraldati erinimekirja põhjal veel 26 kõige aktiivsemat isikut üldgrupist ja viidi «ülekuulamisele»,

---

¹⁴ «Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt», II kd., Tallinn, 1930, lk. 310.

Izborski veretöö (3. sept. 1919) ohvid.

1. Al-er Annus, 2. Johan Tippe, 3. Eduard Hammer, 4. Mihkel Koolmeister, 5. Johannes Allik, 6. Martin Schmidt, 7. Harald Vennika, 8. Al-er Pruul, 9. Karl Volbrük, 10. August Vollmann, 11. Martti Öun, 12. Pauline Gutmann, 13. Johannes Kutnik, 14. Johannes Rät

4

5

6

10

11

12

16

17

18

21

ep, 15. Johannes Riismann, 16. August Tunder, 17. Johannes Pesk-
mann, 18. Jüri Rebane, 19. Alfred Umberg, 20. Marta Umberg,
21. Villem Maasik.
uuduvad: Johannes Mahoni, Johannes Kummer, Al-er Jääger,
Johannes Veismann.

kuhu nad peale ühe (Ado Pärtel), kellel õnnestus põgeneda, igaveseks jäid.

Teisi peeti mõni tund traataia taga kinni ja saadeti siis soomusrongi esimesel platvormil rindejoonele. Kuid nagu imekombel ei saanud ükski surma ega haavata. Seejärel aeti vahialused platvormilt maha, võeti neilt ära väärtuslikumad esemed ja käsutati üle rindejoone Nõukogude Venemaale minema. Kui nad soomusrongist olid eemaldunud, avas soomusrong tule. Nii jäi mulje, nagu saadetakdessant pealetungile. See oli mõeldud selleks, et provotseerida Nõukogude vägesid vastutulistamisele. Kuid kui seekord jäid kõik 76 terveks ja pääsesid õnnelikult Nõukogude poolele, kus nad sõbralikult vastu võeti ja edasipetrogradi saadeti. Petrogradis organiseeris kohalik proletariaat oma eesti vendadele ja õdedele suurepärase vastuvõtu, millest võttis osa 100 000 inimest.

«Ülekuulamisele» viidud 26 seltsimehe saatus aga jätkuni oktoobrikuuni teadmatuks. Eesti kodanlus ja sotsialistid väitsid silmakirjalikult, et kõik väljasaadetud olevat Venemaale pääsenud, mis aga nendega seal juhtunud, selle eest nad ei vastutavat. Isegi pärast seda, kui Soome töölisajaleht «Kansan Työ» 30. oktoobril 1919 teatas, et 26 «ülekuulamisele» viidud seltsimeest olevat 6. septembril Izborski lepikus metsikult mõrvatud, tegid kodanlus ja sotsialistid näo, nagu ei teaks nad sellest midagi.¹⁵

Ent kuidas ka kodanlikud natsionalistid ja sotsialistid Izborski veretöö jälgi segada ja varjata püüdsid, sai nende jäljed mõrtsukatöö ometi kõigile teatavaks.

Agaga ka see kohutav töörahva veristamine, mis pärast Saaremaa ülestõusu mahasurumist, kus tapeti üle 250 ülestõusnu, oli teine massimõrv, ei toonud kindlust kodanluse majja. Eesti revolutsiooniline tööliklass ja kehvtalurahvas jätkasid veel energilisemalt kui varem võitlust oma olukorra parandamise ja nõukogude-vastase interventsiooni sõja lõpetamise eest.

Töölistemaja, mis pärast hirmsat arveteõiendamist ametiühingute kongressi delegaatide kallal oli kodanlike võimude

---

¹⁵ Seniajani peeti seda Soome ajalehe poolt esmakordselt toodud kuupäeva, 6. septembrit, 25 töölisaktivisti mahalaskmise päevaks. Tegelikult aga, nagu nähtub ENSV ORRKA-s säilitatavatest dokumentaalsetest materjalidest, mõrvati 25 silmapaistvat töölistegelast Izborski lepikus 3. septembril 1919. a. (ENSV ORRKA, f. 80 nim. 1, s.-ü. 274, l. 8).

mude poolt sõjaväe valve alla võetud ja kinni pitseeritud, avati pärast korduvaid proteste uuesti 24. septembril 1919 ning anti töölisorganisatsioonidele tagasi.¹⁶

Oli möödunud vaevalt kaks nädalat. Töölisorganisatsioonid polnud veel suutnud paraneda verise terrori haavadest, kui kodanlus võttis 9. oktoobril ette uue rünnaku Töölis-majale. Kohale saadetud sõdurid piirasid Töölistmaja sisse ja nende ülemused kuulutasid seal parajasti toimuvast Ajutise Ametiühingute Kesknõukogu koosolekust osavõtjad vahistatuks. Koosolekust osavõtjaid süüdistati selles, et nad olevat eelmisel koosolekul vastu võtnud resolutsiooni, milles tunnistati õigeks Eestimaa ametiühingute I kongressi otsused. Kohalolijaid peeti seni kinni, kuni tehti väljavõtte eelmise koosoleku protokollist.¹⁷ See kodanlaste labane vägivallaakt pani isegi sotsid närveerima. Nende häälekandja «Sotsiaaldemokraat» kirjutas, et «on enam kui ülekohus teise koosoleku liikmeid ühe osa eelmise koosoleku osavõtjate meelsuse pärast vastutusele võtta.»¹⁸

Verise valge terrori kõrval oli niisugune töölisorganisaatsioonide jõhker repressioonimine eesti kodanlusele tavaliiseks ja igapäevaseks võtteks, ilma milleta kodanlus kogu oma võimutsemise aja jooksul ei saanud valitseda ühtegi päeva.

¹⁶ «Sotsiaaldemokraat» nr. 207, 26. septembril 1919; «Vaba Maa» nr. 208, 25. septembril 1919.

¹⁷ «Vaba Maa» nr. 221, 10. oktoobril 1919; «Sotsiaaldemokraat» nr. 219, 10. oktoobril 1919.

¹⁸ «Sotsiaaldemokraat» nr. 219, 10. oktoobril 1919.

II

EESTI TÖÖRAHVA VÕITLUS TÖÖLISMAJA EEST REVOLUTSIOONILISE KRIISI AASTAIL 1920—1924

Pärast Tartu rahu sõlmimist Nõukogude Venemaaga 2. veebruaril 1920, mida kodanlik valitsus oli lõpuks sunnitud tegema, pääses eesti proletariaat mõttetust ohvrite toomisest ja nõukogude rahvas ohtlikust kallaletungi platsdarmist. Koos sellega aga kaotas eesti proletariaat lahingu nõukogude võimu eest ja jäi 20-ks aastaks kodanliku diktatuuri tingimustesse. Kohe pärast rahu sõlmimist asus kodanlus süstemaatiliselt arveid õiendama revolutsioonilise töölisliikumisega, mis tema vastu rakendatud verisest vägivallast hoolimata sammus tõusuteed.

Töölisorganisatsioonide rüüstamise ja sulgemise, töölisaktivistide areteerimise ja vangistamise, töölisajakirjanduse tagakiusamise ja ärakeelamise, silmapaistvate töölisjuhtide mõrvamise ja teiste terrorivahendite kõrval sai eesti kodanlusele üheks eelistatud võtteks töölisorganisatsioonide ruumide aresti alla panemine ja rekvireerimine kui lootustandvamaid abinõusid organiseeritud revolutsioonilise töölisliikumise mahasurumiseks. Ses mõttes on võitlus, mis toimus töölistmaja pärast, eriti huvitav, sest ta paljastab algusest lõpuni kodanluse võltsi ja rahvavaenuliku näo.

Žest, mille kodanlus oli teinud töölistmaja töölistele tagasiandmisega kodusõja perioodil, ei olnud ennast õigustanud. Töölistmaja ei saanud mitte klassirahu sümboliks, nagu kodanlus seda lootis, vaid, vastupidi, kodanluse kirs-tunaelaks. Niipea kui see tõsiasi selgeks sai, hakkas kodanlus kohe samme astuma, et tehtud viga parandada ja maja tagasi võtta. Päevapealt seda teha ei võidud, sest see oleks kutsunud esile suure pahameeletormi nii kodu- kui välismaal, mis oleks «demokraatlikku» vabariiki ja tema

võimukandjaid kompromiteerinud. Seepärast piirduti esialgu repressiooniabinõudega, et samm-sammult ette valmistada pinda otsustavaks pealetungiks.

Nii teatas Tallinna linnavalitsus 1920. aasta algul, et ta ei saavat enam Töölismaja valgustuse- ja küttekulusid tasuda, sest selleks ettenähtud summad olevat juba ära kulutatud. Vaevalt oli linnavalitsus selle otsuse teinud, kui ka Elektriyaam jaole tõttas ja 10 269 marga suuruse arve esitas, mille alusel nõuti tarvitatud voolu eest maksimist tagantjärele, 1918. aasta detsembrikuust alates.

Kuna töölisorganisatsioonidel polnud kusagilt nii suurt rahasummat võtta, siis lõpetas Elektriyaam Töölismajale elektri ja linnavalitsus küttematerjali andmise. Töölisorganisatsioonidel tuli tegutseda külmades ja pimedates ruumides. «Töölismajas, kus varemalt elevus ja rohke liikumine valitses, on viimasel ajal niiskeks ja õudseks muutunud, osalt katab seinu hallitus, mis kütte puudusel niiskusest tulnud,» tundis rahuldust sotside häälekandja «Sotsiaaldemokraat». «Igaüks, kellel seal midagi talitada on, katsub, et rutem võiks lahkuda.»¹

Ent ka seekord ei suutnud kodanlus töölisorganisatsioonide tegevust välja suretada. Tallinna ametiühingute juhatuste ühisel koosolekul otsustati panna igale ametiühinguliikmele ühemargaline maks, et sel teel elektriarve oma jõul ära tasuda ning heisata Töölismajal punane lipp pealkirjaga «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!».²

1. mail 1920 toimus Töölismaja ees suur miiting. Töölismaja rõdult laulis meeskoor «Internatsionaali» ja peeti revolutsioonilisi kõnesid, milledes lasti elada Nõukogude riiki ja nõukogude võimu. Need sammud olid töörahva vastuseks ja ühtlasi hoiatuseks kodanluse valgele terrorile, mille julmad võtted polnud suutnud pidurdada revolutsioonilist töölisliikumist, vaid olid seda veel enam karastanud.

Kodanlus ja sotsid raevutsesid. Nad otsustasid nüüd Töölismaja lõplikult ära võtta ja tagasi anda endisele omanikule, Laenupangale, kellelt see kodusõja päevil oli rekvireeritud. Oma sammu motiveerisid nad sõjaseisukorra lõppemisega. Vastav teade saadeti Laenupanga voliniku, vabariigi prokuröri advokaat J. Teemandi poolt Rahukogu

¹ «Sotsiaaldemokraat» nr. 24, 30. jaanuaril 1920.

² «Sotsiaaldemokraat» nr. 66, 20. märtsil 1920 ja nr. 86, 17. aprillil 1920.

kaudu Tallinna Ametiühingute Kesknõukogule septembrikuus 1920.³

Töölised vastasid sellele kodanluse toorele vägivalla-aktile oma ridade järjest suurema koondamisega. 5. detsembril 1920 kogunes Töölismaja suurde saali sadu tehase ja koolinoori, et asutada oma võitlusorganisatsioon — Üle-Eestimaaline Noorproletaarlaste Ühing. Pärast seda, kui oli lauldud «Internatsionaali», pidas Arnold Sommerling sütitava kõne ühingu eesmärkidest ja ülesannetest. Anton Vaarandi (Vahtman), kes sellest ajaloolisest koosolekust osa võttis, jutustab, et «üksmeelselt otsustati heaks kiita oma tegevuse alusena kommunistlikud põhimõtted ja ühineda Kommunistliku Noorsoo Internatsionaaliga. Noortele omase vaimustuse ja innukusega pandi käima kaasakiskuv ja mitmepalgeline töö, kus iga noor leidis oma huvidele ja võimetele vastavat tegevust, kas poliitilises, näite-, laulu-, muusika- või spordiringis. Mäletan, et mind valiti poliitilise ringi juhatusse. Poliitiline ring organiseeris referaate ja vaidlusõhtuid, s. o. hoolitses noorte revolutsioonilise kasvatustöö eest. Ringide töö võttis juba lühikese ajaga niisuguse hoo ja ulatuse, et Töölismaja ruumid ei suutnud neid enam ära mahutada ja osa ringe tuli paigutada tööliste karskusseltsi «Valvaja» põrandapinnale Pärnu maanteel. Töölismaja muutus noortele just kui teiseks koduks. Mul ei lähe kunagi meelest seal valitsenud omapärane proletaarne voogavus, mis nagu tahtmatult nakatas ja kaasa kiskus.»⁴

Kõik see ärritas kodanlust ja sundis teda kiirendama oma rahvavaenulike plaanide realiseerimist Töölismaja suhtes.

17. detsembril 1920 toimus Töölismajas protestikoosolek, kus märgiti, et «kaks aastat on Eesti tööliklass võitlust pidanud kodanluse vastu. Selles võitluses on ta tuhandeid paremaid klassivendi kaotanud. Kodanlusele naeratas klassisõjas õnn vastu, tal läks korda töölisi kavalusega ahelatesse neetida. Tartu rahust on 10 kuud möödas, kuid kodanlus jätkab klassisõda, sest sõjaseadus kestab edasi. Kaagikohtud töötavad endise agarusega surmaotsuseid tehes. Tööerakonna valitsus pidi järk-järgult sõjaseaduse kaotama, kuid tegelikult andis kindralkuberneri.»⁵ Koos-

³ ENSV ORRKA, f. 1753, nim. 2, s.-ü. 1, l. 64.

⁴ A. Vaarandi mälestuste põhjal. Töötab praegu Tallinnas ajakirja «Looming» toimetuses.

⁵ «Rõhutute Hääl» nr. 6, 23. detsembril 1920.

olek nõudis sõjaseaduse ja surmanuhtluse täielikku tühistamist, töölisorganisatsioonide tagakiusamise lõpetamist ning amnestiat kõigile proletaarlastele, kes poliitilistel motiividel vanglates istusid.

Et aga eesti kodanlus ei valitsenud mitte seaduse, vaid vägivalla abil, siis ei tundnud ta kõige vähematki piinlikkust deklareerides, et sõjaseisukord on ära kaotatud, kui tegemist oli kodanluse õiguste kaitsmisega, ja rääkida selle kehtimisest, kui tegemist oli töölisorganisatsioonide õigustega. Ametlikult kehtis sõjaseisukord Tallinnas, raudteel ja Nõukogude Venemaaga piirnevates rajoonides edasi, enamikus teistes rajoonides oli see 1921. aastal ainult formaalselt tühistatud.

22. jaanuaril 1921, kui Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu esimehe abi E. Ambos käis töö- ja hoolekandeministri Lui Oleski jutul Töölismaja asjus, teatas see härra ilma igasuguse häbitundeta, et sõjaseisukorra lõpetamisega(!?) pidavat käsikäes käima ka rekvisitsiooni kaotamine. Seepärast olevat tema kui töö- ja hoolekandeministri arvates õige ja seaduslik tühistada omaaegse tööministeeriumi poolt antud rekvisitsiooni määrus, mille põhjal Laenupanga maja Suur-Karja tänaval töölisorganisatsioonide kasutusse oli antud. Pealegi ei olevat Tallinna Ametiühingute Kesknõukogul kui eraasutusel mingit õigust rekvisitsiooni korras ruume saada, ja kui arvestada veel seda, et Kesknõukogu olevat valitsuse vastane, siis ei tulevat see üldse kõne allagi. Sealsamas aga lisas ministrihärra, et kui Kesknõukogu loobub kodanlusevastasest võitlusest, siis pole temal midagi selle vastu, kui Kesknõukogule ja teistele, «mittekommunistlikele» ametiühingutele ruume muretsetakse(!). See ministrihärra seletus tähendas seda, et kodanlus ei võta tööliste käest nende maja või annab neile uue maja, kui nad kodanlust kuulekalt teenima hakkavad. Seega anti valitsuse poolt revolutsioonilistele töölisorganisatsioonidele omapärane ultimaatum — kui loobute kodanluse vastu võitlemisest, siis on teile maja garanteeritud, kui ei, siis viskame teid uulitsale.⁶

27. jaanuaril 1921 toimus Töölismajas Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu ja Tallinna ametiühingute juhatuste ning vabrikuvanemate ühine koosolek, kus arutati kujunenud olukorda. Koosolekul võeti vastu otsus, milles

⁶ «Rõhutute Hääl» nr. 13, 22. jaanuaril 1921; nr. 14, 26. jaanuaril 1921.

kutsuti töölisi üles protesteerima kodanliku valitsuse oma voli vastu ja kohustati Riigikogu kommunistlikku ning isesotside rühma⁷ esitama seaduseelnõu, mille põhjal Töölismaja Laenupangalt töölisorganisatsioonide huvide tasuta võõrandataks⁸. Ühtlasi otsustati Töölismajast isemitte välja kolida, vaid lasta end välja tõsta, et kogu maailm näeks, missuguse «demokraatiaga» on tegemist kodanlikus Eestis.⁹

30. jaanuaril 1921 provotseerisid kodanlikud võimud Töölismajas nn. «lipusõja». Mainitud päeva õhtul pidi Töölismajas toimuma kontsertmiiting, milleks linnakomandandilt oli saadud vastav luba. Et kontserti nurja ajada, saatis Tallinna politseiülem hommikul Töölismajja nuhi ja politseinikud, kes sundisid kojameest välja panema kodanliku vabariigi lipu. Kuna mujal linnas polnud tehtud korraldust lippude väljapanemiseks, siis oli täiesti arusaadav, et sellega taheti töölisi väljaastumisele provotseerida. Loomulikult ei võinud töölisel lubada, et nende majal lehvib ainult kodanlik lipp, ja nad heiskasid ka oma lipu. Eelmöödunud kuigi palju aega, kui politseiülema abi J. Raudsepp suurema politseisalgaga kohale tormas, tööliste lippu maha rebis ning uulitsale viskas. Kui Riigikogu liige J. Alliksoo selle üles võttis ja tahtis ära viia, käsutas Raudsepp revolvrilt taskust välja tõmmates: «Viska maha, ma lasen!» J. Alliksoo seisatas, pöördus rahulikult ümber ja hüüdis: «Lase, siin ma olen!» Niisugust väljaastumist ei olnud timukas oodanud. Ta võpatas ja laskis käel langeda. Tööliste lipp oli päästetud. Seejärel aeti laiali rahvahulk, kes Töölismaja juurde oli kogunenud ning Töölismajastele seati valve ja kontsertmiitingu läbiviimine keelati.

Kodanluse pealetungile vastas tööliklass arvukate protestimiitingute ja -koosolekutega. Kiutööliste¹¹ Ametiühingu koosolekul 31. jaanuaril 1921 võeti vastu järgmine resolutsioon: «Kiutööliste ametiühing avaldab Töölismajarekvireerimise suhtes kõige valjemat protesti, sest tööliste ametiühingute uulitsale viskamine tähendab, et tahetak

---

⁷ «Isesotsideks» nimetati Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei liikmeid, kes teatud määral jagasid EKP põhimõtteid ja astusid mõnikord temaga koos välja.

⁸ «Rõhutute Hääl» nr. 16, 2. veebruaril 1921.

⁹ ENSV ORRKA, f. 1773, nim. 1, s.-ü. 1, l. 18.

¹⁰ «Rõhutute Hääl» nr. 16, 2. veebruaril 1921.

¹¹ Nii nimetati tol ajal tekstiilitöölisi.

ametiühingud täiesti ära keelata. Sellega näitab Vabariigi Valitsus kogu maailmale, et Eesti on üle maailma esimene, kes oma riigis tahab tööliste ametiühingud oma tegevust lõpetama sundida ja täiesti isevalitsusliku korra juurde tagasi pöörata.»¹²

Samasugust protesti avaldasid ka paljud teised töölisorganisatsioonid, milledega ühinesid omakorda maatöölised. Nii võeti näiteks vastu teravad protestiresolutsioonid Pornuse, Rapla, Raasiku ja teiste valdade maatöölise ametiühingute poolt.¹³ Kokku protesteeris 49 töölisühingut väljaspool Tallinna.¹⁴

Veebruarikuus 1921 käis Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu esimehe abi E. Ambos ka siseministri juures ning andis temale edasi Tallinna tööliste protesti Töölismaja äravõtmise kohta. Kuid nagu töö- ja hoolekandeminister, nii ka siseminister keeldus kategooriliselt töölisorganisatsioonidele ruume andmast ning teatas sama häbematuult nagu ta ametivendki, et kui ametiühingud loobuvad riigivastasest võitlusest ja muutuvad mittekommunistlikeks, alles siis võib nõutud ruumide hankimine päevakorda kerkida.¹⁵

Nii lükati kõik tööliste protestid ja palved Töölismaja äravõtmise asjus kodanlike võimumeeste poolt tagasi. 22. veebruaril 1921 võttis Tallinna — Haapsalu Rahukogu vastu otsuse, mille põhjal Töölismaja otsustati 18. märtsil Laenupangale tagasi anda. Töölisorganisatsioonid pidid selleks ajaks ruumid vabastama.¹⁶

Nüüd jäi veel ainult üks võimalus maja päästmiseks: tõsta see küsimus üles Riigikogus, ehkki ka sealt midagi positiivset loota polnud, kuid sellega võis vähemalt kodanluse rahvavastast poliitikat ja tema terroristlikku palet kogu maailma ees paljastada. Vastav seaduseelnõu, mis nägi ette Töölismaja tasuta võõrandamise ja töölisorganisatsioonide käsutusse andmise, esitati Riigikogus kommunistliku ja isesotside rühma poolt. Nagu võis oodatagi, naeris Riigikogu kodanlik enamus tööliste õiglase nõudmise välja ja lükkas selle tagasi. Riigikogu üldine komis-

¹² ENSV ORRKA, f. 1763, nim. 1, s.-ü. 1, 1. 30.

¹³ «Rõhutute Hääle», nr. 18, 9. veebruaril 1921 ja nr. 19, 12. veebruaril 1921.

¹⁴ Riigikogu 1. istj. prot. 9, 1. märtsil 1921, veerud 216—219.

¹⁵ ENSV ORRKA, f. 1753, nim. 2, s.-ü. 1, 1. 77—78.

¹⁶ ENSV ORRKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü. 1, 1. 101—102.

jon, kes seda küsimust arutas, teatas, et Laenupangale kuuluvat maja olevat võimatu võõrandada, sest see olevat vastuolus maksvate seadustega. Kodanlaste ja tööerakondlaste sõnavõtte läbis viha ja vaen revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide vastu, kes kuidagi kodanlikku «demokraatiat» teenida ei tahtnud ja oma pilgud itta pöörasid.¹⁷

Samal seisukohal, kuigi silmakirjalikult vastupidist väites, olid ka sotsid. Nad kurtsid, et kommunistid on majanduslikult tegevuselt poliitilisele üle läinud ja III Internationaali positsioonidele asunud. Avalikult aga kommunistide poolt esitatud seaduseelnõu vastu hääletada sotsid ei võinud, see oleks nende niigi juba langevat mõju tööliste hulgas veelgi vähendanud, seepärast teatasid nad oma põhimõttelisest poolehoiust esitatud seaduseelnõule, kuid nõudsid selle parandamist ja täiendamist. Nad tegid ettepaneku, et sisse viidaks klausel, mille põhjal Suur-Karja tänavas nr. 18 asuv maja võõrandatakse tasu eest ja lubatakse seal tegutseda kõigil töölisorganisatsioonidel, vaatamata sellele, kas nad on «kommunistlikud» või mitte.¹⁸

Töölismaja võõrandamise seaduseelnõu tagasilükkamisega Riigikogu kodanliku enamuse poolt oli hoone saatus lõplikult otsustatud. 13. märtsil 1921 teatas kohtupristav kõigile Töölismajas asuvatele töölisorganisatsioonidele — Tallinna Ametiühingute Kesknõukogule, Maatöölise Keskliidule, Tallinna ametiühingute juhatustele, tööliste häälekandja «Rõhutute Hääl» toimetusele jt., et neil tuleb nelja päeva jooksul välja kolida, vastasel juhul nad tõstetakse sealt välja.

Viimase katse selle otsuse elluviimise takistamiseks või vähemalt pikendamiseks tegid töörahva saadikud 16. märtsil Tallinna linnavolikogu koosolekul. Pahempoolsete rühmade nõudmisel otsustati teha linnavalitsusele ülesandeks töölisorganisatsioonidele uute ruumide muretsemine, millest linnavalitsus pidi järgmisel linnavolikogu koosolekul ette kandma. Valiti ühtlasi neljaliikmeline komisjon (J. Vanja, A. Leevald, N. Talts ja A. Pormann), keda kohustati ruttu astuma vajalikke samme selleks, et ameti-

---

¹⁷ I Riigikogu 1. istj., prot. 9, 1. märtsil 1921, veerud 214—221 ja prot. 13, 15. märtsil 1921, veerud 459—498.

¹⁸ «Sotsiaaldemokraat» nr. 58, 13. märtsil 1921, nr. 60, 16. märtsil 1921 ja nr. 61, 17. märtsil 1921.

Neli aktiivset töölisliikumisest osavõtjat. Vasakult: Eduard Kägu, Sergei Andrejev, Adolf Leevald, Johannes Vanja.

ühinguid majast välja ei tõstetaks.¹⁹ Komisjon tegi viivitamatult Laenupanga juhatusele ettepaneku lükata töölisorganisatsioonide väljatõstmise otsuse teostamine niikauaks edasi, kuni ametiühingutel on õnnestunud uut peavarju leida. Panga juhatus teatas ülbelt, et see polevat tema asi, pöördugu komisjon ses asjas panga voliniku, vannutatud advokaadi J. Teemandi poole. See töörahva veristaja, kelle südametunnistusel lasus sadade mõrvatud inimeste veri Saaremaa töörahva ülestõusu mahasurumisel, teatas niisama üleolevalt nagu tema peremehedki, et mingisugune tähtaja pikendamine kõne alla ei tule ja et 18. märtsi hommikul kell 9 tõstetakse töölisorganisatsioonid, kui nad selleks ajaks pole ruume vabastanud, kohtu-
pristavi poolt majast välja.²⁰

Seega olid kõik tööliste katsed Töölistmaja päästmiseks ja uute ruumide saamiseks nurjunud.

¹⁹ Eesti NSV Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv (TLA) f. 82, nim. 2, s.-ü. 3, l. 57—58; «Vaba Maa» nr. 71, 17. märtsil 1921.

²⁰ «Vaba Maa» nr. 72, 18. märtsil 1921.

18. märtsil 1921 tõsteti 23 Tallinna töölisorganisatsioon ja Ülemaaline Maatööliste Liit, kuhu kuulus mitused maatöölise ametiühingut, oma majast välja. Töölismaj oli väljatõstmisel kaitsepolitsei poolt sisse piiratud. Maj lähedale ei lastud kedagi. Riigikogu liiget J. Alliksood, ka kraami väljatõstmise ajal valves oli, tõugati politseinik poolt ja löödi nuudiga ning tehti lõpuks katset teda aretada. Kui kommunistlik rühm selle vahejuhtumi kohta Riigikogus hiljem aru päris, lükati see nõudmine kodanlaste häälteenamusega tagasi ja Alliksoolt võeti sõna ära.²¹ Nii nägi välja kodanlik sõnavabadus!

Vladimir Raekson, kes viibis töölisorganisatsioonid uulitsale tõstmise juures, jutustab: «Väljatõõtmine algas hommikul kella üheksa paiku. Kaitsepolitseinikud ja igasugused teised kodanluse nuhid tundsid südamest rõõmu ja kihistasid naerda, kui ametiühingute mööblit tänaval kanti. Kuid nende naerutuju kadus niipea, kui Töölismaj ümber kogunes järjest rohkem ähvardavate nägude ja rusikas kätega töölisi, kes nõudsid väljatõõtmise seisma panemist. Kaitsepolitsei kangetel meestel muutusid näod järsku valgeks ja nende kuraasitamine kadus nagu tihnikust tuhka. Nagu tavaliselt, nii ka seekord päästis neid täbarast olukorrast kohalerutanud ratsapolitsei, kes hakkas inimesi laiali peksma nuutide abil. Riigikogu liikmel J. Alliksoole, kes väljas mööbli juures valves seisis, löödi nuudiga selga. Ajades hobustega inimestele peale ja jagades nuutidega hoope vasakule ning paremale, said lõpuks kanged kodanluse ihukaitsjad relvadeta töolistest jagada ning kirjutasi jälle ühe vägiteo oma veriste tegude kroonnikasse.»²²

Suurem osa uulitsale tõõtetud ametiühingute inventaris majutati linnavalitsuse poolt antud toitlusvalitsuse hoonet kartulikeldrisse Gogoli puiesteel nr. 4, kuna väärtuslikumad esemed olid juba varem ametiühingute liikmete korteritesse paigutatud. Peale selle maa-aluse ruumi lubas linnavalitsus anda töölisorganisatsioonide kraami paigutamiseks veel ühe toa Laias tänavas nr. 40 ja tööruumideks paar tuba arestimaja kõrval Vene tänavas nr. 23.²³

²¹ «Vaba Maa» nr. 73, 19. märtsil 1921; I Riigikogu 1. istj. protokollid 16, 18. märtsil 1921, veerud 604—722.

²² V. Raeksoni mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas.

²³ Sealsamas ja ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 337/78, l. 3.

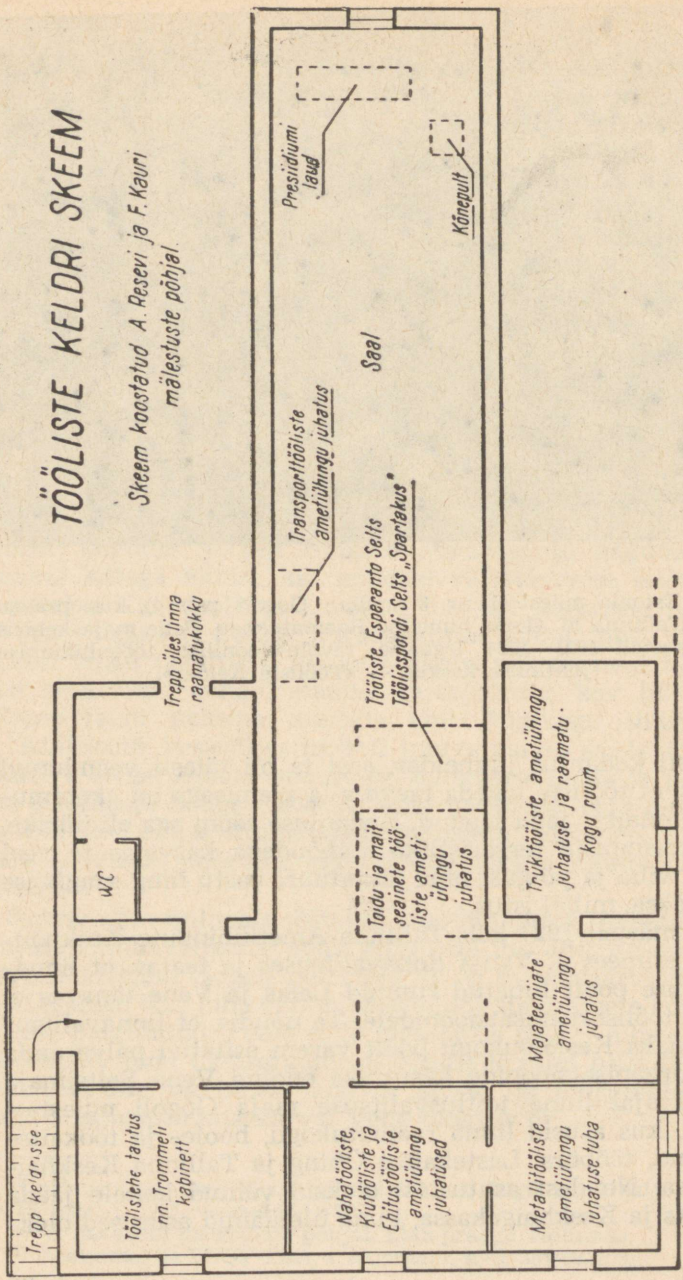
Maja Estonia puiesteel nr. 8 (endine Gogoli pst. 4), kus praegu asub Tallinna M. Gorki nimeline Raamatukogu. Selle maja keldris aastail 1921—1924 legaalse revolutsioonilise töölisliikumise juhtimise keskus — «Tööliste Kelder».

Eesti kodanlus juubeldas, sest ta oli täiesti veendunud selles, et tööliste lageda taeva alla ajamisega on «kommunistid» jagu saanud. Kodanluse rõõm aga oli üürrike, sest niisuguste terroristlike abinõudega kasvatas ta veel enam viha ja põlgust oma diktatuuri vastu ning saagis ise enda oksa, millel istus.

19. märtsil 1921 käis Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu esimees J. Vanja linnavalitsuses ja teatas, et linnavalitsuse poolt lubatud ruumid Laias ja Vene tänavas ei sobilba töölisorganisatsioonidele. Ta nõudis, et linnavalitsus saavaldaks Kesknõukogu poolt varem esitatud palve anda töölisorganisatsioonide käsutusse endine Vene Seltsimaja sellel ajal linna toitlusvalitsuse maja Gogoli puiesteel nr. 4), kus asusid linna raamatukogu, hoole- ja töökaitse osakond, tööbörs, Lastekaitse Ühing ja Tallinna Keskhaikekassa. Nendest asutustest oleksid võinud kohale jääda tööbörs ja Keskhaikekassa, kuna ülejäänud asutused oleks

TÖÖLISTE KELDRI SKEEM

Skeem koostatud A. Resevi ja F. Kauri mälestuste põhjal.

Gogoli puistee

tulnud majutada mujale. Nagu varem, nii keeldus linnavalitsus ka seekord seda tööliste õiglast nõudmist täitmast ja lohutas neid tühja lubadusega ehitada lähemas tulevikus kuhugi vabrikute rajooni 20 miljoni marga eest töölistmaja.²⁴ Niisama lükkas selle tööliste ettepaneku tagasi ka 23. märtsil 1923 toimunud linnavolikogu koosolek.²⁵

Kui politsei keelas Tallinna Ametiühingute Kesknõukogul peavarju saamise ka tööliste karskusseltsi «Valvaja» ruumides Pärnu maanteel nr. 31 (praegu nr. 41) ning linna politseiülem teatas, et ta ei luba ametiühinguorganisatsioonidel kolida arestimaja kõrval asuvasse ruumidesse Vene tänavas nr. 23, siis ei jäänud töölisorganisatsioonidel muud üle, kui asuda linna toitlusvalitsuse kartulikeldrisse Gogoli puiesteel nr. 4, kuhu oli juba paigutatud osa ametiühingute inventarist.²⁶

«Pärast Izborski julma veresauna lootis kodanlus, et töölised võtavad «õpetust» ega julge enam kommunistide poole vaadata,» jutustab Alma Vaarmann, kes võttis aktiivselt osa Töölistmaja tegevusest. «Kuid läks hoopis vastupidi. Viis Riigikokku valitud töörahva esindajat kuulutasid endid kartmatult kommunistideks. Ülekeevvas vihas otsustas kodanlus sellele «hübematusele» vastata töölisorganisatsioonide Töölistmajast väljatõstmisega. — Sähke kartulikelder! — Sinna ei mahuta te oma kappegi ära! — Eks näe, kui kaua te siis veel hooplete! — Jällegi kodanlus eksis: ka «keldris» oskasid töölised oma asju korraldada — ja mitte halvemini kui Töölistmajas.»²⁷

Nii algas eesti proletariaadi võitluses töölistmaja eest nn. «tööliskeldri ajajärk», kus ka revolutsioonilised legaalsed töölisorganisatsioonid, mis seni olid «põranda peal» töötanud, olid nüüd «põranda alla» aetud. Nagu pilkeks anti hiljem tööruumideks ka kaks väikest tuba toitlusvalitsuse kolmandal korrusel. Aga see veel ei rahuldanud kodanlust. Ta viis ühtlasi läbi töölisaktivistide hulgalise areteerimise. Ajavahemikul 9. aprillist kuni 24. aprillini 1921 areteeriti näiteks kaitsepolitsei poolt Tallinna linna-

²⁴ ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 337/78, l. 1—2; «Sotsiaaldemokraat» nr. 64. 20. märtsil 1921; «Vaba Maa» nr. 72, 18. märtsil 1921.

²⁵ ENSV TLA, f. 82, nim. 2, s.-ü. 3, l. 61—63.

²⁶ «Vaba Maa» nr. 81, 31. märtsil 1921; «Sotsiaaldemokraat» nr. 67, 24. märtsil 1921.

²⁷ A. Vaarmanni mälestuste põhjal. Elab praegu personaalpensioonärina Tallinnas.

volikogu kommunistliku rühma liikmed Paul Raudsepp, Jüri Rooberg, Jaan Truuman, Sergei Andrejev, Karl Kuusk, Johan Tanshindrek, Karl Ellis, Paula Järv, Jaan Leeto, Karl Tammik, Adolf Leevald, Peeter Simson, Gustav Saum ja Johannes Vään. Nendest olid Karl Tammik ja Jüri Rooberg ühtlasi ka Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu juhatuse liikmed. Seega oli Tallinna linnavolikogu kommunistliku tööliste rühma liikmetest veel ainult kaks (Johannes Vanja ja Jaan Kurgemaa) ning Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu juhatuse liikmetest kõigest üks (Johannes Vanja) vabadusse jäänud.²⁸

Kas sellega oli revolutsioonilisest liikumisest jagu saadud? Ei, see õhutas töotajaid veel energilisemalt kodanliku korra ülekohtu ja ebaõigluse vastu välja astuma. Tallinna Metallitööliste Ametiühingu erakorralisel peakoosolekul 1. juunil 1921 otsustati valitsuse terrorit silmas pidades saata siseministrile protestiresolutsioon, milles muuseas kodanlust hoiatati: «Kui esimese Ametiühingute Kongressi 102 liiget maalt välja saadeti ja 25 Izborski rappa maeti, arvasid sotsid ja kodanlus, et tööliklassi liikumine jäädavalt maetud on, kui minevat aastal 61 revolutsionääri maalt välja saadeti ja kogu aeg ametiühingute tegelasi kümneteks aastateks türmi mõisteti, lootsid meie klassivaenlased, et nüüd on rahu majas, kuid kas andsid tapmised, türmid ja maalt väljasaatmised neid tagajärgi, mida kaukakuningad lootsid? Ei andnud — nad laiendasid ainult massilist liikumist. Seda võisid nad oma silmaga näha 1.-sel mail, kus peale 10 000 töölise demonstreerides neile oma jõude näitasid. Nad on jõuetud tööliklassi liikumise seismapanemiseks.»²⁹

Selle hinnangu õigsust kinnitas ka kodanlaste kasvav hirm «Tööliste Keldri» pärast, mis hakkas kiiresti kujunema uueks legaalse revolutsioonilise liikumise keskuseks. «Esimest korda, kui astusin üle «Tööliste Keldri» läve, võpatas mul süda — nii sünge ja pime oli see maalune koobas,» jutustab Aliide Lepp. «Seda on raske ette kujutada neil, kes pole seal varem käinud, sest muuseumi ruumid, mis praegu keldris asuvad, on spetsiaalselt ümber kohandatud ega jäta kaugeltki seda masendavat muljet, mis oli toleaegetel niisketel ja tuhmidel keldri-

²⁸ Riigikogu 2. istj. prot. 34, 6. mail 1921, veerg 1666.

²⁹ ENSV ORRKA, f. 1766, nim. 1, s.-ü. 1, l. 14—16.

uumidel. Kuid sellest hoolimata muutusid nad tööliste
rmsateks ja hubasteks, üsna nagu kodupaigaks, nii et
htki päeva ei saanud seal käimata jätta. Esmaspäeviti
omusid tavaliselt aktivistide koosolekud, teistel päevadel
ametiühingute juhatuste, mitmesuguste komisjonide ja
nuude töölisorganisatsioonide koosolekud ja nõupidami-
ed. «Tööliste Kelder» oli legaalse revolutsioonilise töölis-
iikumise juhtimise staap selle sõna otseses mõttes. Nii-
ugusel kujul on ta jäänud minu ja arvatavasti ka paljude
eiste seltsimeeste mälestusse.»³⁰

Linna tööborsi ja töökaitse osakonna kodanlusele kuu-
ekas juhtkond pöördus mitu korda tungivate nõudmistega
innavalitsuse poole, et ametiühingud maja keldrist
nujale paigutataks, kuna nad segavat ja takistavat ameti-
sutatuste normaalset tööd.³¹ Kodanlaste viha ja hirm revol-
utsiooniliste töölisorganisatsioonide ees oli nii suur, et nad
i jätnud rahule isegi keldrinurka surutud ametiühinguid.

Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu, kes «Tööliste
Keldrist» väljaviskamise ohtu juba ette nägi, otsustas
meid kodanluse manöövreid kasutada surve avaldamiseks
Tallinna linnavalikogule ja nõuda, et viimane kohustaks
innavalitsust töölisorganisatsioonidele sobivaid ruume
nuretsema, kas või oma residentsis raekojas. Juhul kui
innavalitsus selle ülesandega hakkama ei saaks, tuleks ta
ametist tagandada.³²

Muidugi jäid kõik need taotlused ja nõudmised hüüd-
aks hääleks kõrbes. Ühtki tööliste nõudmist ruumide
suhtes ei rahuldatud. Selle asemel aga hauti mõtet, kuidas
töölisorganisatsioone ka keldrist välja visata. Nii oli «Töö-
iste Keldril» positiivne tähtsus, sest ta näitas kogu maa-
lmale, mida endast tegelikult kujutab «iseseisva» Eesti
kiidetud «demokraatia», ja aitas seega revolutsioonijõude
ühte liita, teisest küljest aga tegi see töölisorganisatsioo-
nide töö äärmiselt raskeks. Kitsastes ja niisketes keldri-
ruumides pidi tegutsema mitukümmend töölisorganisat-
siooni ning ametiühingute nais- ja noortekomisjoni. Ainult
vähestele ametiühingutele ja töölisajakirjade ning -aja-
lehtede toimetustele oli osaks langenud õnn keldri peal
töötada.

³⁰ A. Lepa mälestuste põhjal. Elab praegu personaalpensionärina
Tallinnas.

³¹ «Vaba Maa» nr. 312, 22. novembril 1921.

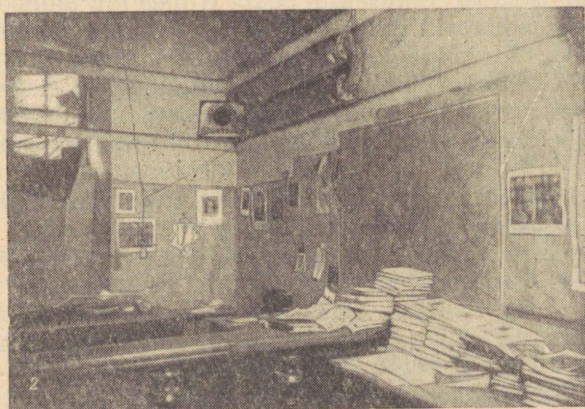
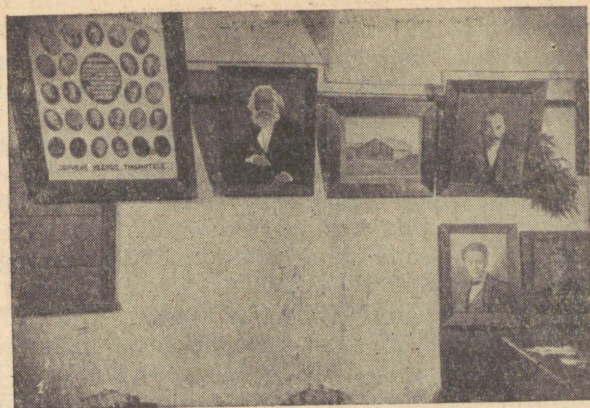
³² «Vaba Maa» nr. 313, 23. novembril 1921.

Joosep Saat, kes 1922.—1923. aastal töötas seal ajalehte ja ajakirjade toimetuse liikmena, jutustab: «Tööruum asus kolmandal korrusel. Siin oli kaks väikest tuba. Esimeses toas töötas terve hulk ametiühinguid, kellel olid igaljuhul oma laud, mille taga nad pidasid sageli ühekooriga koosolekuid nii, et terve ruum oli valju kõnesumina täis. Kuid sellega oldi nii harjunud, et keegi ei lasknud end sugugi häirida. Meie toimetuse toas olid lauad otsa peidi kokku pandud ja kaetud punase kangaga, mis jättis mulje, nagu oleks tegemist ühe suure lauaga. Iga ajakirjal ja ajalehel oli oma sahtel. Akna all oli väike kirjutusmasina laud. Masinakirjutaja trükkis ümber eelkõige pörandalt tulnud materjalid, mis olid peamiselt käsitsi kirjutatud. Pärast seda põletati need ahjulõõn august ära. Minu ülesandeks oli hankida siseinformatsiooni töölise elust ja tegevusest, aga samuti igasuguseid kodanlaste kuritegusid ja mahhinatsioone paljastavaid materjale. H. Allik hankis välisinformatsiooni, P. Keerdo teateid Riigikogu ja omavalitsusorganite tegevuse kohta, J. Lauristin aga tegeles ajalehtede juhtkirjade kirjutamisega ja pidas sidet pörandaalustega. Laua taga sai tegelikult vähem istunud, sest hommikul tuli trükikotta minna, kus ka toimetuse tööd tegime. Pealegi kasutas meie ruumi ka Riigikogu Tööraha Ühise Väerinde rühm.»³³

Et «Töölise Keldrisse» kavatsesid lähemal ajal üle kolida veel töölise karskusselts «Valvaja», kelle väljatõstmise oli samuti päevakorral, maatöölise liidud, Ülemaaline- ja Harjumaa Maatöölise Liit jt., siis oli selge, et ametiühingud ei saanud kauemaks jääda maa alla.³⁴ Tuli leida mingi väljapääs. Väljapääs aga võis olla ainult üks — osta või ehitada ise endale maja. Niisuguse otsuse tegidki Tallinn revolutsioonilised töölised. Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu poolt töötati välja aktsiaseltsi «Töölise Loss» põhikirja, mille aluseks võeti kapitalistlike aktsiaseltside põhikirjad, ja lasti seda hoolikalt läbi kaaluda elukutselistel advokaatidel, et kodanlik valitsus ei saaks tuua mingisugust ettekäänat selle tagasilükkamise õigustamiseks. Kõigele vaatamata leidis kodanlik valitsus ikkagi, et põhikirja tuleb parandada. «Vead» parandati ja põhikirja rändas uuesti Rahukogu kantseleidesse kinnitamisele.

³³ J Saadi mälestuste põhjal. Töötas praegu Tallinnas ENSV Teaduste Akadeemias.

³⁴ «Tallinna Töölise» lisaleht 1922.

«Töölise Kelder». 1. koosolekute ruum ja 2. töölislehe talitus.

Aktsiaseltsi «Töölise Loss» eesmärgiks oli ehitada ja ülal pidada töölismaju, avada tööstus- ja kaubandusettevõtteid, trükikodasid, varjupaiku ja lasteaedu töölise lastele. Põhikapitaliks oli määratud üks miljon ja aktsia hinnaks 250 marka, kusjuures 50% aktsiatest olid nimelised. Asutajatena olid põhikirjale alla kirjutanud J. Vanja, J. Alliksoo, J. Santa, A. Mahlberg, A. Jaakson jt.³⁵

³⁵ «Töö» nr. 2. 15. novembril 1921; «Vaba Maa» nr. 260, 1. oktoobril 1921.

30. novembril 1921 võttis Tallinna vabrikute töölisvõimude koosolek vastu otsuse, milles nõuti, et Riigikogule annaks 500 miljoni margalise laenu Tallinna, Tartu ja Narva linnavalitsustele töölismajade ehitamiseks.³⁶ Tartu olid töölisorganisatsioonide ruumid äärmiselt kitsad. Pärnus ägasid nad üle jõu käiva üürikoorma all. Viljandis ei saanud ametiühingud kusagil koosolekut pidada. Narvas olenes nende ruumide küsimus kodanlike seltside heatahtlikkusest. Paarsada maatöölise ametiühingut aga oli üldse ilma peavarjuta.³⁷

Aleksander Erkmann (Erdmann), kes võttis juhtival osal töölisliikumises Pärnus, jutustab neist rasketest tingimustest, milledes seal töölisorganisatsioonidel tuli tegeleda üheksa küsimusega: «Esimest korda anti kodanlike võimude poolt töölisorganisatsioonidele ruumid Pärnus 1919. aastal Elevanti tänaval (muuseumi peal). Niipea kui töölisorganisatsioonid hakkasid ilmutama järjest rohkem rahulolematust kodanliku korruga, vastasid võimud sellele 1921. aasta kevadel aktiivsemate töölise (K. Männikson, J. Hansen jt.) areteerimisega ning töölisorganisatsioonide uulitsale viskamisega. Meile jäi ainult üks koht — linna karjamaa — kus kokku tulla ja oma edaspidise saatuse üle nõu pidada. Suvel õnnestus lõpuks üürida paar tuba Poseti tänaval (nüüd Oktoobri tn.) ühes vanas lagunenu majas. Seal olime need ise korda ja majutasime sinna Pärnumaa Ametiühingute Kesknõukogu, metallistide, puutöölise, nahatöölise, palgatöölise, rätsepatöölise ja maalritöölise ametiühingud ning raamatukogu. Kuna talveks nendesse ruumidesse oli võimatu jääda, siis kolisime 1921. aasta sügisel Põhja tänavale nr. 3, kus saime 3—4 tuba. Siin olime umbes aasta, kuni majaperemees arvas heaks üüri lõpetada, ja niimoodi meid tänavale ajas. Elutsesime seejärel natuke aega Kuninga tänaval nr. 18 (nüüd V. Kingissepa tänav). 1923. aasta sügisel kutsus endine peremees meid uuesti tagasi, sest ta polnud saanud endale vahepeal kedagi teist üüriliseks. Põhja tänaval olime 1924. aasta alguseni. Pärast 21. jaanuari massilisi rüüstamisi ja areteerimisi tõstateti meid uuesti välja ning me pidime jälle Kuninga tänavale tagasi kolima. Nii järgnes üks rünnak teisele. Mitte vähem ei tulnud meil vaeva näha ka üüriraha hankimisega

³⁶ «Vaba Maa» nr. 322, 2. detsembril 1921.

³⁷ «Töö» nr. 2, 15. novembril 1921.

sest kodanlus punus meie teele kõikvõimalikke silmuseid. Teades, et meie peamiseks sissetulekuks on pidude korraldamisest saadav raha, tõtsid kodanlikud võimud järjest nõustumaksu. See sundis meid loobuma pidude korraldamisest tavalisel teel ja neid läbi viima perekondlike koosviibimiste nime all, kus sissepääs oli kutsetega ja tasu maksti vabatahtlike annetuste näol. Niimoodi ei olnud kodanlusel enam õigust oma nina meie kassasse toppida ja me võisime kõik sissetulekud ise ära kasutada. Samal ajal me ninanipsu said ka «Endla» teatri tuusad, kes tegid meile ettepaneku ühiseks tegutsemiseks, et niimoodi meie arvel oma tühja kassat täita. Vastuseks teatasime, et oleme nõus üürima teatrisaali, kuid ainult sel tingimusel, et kogu sissetulek jääb meie käsutada. Muidugi mõista ei nõustunud «Endla» peremehed sellega. Nii lõime ka selle kodanuse pealetungi väarikalt tagasi ja hoidsime proletariaadi võitluslipu puhta.»³⁸

Detsembrikuus 1921 käis Tallinna Ametiühingute Keskkõukogu delegatsioon (J. Vanja, A. Hansen, A. Mahlberg ja A. Jaakson) linnapea juures «Töölise Lossi» ehitamiseks krunti nõudmas. Linnapea teatas, et kõik krundid peale Politseiaia (praeguse Pioneeride väljaku ümbrus) on juba võetud välja antud, seepärast ei saavat ta töölise nõudmist rahuldada. Samuti ei teadnud linnapea nimetada ühtegi krundi, mida ametiühingutele ajutiselt kasutada anda.³⁹ Kui aga töölise esindajad hiljem teatasid, et nad on nõus ka krundiga Politseiaias, siis selgus järsku, et ka seal pole enam «vaba» maad.

Olukord muutus töölisorganisatsioonidele üha kriitilisemaks. Rahukogu viivitas meelega «Töölise Lossi» põhikirja kinnitamisega ja linnavalitsus võttis hoogu töölisorganisatsioonide väljatõstmiseks keldrist. Veebruarikuus 1922 ähvardas seesama oht ka töölise karskusseltsi «Valdaja», kelle üürilepingu tähtaeg, mida enam ei pikendatud, selleks ajaks lõppes. Niisiis jäi olukorrast kõige reaalsemaks väljapääsuks ainult üks võimalus — osta esialgu mingisugune katusealune, kuhu töölisorganisatsioonid ära paigutada.

Veebruarikuus 1922 esitas Tallinna linnavolikogu töölis-

³⁸ A. Erkmanni mälestuste põhjal. Elab praegu Pärnus persoonal pensionärina.

³⁹ «Töö» nr. 2, 15. novembril 1921.

rühm seaduseelnõu, milles tehti ettepanek määrata töölistemaja ehitamiseks 10 miljonit ja ajutiste ruumide muretsemiseks üks miljon marka. Linnavolikogu kodanlik enamus aga lükkas ettepaneku tagasi.⁴⁰ Samuti ei kinnitanud kodanlik valitsus aktsiaseltsi «Töölise Loss» põhikirja. Ettekäändeks toodi see asjaolu, et põhikirjale olevat alla kirjutanud kohtualused isikud J. Alliksoo, J. Vanja jt. Tõeliseks põhjuseks aga oli see, et K. Päts oli põhikirja teiselt eksemplarile kirjutanud lakoonilise resolutsiooni: «Mittelingil tingimusel kinnitada».⁴¹ Vaatamata sellele otsustas Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu siiski alustada rahakogumist töölistemaja ostmiseks või ehitamiseks. Seda surdis iga päevaga järjest väljakannatamatumaks muutuv olukord, sest nuhid olid nüüd juba ka «Töölise Keldri» «avatunud». Et vältida kodanlaste ja nende käsilaste rünnakuid või muid aktsioone «Töölise Keldri» vastu, moodustasid töölistesportlastest vastav valvemeeskond (10—12 meest), kes asus igal õhtul varakult valvesse ja lõpetas selle alles hommikul kella kuue paiku. Valvemeeskonna liikmeid pidid kodanluse nuhid ja igasugused huligaanid, kes Keldrisse tungisid või läbi akende kive ja muid esemeid sisse loopisid, kinni võtma ja neile vajalikku «õpetust» andma. Niisuguste elementidega tuli peaaegu igal õhtul «sõda» pidada. Valvemeeskonna tööd juhtis majakomandant, kelle ülesandeks oli ühtlasi ruumide korrashoiu eest hoolitseda. Maja komandandiks oli algul Johannes Betlem, hiljem Aleksander Kõrgemaa.⁴²

28. aprillil 1922 pandi Kohtupalati prokuröri korraldusel «Töölise Keldris» toime läbiotsimine. Kõigepealt puudutati segamini Tööraha Ühise Väerinde häälekandja «Tallinna Tööline» toimetust ja talitust. Ajalehe kassa ning teinimisraamat võeti ära. Üks osa nuhke sõitis trükikotta ja pani seal «Tallinna Töölise» trükkimise seisma. Kaastöölistel võeti ära käsikirjad, samuti materjalid, mis olid ette nähtud ajakirjade «Noor Tööline» ja «Töö» jaoks. Kurat «Töölise Keldris» parajasti sel ajal oli ühtlasi käimas ettevõtte valmistustöö 1. mai demonstratsiooniks, siis said kodanlused

⁴⁰ «Tallinna Tööline» nr. 3, 11. veebruaril 1922.

⁴¹ «Tallinna Töölise» lisaleht 1922.

⁴² F. Kauri mälestuste põhjal. Töötab praegu Tallinnas Põllumajanduse ja Varumise Töölise ja Teenistujate Ametiühing Vabariiklikus Komitees.

nuhid hea võimaluse ka selle nurjaajamiseks. Alles äsja seinale kuivama riputatud loosungid ja lipud rebiti maha ja konfiskeeriti. Töolistelt, kes Keldrisse sisse tulid, võeti ära organisatsiooni liikmekaardid, lootes sellega käskjalgu ja sidepidajaid kinni püüda ning nende kaarte edaspidiseks nuhkimiseks ära kasutada. Läbiotsimine toimus kuni poole ööni.⁴³ «Mina tegin sel ajal parajasti koos Johannes Kuuskmanniga 1. mai loosungeid, kui kaitsepolitseinikud sisse kargasid ja meid seina äärde käsutasid,» märgib Vladimir Raekson. «Jõudsin ainult niipalju teha, et panin tööliisspordiselti «Herkules» liikmete nimekirja, mis minu kui seltsi esimehe käes oli, oma püksivärvli vahele. Edasi algas ruumi läbiotsimine. Sel alal trum-pas eesti kaitsepolitsei arvatavasti kõigi maade politseid üle, sest nii jõhkralt ei osanud keegi teine ruume segi paisata, kui need kodanluse hoovivalvurid seda tegid. Seekord ei andnud nad armu isegi seinale kuivama riputatud loosungitele, mis kisti maha või tassiti endaga kaasa.»⁴⁴

Tallinna töölised vastasid kodanluse pealetungile oma-poolse pealetungiga. 1922. aasta 1. mai pidustused kujunesid kodanlike repressiooniabinõude kiuste kõige ulatuslikumaks ja võimsamaks töörahva demonstratsiooniks, mis seni kodanliku diktatuuri perioodil oli toimunud. Juba öösel ilmusid töötajad «Töoliste Keldrisse», kus hakkasid korrastama politseinike poolt laialipaisatud ja lõhutud lippe ning loosungeid, mis veel alles olid jäänud. Kaks punast lippu tõmmati «Töoliste Keldri» värava sammastele. Kolmanda korruse aknast, kus asus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu tööruum, pandi välja Riigikogu kommunistliku rühma ja isesotside rühma lipud. Punastele kangastele joonistati kriidiga loosungid: «Täna demonstreerib Töörahva Ühine Väerind kurnajate vastu!», «Elagu üleilmiline proletaarne revolutsioon!». 1. mai mee-leavaldusest võttis osa 20 000 inimest, s. o. kogu Tallinna organiseeritud proletariaat. Demonstrantide rongkäik oli üle kahe kilomeetri pikk ja temas kanti rohkem kui 100 lippu ning loosungit.⁴⁵

⁴³ «Punane Täht» nr. 1, 5. mail 1922; «Vaba Maa» nr. 98, 29. aprillil 1922.

⁴⁴ V. Raeksoni mälestuste põhjal.

⁴⁵ «Punane Täht» nr. 1, 5. mail 1922.

1. mai rongkäik 1922. a. «Estonia» ees, teel Kadriorgu.

1922. aasta 1. mai demonstratsioon oli vääriliseks vastuseks kodanluse vägivallale ja terrorile. Ta näitas, et eesti proletariaadi üha laiemad hulgad koonduvad EKP poolt väljatöötatud Tööraha Ühise Väerinde 12 nõudmise ümber võitluseks töörahva võimu eest. See oli EKP hiilgavaks võiduks.

Nähes, et legaalsete töölisorganisatsioonide ja nende aktivistide terroriseerimine ei anna loodetud tulemusi, suunas kodanlus ikka rohkem ja rohkem tähelepanu EKP pörandaaluse organisatsiooni avastamisele ja tema juhtivate tegelaste tapmisele. Reetmise teel läkski tal korda tabada EKP juht Viktor Kingissepp, kes pärast metsikut piinamist hukati. V. Kingissepa mõrvamine oli raskeks löögiks eesti proletariaadi revolutsioonilisele liikumisele, kuid see ei saanud siiski anda kodanlusele soovitud tulemusi, sest tänu suurepärasele konspiratsioonile ei õnnestunud nuhkidel avastada kogu partei pörandaalust organisatsiooni. Revolutsioonilise võitluse juhtimine ja suunamine partei poolt jätkus endise hooga. Endastmõistetavalt tekitas see kodanlikes võimumeestes suurt ärevust, sest lähenesid II Riigikogu valimised, kus Tööraha Ühise Väerinde võit oleks võinud kodanluse võimu vaekausile panna.

August Hansen (1895—
1952), «Tööliste Maja»
süüsiühingu juhatuse esi-
mees a. 1923—1924.

Kõige selle tõttu oli karta, et ka nüüd võtab kodanlus-
te laialdase rünnaku revolutsiooniliste töölisorganisat-
sioonide vastu. Rünnak võis lõppeda tööliste viimase maa-
luse varjupaiga, «Tööliste Keldri» sulgemise ja kinnipit-
eerimisega. See aga tähendas seda, et kui seni ruumikitsi-
use ja -puuduse tõttu ligi kolmveerand töölisorganisat-
sioonide ülesannetest täitmata oli jäänud, siis viimasegi
sukoha äravõtmisega oleks töölisorganisatsioonid enne II
liigikogu valimisi täiesti tegevusvõimetuks tehtud ja
 nende edukas osavõtt valimistest nurja aetud.⁴⁶

Nendest kaalutlustest lähtudes avaldas tööliste hääle-
andja «Tööline» A. Hanseni artikli, kus töölistemaja muret-
emise küsimus kõige teravamal kujul üles tõsteti. «Lähe-
evad linna- kui ka riigikogu valimised, mis puhul või-
akse isegi töölisorganisatsioonid keldrist välja ajada,»
närgiti artiklis. «Ootama jääda, et kodanluse poolt meile
naja või mõnedki ruumid antaks, oleks rohkem kui kuri-

⁴⁶ «Tööline» nr. 39, 24. detsembril 1922.

tegu iseenda vastu. Kuidas siis lahendada küsimust? Ka oma maja ehitama hakata? Selleks puudub raha ja jõud pealegi tõrgutakse platsi andmisest. Vaatamata kõigile raskustele peame siiski selle küsimuse lahendama, sest see on meie olemise küsimus. Ja ainuke tee on: asuda oma maja ehitamisele. Kui me ei jõua 90—100-miljonilist lossi ehitada, siis ehitame kas või hurtsiku. Kui endid natuke negi pingutame, siis võime asja kohalt nihutada. Tarvitakse luua töölisorganisatsioonide keskkorralduste vaheline organisatsioon, kes enda peale võtaks tegelike eeltööd läbiviimise, nii praktilise kui ka agitatsioonilise. Tuleb linnavalitsusele peale käia, et ta ajutiseks ruumid muretses ja ehitamiseks vastava krundi annaks. Tuleb käima panna kõige laiaulatuslikum kihutustöö töölistemaja põhikapitali kogumiseks. Tuleb korjandusi ja annetusi organiseerida ning abi palvega teiste maade tööliste poolt pöörata.»⁴⁷

Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu juhatus pöördus kirjaliku avaldusega Töö- ja Hoolekandeministeeriumi poole, et töölisühingutele antaks kasutada endine Börsisaal, mis oli tsunftide omanduseks olnud ning ajaloolisel ja õiguspäraselt pidi nüüd kuuluma ametiühingutele. Valitud ühtlasi kolmeliikmeline komisjon, kes selle küsimuse kiiremaks lahendamiseks pidi vahetult ministeeriumi poolt pöörduma.⁴⁸ Aga kodanlus irvitas jällegi tööliste nõudmise peale.

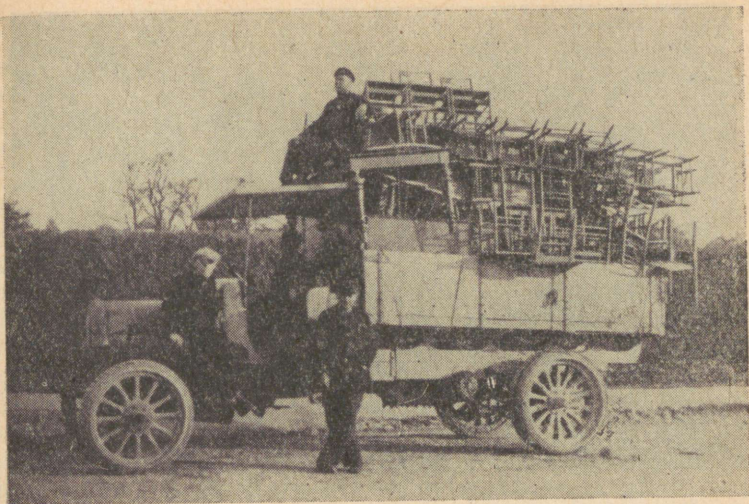
Eestimaa Ametiühingute Üldliidu juhatus võttis 15. detsembril 1922 vastu otsuse, mille kohaselt esimehele ja sekretärile tehti ülesandeks üksikasjaliku kava väljatöötamine töölistemaja ehitamise ja ajutiste ruumide hankimise kohta, kasutades selleks ära kõik võimalused, nagu Riigikogus ja omavalitsusorganites toetuse nõudmise ettepanekuga esinemine, kodu- ja välismaal korjanduse organiseerimine jm.⁴⁹

Kartused «Tööliste Keldri» saatuse pärast osutusid peagi õigustatuiks. 1922. aasta lõpust peale algas kodanlus uue rünnaku töölisorganisatsioonide ja nende ruumide vastu. Enne uut, 1923. aastat, 30 ja 31. detsembril 1922 tõsteti senistest ruumidest Pärnu maantee nr. 31 (41) välja töö

⁴⁷ «Tööline» nr. 39, 24. detsembril 1922.

⁴⁸ «Tööline» nr. 6, 4. novembril 1922.

⁴⁹ ENSV ORRKA, f. 1746, nim. 1, s.-ü. 3, l. 1.

Tööliskarskusseltsi «Valvaja» kolimine Piritale 1923. a. suvel. Koorma otsas istub Rudolf Tamm, mootorile toetub Hans Nuia, auto ees seisab Johannes Strandberg.

iste karskusselts «Valvaja» ja Tallinna Korteriüürnike Selts.⁵⁰ Seda tehti meelega vana-aasta õhtul, et võtta töolistelt võimalus koos uut aastat vastu võtta, mis igal aastal oli nendes ruumides toimunud. «Valvaja» väljatõstmisega võeti Tallinna töolistelt ära viimane maapealne ruum. Koos «Valvajaga» tõsteti uulitsale ka töolisteteater, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu orkester, laulukoor ja raamatukogu, töölisspordiselts «Herkules» ning teised organisatsioonid, kes «Valvaja» ruumides olid peavarju leidnud.⁵¹ Hans Nuia, kes tegutses ligi paarkümmend aastat «Valvaja» juhatuse liikmena, märgib, et «selle aja jooksul pidi selts läbi elama tohutuid vintsutusi. Kuid polnud jõudu, mis oleks jagu saanud tööliste ammendamatu energiast ja leidlikkusest. Mäletan, kuidas meid löödi välja Tõnismäelt, kuidas siis saime peavarju Pärnu maanteel ja kuidas meid sealt vana-aasta õhtul uulitsale tõsteti. Siis elutsesime natuke aega Harjumäel kütmata puulogudikus,

⁵⁰ ENSV ORRKA, f. 1753, nim. 2, s.-ü. 2, l. 6—7.

⁵¹ I Riigikogu, 9. istj. prot. 189, 25. jaanuaril 1923, veerg 307.

Tööliskarskusseltsi «Valvaja» viimane laulukoor 1932. a.

kuni lõpuks olime sunnitud kolima oma maatükile Pirital-
kus asusid väike majahütt ja suur heinaküün. See nn
«Valvaja plats» kujunes peagi üheks suuremaks töölise
kooskäämise kohaks suvekuudel. Platsil toimusid rahva-
peod ja demonstratsioonid, küünis andsid meie mitmesugu-
sed ringid oma etendusi. Talvekuudel pidime leppima ruu-
mide üürimisega kas juudi koolimajas (Karu tänaval), Lät-
kultuurimajas (Narva maanteel) või teistes kohtades. Vaa-
tamata tohututele raskustele tegutsesid meie laulukoor
näitering, spordiring ja muud ringid erakordselt edukalt.
Meie poolt antud etendustel olid saalid alati tulvil pealt-
vaatajaist. «Valvaja» oli «Töölise Keldri» kõrval teiseks
tähtsaks revolutsioonilise töö läbiviimise koldeks.»⁵²

Juba ammu oli kodanlus viha tundnud revolutsiooniliste
laulude vastu, mis levisid laialdaselt töötajate hulgas ja
õhutasid neid aktiivsele võitlusele kodanluse vastu. Nüüd
loodeti tööliskoorige uulitsale ajamisega ka sellele lõpp te-
ha. Juuli Pikat, kes oli kauaaegne «Valvaja» laulukoori lii-
ge, jutustab: «Meie koor oli väga populaarne mitte üksne
töölise, vaid ka laialdasema üldsuse ringkondades. Laul

---

⁵² H. Nuia mälestuste põhjal. Elab praegu personaal pensionä-
rina Tallinnas.

ime «Internatsionaali», «Punast Lippu», «Julgesti, vennad, müüd tööle» ja teisi revolutsioonilisi laule. See oli nii-öelda meie repertuaari põhivara. Kuid peale selle laulsime samuti paljusid eesti ja teiste rahvaste üldtuntud koorilaule. Mulle on eriti selgesti meelde jäänud V. Klementi naruldane kuju, kes oli suurepärase muusikalise kuulmisingega. Õppides ise gümnaasiumis, õpetas ta meile samal ajal revolutsioonilisi laule. Polnud siis midagi imestada, et kodanlus vihkas meid hingepõhjani ja tegi kõikvõimalikke takistusi, et me oma lauludega ei saaks rahvast «üles ässitada», nagu nad rääkisid. Seepärast tõsteti meid korduvalt ruumidest välja ja me pidime nagu linnukesed siit ja sealt ulualust otsima. Ent vankumatu revolutsiooniline väimustus ja valmisolek ohvriteks töörahva teenimise nimel, mis valitses meie hulgas, sai ikka ja alati jagu kõigest raskustest. Meie suud ei suudetud kinni panna.»⁵³

Pärast «Valvaja» väljatõstmist tormasid kodanlikud võimumehed ülesti «Töölise Keldri» kallale, võttes tarvitusele ühe tõhusama surveabinõu — rahalise väljapressimise. Nii saatis linnavalitsus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogule üüriarve, mille kohaselt kahe väikese toa eest, mis olid Kesknõukogu kasutusse antud toitlusvalituse maja kolmandal korrusel, nõuti 25 000 marka.⁵⁴ Tallinna Elektri jaam läks oma «viisakuses» vee'gi kaugeemale, nõudes Kesknõukogult 1917. aastal Suur-Karja tänaval nr. 18 tegutsenud «Töölise Lossi» juhatuse poolt tarvitatud elektri eest 11 000 marka. Kõik Kesknõukogu juhatuse katsed tõestada, et ta ei saa «Töölise Lossi» juhatuse arveid enda peale võtta, sest talle pole antud üle selle organisatsiooni varandusi ega volitust tegutseda tema nimel, ei andnud tulemusi. 12. jaanuaril 1923 Tallinna Ametiühingute Kesknõukogus käinud Elektri jaama ametnik teatas, et kui arvet ei tasuta, katkestab Elektri jaam «Töölise Keldrile» voolu andmise.⁵⁵ Niisiis lootis kodanlus töölistel keldrist pimedusega ja kolmanda korruse kahest toakesest kõrge üürimaksuga välja peletada.

Kujunenud olukorda arvesse võttes otsustasid Tallinna töölisorganisatsioonide juhatused 15. jaanuaril 1923 «Töö-

---

⁵³ J. Pikati mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas personaal-pensionärina.

⁵⁴ «Tööline» nr. 2, 4. jaanuaril 1923.

⁵⁵ «Tööline» nr. 9, 13. jaanuaril 1923.

liste Keldris» toimunud koosolekul valida 5-liikmeli komisjoni, kellele tehti ülesandeks kiiresti lahendada töölisorganisatsioonide ruumide küsimus. Komisjon pöördus kohe järgmisel päeval linnapea poole. Kuid nagu tavaliselt nii ka seekord teatas linnapea, et tal pole kusagilt ruumivõtta. Isegi sel juhul, kui komisjoni liikmed talle mitmeid konkreetseid ruume soovitasid, leidis linnapea ikka alati vabanduse, et need olevat juba ühele või teisele asutajale ära antud või tulevat äraandmisele.⁵⁶

17. jaanuaril 1923 käisid komisjoni liikmed Töö- ja Hoolekandeministeeriumis. See käik tõestas veel kord, põhiseaduses lubatud ühinemis-, koosolekute jt. vabadusi tallatakse toorelt jalge alla ning et valitsus ei võta selle pahe vastu tarvitusele mingisuguseid abinõusid, vaid igati soodustab seda. Tõe ees vastu seina surutuna ei jätnud minister Kaarnal midagi muud üle kui laveerida naiivselt väita, et valitsusel puuduvad vajalikud summad sobivade ruumide, mida revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide käsutusse anda.⁵⁷ Samal ajal aga jätkus küllaldaselt ruume igasugustele kodanlikele organisatsioonidele keeldusid osagi neist töölisorganisatsioonidele loovutamast või siis seadsid ruumide kasutamise sõltuvus sõltuvalt säärasest kõrgest maksust, mis käis töölistel üle jõu. Näiteks pöördus 1923. aasta märtsikuus Tallinna Ametliku ühingu Tarvitajate Ühisus palvega Börsikomitee poole, et see lubaks oma saalis läbi viia ühisuse üldkoosoleku. Börsikomitee teatas, et saali kasutamise maks on iga tunni eest 1000 marka. Koos muude kuludega maksvat viietunnilise koosoleku läbiviimine umbes 9000 marka.⁵⁸ Kuratöölisorganisatsioonidel polnud kusagilt sääraseid summasid võtta, siis jäi üle ainuke pääsetee — korraldada koosolekuid lageda taeva all. Ent ka siin kehtis püha erand omanduse seadus, mis kohustas maalapi omanikule tasuma maksma. Oma maalappi töölistel aga polnud. Linnapea lubas lõpuks Politseiaiaist neile maatüki anda, kuid loobus sellest, niipea kui maajagamine algas. Siis said maad küll Lenderi gümnaasium ja Prantsuse lütseum, küll Teinerealkool ja Kolledž, küll Postipeavalitsuse suurbüroo kraadid ja ehitusühingu «Ametnike Kodu» tuusad, ku

⁵⁶ «Tööline» nr. 12, 17. jaanuaril 1923.

⁵⁷ «Tööline» nr. 13, 18. jaanuaril 1923.

⁵⁸ «Tööline» nr. 59, 15. märtsil 1923.

öolisorganisatsioonid mitte jalatäitki.⁵⁹ Selle asemel aga võitlus töölisorganisatsioonide käest viimase maa-
luse maalapi äravõtmise eest.

28. märtsil 1923 arutati Tallinna linnavolikogus Hari-
usministeeriumi ettepanekut laiendada linnaraamatukogu
ogoli puiestee nr. 4 asuva maja tervenisti tema
asutusse andmisega. Ei olnud raske läbi näha selle ette-
paneku tegelikku eesmärki, mis seisis selles, et taheti võtta
öölisorganisatsioonide käest ära ka «Tööliste Kelder»,
mis viimasel ajal oli muutunud legaalse revolutsioonilise
ikumise tõeliseks staabiks. Nagu kokkuräägitult otsustas
nnavolikogu Haridusministeeriumi ettepaneku heaks
iita ja linnavalitsusele ülesandeks teha vastava kava
äljatöötamine.⁶⁰ Aleksander Resev, kes oli 1922. aasta
üvest kuni jaanuarini 1924 «Tööliste Keldri» alaline pal-
aline töötaja või, nagu teda kutsuti, «Tööliste Keldri» kas-
andik, jutustab Keldri tööst järgmist: «Algul tegelesin
Villem Trommeli poolt juhitud töölisajalehtede talituse
es ekspediitorina. Minu ülesandeks oli ajalehed vastu
õtta ja tellijatele saata. Tööruum oli siin täiesti pime,
ma aknata, nii et elekter põles hommikust õhtuni. 1923.
asta märtsikuus määrati mind Artur Jaaksoni asemele
metallitööliste Ametiühingu asjaajajaks. Metallistide
uum asus Keldris, uksest sisse minnes paremat kätt täna-
rapoolses nurgas. Kuigi me olime maa all, ei andnud
odanlus meile ka siin rahu. Igasugused tema agendid ja
äsilased loopisid aknaist sisse rakettkonni, mis kujutasid
ndast omapäraseid paanikat tekitavaid raketitaolisi moo-
lustusi, mis sisisesid ja visisesid ning suitsesid ja löid pau-
udes tuld, just nagu oleks lastud revolvrimest. Kuna Keldri
aalis toimus igal õhtul mingi suurem koosolek, siis oli
aali kasutamiseks sisse seatud vastav raamat, kus oli ära
oodud saali kasutamise graafik. Peale minu oli üheks ala-
iseks Keldri elanikuks Johannes Kuuskmann, keda me
utsusime Geeniuuseks. Polnud ühtki demonstratsiooni või
uuremat koosolekut, kus poleks olnud Kuuskmanni poolt
ehtud loosungeid või plakateid. Samasuguseks alaliseks
Keldri elanikuks või õigemini selle hingeks oli Villem
Trommel, ilma kellela ei saa «Tööliste Keldrit» üldse ette
kujutada. See oli täiesti arusaadav, sest igaüks, kes Keld-
isse astus, pidi paratamatult esmalt Trommeli «kabine-

⁵⁹ «Tööline» nr. 27, 3. veebruaril 1923.

⁶⁰ «Tööline» nr. 48, 2. märtsil 1923.

Villem Trommel (1888—1925). Organiseeris EKP ülesandel legaalseid kommunistlike ajalehtede ja ajakirjade väljaandmist ning nende levitamist, valis töömehetuse liikmeid ja organiseeris rahakorjandusi töölisajakirjanduse jaoks. Suri 1925. aasta kodanliku Eesti vanglas.

tist» mööda minema. Kui arvestada veel seda, et Trommel oli kohal ka päeval ja et tema ruumis oli Keldri ainuke telefon, siis said Trommel ja tema ajalehe talitus «Töölise Keldris» sümboolse tähenduse. Tema ülesandeks olid kõigi legaalseste töölisajalehtede ja ajakirjade väljaandmisega seotud äriasjade ajamine, aga samuti oli ta üheks paberi ja teiste vajalike materjalide hankijaks põrandaluse ajakirjanduse jaoks. Kodanlased olid äärmiselt nõrkinud, sest vastu nende ootusi oli kelder muutunud uueks töölismajaks. Sealt väljatõstmine aga polnud enam nii lihtne. Seepärast otsustasidki nad kogu maja anda raamatukogule, et niimoodi «Töölise Keldrist» jagu saada.»⁶¹

Selles kriitilises olukorras pöördusid Tallinna ametiühingute juhatused ja nende Kesknõukogu, Vabrikute Töölise Vanemate Keskkomitee, Eesti Iseseisva Sotsialistliku Töölise Partei Keskkomitee koos Tallinna Komitee

⁶¹ A. Resevi mälestuste põhjal. Elab praegu personaalpensionäriina Tallinnas.

a Riigikogu rühmaga, kommunistlikud Riigikogu ja linnavolikogude rühmad, tööliste karskusseltsi «Valvaja» ning Tallinna Ühise Haigekassa Juhatus 18. mail 1923. aastal üheskoos kõigi töötajate poole: «Klassivennad ja -õed! Seltsimehed! Kaks aastat on möödas, kui demokraatliku vabariigi kohus meie organisatsioonid S.-Karja uulitsa Töölismajast välja viskas, et maja anda töusikutele sahkendamiseks. Kaks aastat oleme asunud keldris, kus korralik peremees oma loomagi ei pea. Siia, kahte-kolme ruumi, nagu teate, on teineteise otsa ja hunnikusse kuhjatud mitukümmend organisatsiooni juhatust, komisjoni, ajalehe toimetust ja talitust ning raamatukogu. Siin oleme sunnitud pidama oma koosolekuid, vastu võtma liikmeid, arveid pidama. Siin on Tallinna klassiteadlikel töölistel praegu ainus koht, kus nad võivad teineteisega vabal ajal mõtteid vahetada.

Asjata oleme püüdnud härradelt välja nõuda meie organisatsioonidele vähegi korralikumad ruumid. Kümned korrad on asi päevakorras seisnud Tallinna linnavolikogus. Vastuseks visati karskusseltsi «Valvaja» välja ja nüüd on linnavolikogul kavatsus meilt sedagi keldrit ära võtta. Esimese riigikogu valimiste järele visati meid välja võrdlemisi kahedatest ruumidest. Pärast teise riigikogu valimisi, kus klassiteadlikud töölised härrad veel suuremasse vihavaenu ja kabuhirmu ajasid oma rohke häältearvuga, võib tõesti oodata nüüdsegi ulualuse ärakiskumist.

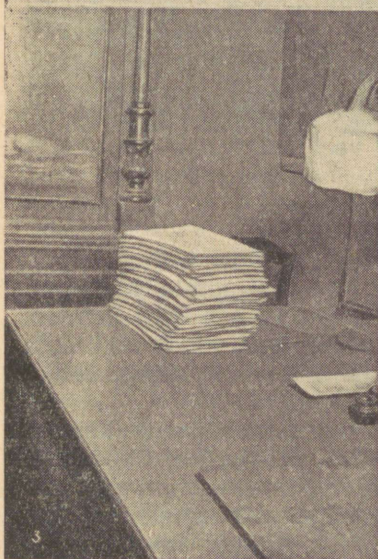
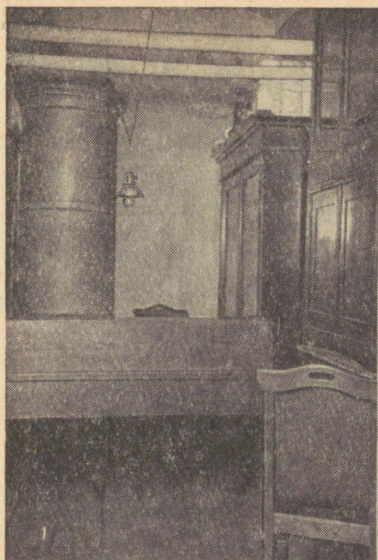
Mida peame siis tegema?

... Meil puudub lähemal ajal ainealine võimalus üles ehitada töölismaja, mis vastaks meie nõuetele. Me ei võime endid trööstida sellega, et saksad lubavad ehitada mõne aasta pärast «rahvamaja»: me võime üsna kindlasti ütelda, et tegelikult ehitatakse härrasmaja, kus kodanlikud seltsid oma pillerkaare hakkavad pidama...

Me peame oma organisatsioonidele muretsema kas või vähemagi maja, kus igal ühingul, vanemate esitusel ja teistel töölisasutustel oleks igaühel vähemalt oma nurk.

Tallinna majaperemehed ei üüri meile ruume. Kõik meie katsed selles sihis on tagajärjetuks jäänud. Meil jääb ainus tee — osta maja.

Me mõistame, et see on raske nüüdsete näljapalkade juures. Aga millal on meil kerge olnud? Kogu demokraatliku vabariigi kestvuse ajal olete teie oma leivapalukese küljest murdnud, et anda poliitilistele kannatajatele. Te

«Tööliste Kelder». 1. Trükitööliste Ametiühingu tuba. 2. Tallinna Nahatööliste, Toidu- ja Maitseainete Tööliste Ühingu juhatuse ning noorte- ja naiskomisjonide koosolekute ruum. (Poodud pastori kujutus on 1. mai rongkäigu plakat. Ruum on ilma aknata.) 3. Töölisajakirjanduse ekspeditsiooni ruum, kus polnud ühtki akent. 4. Ruum Tööliste Keldri kolmandal korrusel. Siin töötasid ühe aja- lehe ja nelja ajakirja toimetused ning kuue ametiühingu juhatused.

ete maksnud ühingu te liikmemaksud, hoolimata kurnaja ta teenrite räuskamisest. Te olete toetanud Venemaa üljahädalisi. Mida enam kägistasid demokraatlikud kullitüüned teie häälekandjaid, seda rohkem aitasite neid oma ennidega ja markadega.

Ka nüüd peame maja ostma peamiselt omal jõul, sest es muu aitab meid... Pöördume abi saamiseks ka teiste maade tööliste poole...

Meie, Tallinna organiseeritud tööliste esindajad, otsusime oma ühisel koosolekul kõigile Tallinna töölisorganisatsioonidele ette panna, et iga töölisühingu liige üheordse maksu töölistmaja ostmiseks maksaks ja nimelt viis protsenti (üks kahekümnendik) kuupalgast...»⁶² Läkitule olid alla kirjutanud koosoleku juhataja P. Keerdo ja sekretär J. Tomp.

Kolm päeva hiljem, 21. mail 1923 toimunud Tallinna ametiühingute Kesknõukogu juhatusel koosolekul moodustati kolmeliikmeline büroo, kellele tehti kohustuseks õigi tehniliste küsimuste lahendamine, mis olid seotud töölistmaja ostmise ettevalmistustöödega. Bürosse valiti Kupper (esimees), J. Tomson (sekretär) ja A. Tüürmann (assahoidja). Koostati ühtlasi esialgne töölistmaja muretsemise komisjoni kodukord, mis järgmisel koosolekul kinnitati.⁶³

Kuna Tallinna töölistmaja ei olnud ainult Tallinna, vaid kogu eesti proletariaadi eluliseks vajaduseks, sest Tallinnas asusid peale kohalike töölisorganisatsioonide ka õigi ülemaaliste organisatsioonide keskorganid, siis tõttas kogu Eesti proletariaat töölistmaja muretsemise asjas oma Tallinna klassivendadele appi. Kõigis suuremates keskustes, nagu Narvas, Tartus, Pärnus, Viljandis jm. hakati agalt tegema ettevalmistusi raha ja annetuste kogumiseks. Siseminister ei saanud seekord ette tuua midagi vabanavat selleks, et töölistel oma maja ostmiseks raha kogunist ära keelata, ja oli sunnitud Eestimaa Ametiühingute Üldliidu juhatusel andma loa kolme kuu jooksul (11. juulist kuni 11. oktoobrini) töölistmaja heaks 3000 korjandusamatuga rahakorjandust läbi viia. Peale selle anti luba veel 250 korjanduskarbiga neljas linnas, Tallinnas (100 karpi), Tartus (50 karpi), Pärnus (50 karpi) ja Narvas (50

⁶² «Tööraha Hääli» nr. 3, 19. mail 1923.

⁶³ ENSV ORRKA, f. 1753, nim. 2, s.-ü. 1, l. 122.

karpi) rahakorjamist organiseerida. Korjanduste seadusliku läbiviimise eest tehti vastutavaks Riigikogu liige Pau Keerdo.⁶⁴

«Töölisnoorsugu linnas ja maal,» kirjutas «Töörahu Hääl», «kihutustööle! Annetuste korjamisele! Käige läbi kõik tööliste keldriurkad ja kehvikute onnid! Meie olemas üles ehitanud kõik need lossid, millest nüüd ainult kaudu gelt mööda võime käia. Meie muretseme ka omale töölistele maja ja näitame sellega kurnajatele, et meie küllalt võime sad oleme tuleviku riigi ülesehitamiseks.»⁶⁵

Välismaade töölisorganisatsioonidele saadeti Eestimaa Ametiühingute Üldliidu poolt üleskutse, milles anti lühikokkuvõtte ülevaade revolutsioonilisest töölisliikumisest Eestis ja kodanluse verisest terrorist selle vastu. «Meie olemas veendunud, et kõigi eesti kodanluse kiuste ei keeldu meie verendad teistes maades sellest, millest keeldutakse meile ning «Vabariigis» ja ei luba, et meie liikumine välja sureks, kuna tal ei ole peavarju ja ta tänavale heidetakse.»⁶⁶

Nii algas kõigil rinnetel aktiivne võitlus töölistemaja ees. Toetust oma piskust andis niihästi linnatöeline kui ka talusulane, kehv talupoeg kui ka toatüdruk, kalur kui ka pesunaine. Ühes kommunistlike töölistega tegutsesid õlg õlg kõrval ka sotsiaaldemokraatlikud ja parteitud tööliste Isegi eesti töölistes Ameerikas jagasid oma kodumaa verendade ja õdede muresid. Ameerika Tööliste Partei (Worker Party) San-Fransisco Eesti osakonna koosolekul moodustati kolmeliikmeline komitee, kes asus juhtima Tallinnatöölismaja heaks toimuvat rahakorjandust.⁶⁷

Juuni keskpaigaks oli vabatahtlike annetuste näol kokkutulnud juba 115 000 marka. Vana-Kariste valla töölisteühingu eeskuju, kes otsustas töölistemaja toetuseks anda 8000 marka, järgisid ka teiste valdade töölisteühingu Soome Ametiühingute Kesknõukogu («Suomen Ammatijärjestö») poolt annetati töölistemaja heaks 9500 Eesti marka.⁶⁸

Eestimaa Ametiühingute Üldliidu juhatause koosolekul 28. juunil 1923 võeti vastu 15. juulil 1923 toimuva karbikorjanduse juhend. Ülemaalse Korjanduse Kesktöine

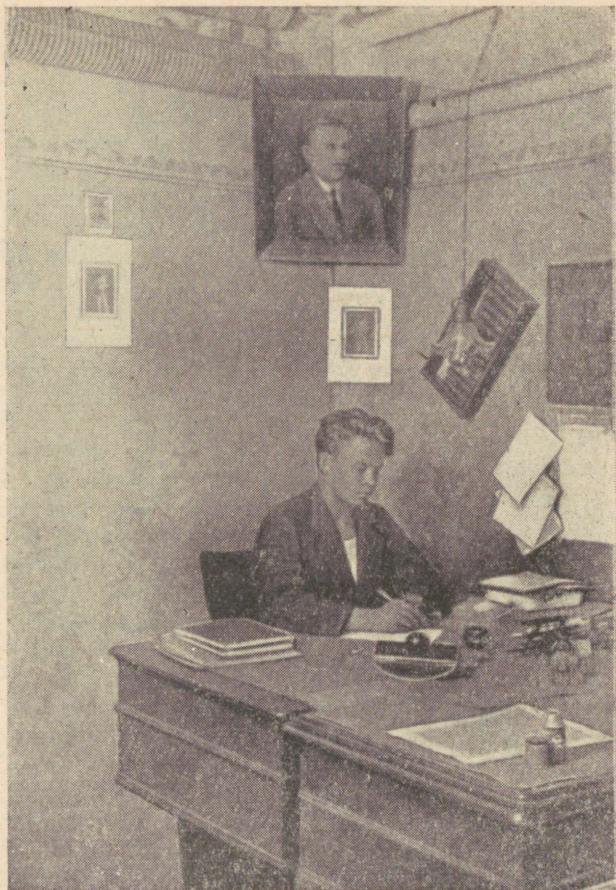
⁶⁴ «Töörahu Hääl» nr. 7, 3. mail 1923; «Vaba Maa» nr. 12, 6. juunil 1923.

⁶⁵ «Töörahu Hääl» nr. 5, 26. mail 1923.

⁶⁶ ENSV ORRKA, f. 957, nim. 12, s.-ü. 543, l. 14—16.

⁶⁷ «Töörahu Hääl» nr. 36, 7. augustil 1923.

⁶⁸ «Töörahu Hääl» nr. 17, 23. juunil 1923.

«Töoliste Kelder». Metallitöoliste ametiühingu ruum.
Laua taga asjaajaja Aleksander Resev.

nda valiti J. Tomp, P. Keerdo, A. Hansen, A. Janson, Künnapuu, A. Reinson ja J. Tõnisson. Kesктоimkonna esandeks oli karbikorjanduse üldine juhtimine. Üldliidu andajatena karbikorjandust koha peale korraldama määrati Tartusse — H. Heidemann, Pärnusse — J. Rea ja arva — V. Kangur.⁶⁹

⁶⁹ ENSV ORRKA, f. 1776, nim. 1, s.-ü. 3, l. 8.

«Korjanduse märgi kavandid lasti koostada kellel kunstnikul,» märgib oma mälestustes Joosep Saat. «Kun- teist kavandit ei tunnistanud heaks. Et raha polnud ena- uue tegemiseks, siis otsustati oma jõududega läbi ajad Kuna olin natuke kunstikoolis käinud ja seda ala veid- tundsin, tehti mulle ülesandeks oma oskust näidata. Ma siis visandasingi kavandi sirbi ja vasaraga, mis kiide- heaks ja sai karbikorjanduse teise märgi aluseks.»⁷⁰

Et igati kaasa aidata karbikorjanduse ja üldse korjar- duse heale kordaminekule, toimus «Tööliste Keldris» 10. juulil 1923 kolmeteistkümne töölisorganisatsiooni koo- olek, millest võtsid osa Eestimaa Ametiühingute Üldlii- Üleriiklik Metallitöölise Liit, Raudteelaste Liit, Eestimaa Ehitustöölise Liit, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu, Tallinna Ühine Haigekassa, Tallinna Kontori-, Äri-, Kan- selei- ja Kooperatiiviteenijate Kutseühing, tööliste kars- kusselts «Valvaja», tööliisspordiselts «Spartakus», Eest- maa Tööraha Partei Keskkomitee, Riigikogu kommunisti- lik rühm, Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei Keskk- mittee ja Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei Ta- linna Komitee. Koosolekul võeti ühel häälel vastu otsu- milles märgiti, et tööliklass ei tohi ootama jääda, kui- töolisliikumine ruumide puudusel täiesti kängub, vai- tuleb kogu energiaga tööle asuda, et esialgu oma organ- satsioonidele kas või ainult majaonngi muretseda.⁷¹

Mainitud koosolekul oli printsiipiaalne tähtsus, sest se- lest võtsid osa ka sotside liidrid, kes olid «kommunistide- ühist väerinda» korduvalt põrgu põhja neednud, kuid nüü- revolutsiooniliste töölistega töölistmaja asutamisel siis- üheskoos välja astusid. Niimoodi talitades lootsid sotsid- liidrid rahvahulkade silmis endale poolehoidu võita. See- tõendab veel kord, et Eestis eksisteerisid soodsad ting- mused kõigi töölispartei jöupingutuste ühendamiseks. Kui sotside partei lihtliikmed revolutsiooniliste töölisteg- ausalt koos läksid, siis tegid nende juhid seda silmakirjal- kult, lootes oma partei realiikmeid ja organiseerimata töö- lisi petta ning töölistmaja liikumist oma juhtimise alla- saada. See sotside partei liidrite manööver, nagu edaspidi- näeme, kukkus aga haledasti läbi.

Päev enne karbikorjandust avaldas Tööraha Ühis-

---

⁷⁰ J. Saadi mälestuste põhjal.

⁷¹ «Tööraha Hääl» nr. 25, 12. juulil 1923.

Väerinde häälekandja «Tööraha Hääl» läkituse, milles kutsuti kõiki töötajaid aktiivselt osa võtma karbikorjandusest. «Proletaarlased, klassivennad ja õed Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas!», märgiti üleskutses, «ohverdades homme oma näljapalkadest veeringuid töölistmaja heaks, päästate oma võitlusorganisatsioonid härraste keldrikoopas kängumisest ja kindlustate rakkuskäte võitluse oma lõplikuks vabastamiseks.»⁷²

15. juulil 1923. a. olid nii noored kui vanad, nii nais- kui meesproletaarlased juba varahommikul karpidega raha korjamas. «Mäletan, missugune vaimustus valitses tööliste hulgas karbikorjanduse vastu,» jutustab Alma Järvepera, kes oli üks agaramaid karbikorjanduse läbiviijaid. «Kõigile soovijaile ei jätkunud karpe ega märgikilpe. Seetõttu pidid paljud pealtvaatajateks jääma. Kuid ka need vähesed, kellel õnnestus saada karbid, ei piirdunud ainult lihtsalt raha korjamisega, vaid seda tehti võisteldes — kes kõige lühema aja jooksul korjab kõige rohkem raha. Seega ei tulnud võitjaks mitte see, kes kõige varem oma märkidest lahti sai, vaid see, kes kõige rohkem raha korjas. Seepärast tuli tungida ka niisugustesse kohtadesse, kus kodanlikud rahatuusad käisid. Kuigi nad karbikorjajad sõimuga vastu võtsid, olid nad siiski sunnitud raha annetama, et oma «rahvamehe väarikust» näidata. Niisugustesse kohtadesse pääsemiseks aitasid meid Riigikogu liikmed-kommunistid, kelle mandaadid avasid meile ukсед. Mina sain näiteks niimoodi restoran «Salme» ruumidesse riigikoguliikme H. Alliku mandaadi abil.»⁷³

Ilus ilm soodustas igati korjandust. Kuid päris ilma vahejuhtumiteta ei saadud seekordki hakkama. Tallinnas nimelt püüdis politsei Balti jaama juures korjandust nurja ajada, sest äkki selgus politseinuhkidele, et viienurgelised märgid sirbi ja vasara kujutisega, mis rahaannetajatele rinda pandi, ei olnud politseis registreeritud ja kinnitatud. Kuid politsei sai pika nina, kui tahtis märkide rindapanemist keelata, sest politseiülem ei olnud varem nõudnud märgi kavandi kinnitamist ja järelikult ei olnud mingit alust takistada selle leyitamist. Nii hiilgas 15. juulil tuhandete tööliste rinnal punane viisnurk kodanlusele nii kohutava sirbi ja vasaraga. Samuti ei aidanud kodanlaste sõim

⁷² «Tööraha Hääl» nr. 25, 12. juulil 1923.

⁷³ A. Järvepera mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas personaalpensionärina.

«Töölise Maja» heaks toimunud karbikorjandusest osavõtjad Pärnus 15. juulil 1923. Vasakult istuvad ees: 1. Andrei Murru, 2. Aleksander Henning. Esimene rida: 1. — 2. Karl Hansen, 3. Saartson, 4. Vladimir Isak, 5. Kõlvart, 6. Ludmilla Ausmann, 7. Aleksander Erkmann, 8. Jaan Rea, 9. August Männikson. Teine rida: 1. Aleksander Jürisson, 2. Jürison, 3. Linda Lusikas, 4. Aleksander Keres, 5. Juhanna Andreesen, 6. Georg Abels, 7. Hilda Karivet (Reier), 8. Boris Kumm. Kolmas rida: 1. — 2. Juuli Peterson, 3. — 4. — 5. Anton Leerima, 6. — 7. August Meibaum, 8. Saar, 9. Vladimir Andreesen.

ja laim karbikorjajate aadressil, mis mõnel pool arene isegi käsitsi kallalekippumiseks. Karbikorjandus õnnestus hästi. Ühe päeva jooksul koguti 412 882,7 marka — Tallinas 295 369,9, Tartus 61 702,2, Pärnus 28 023, Narvas 21 693 jne.⁷⁴

See näitab, et viletsatele palgatingimustele vaatamata ei suutnud ükski surve ega vägivald likvideerida eest proletariaadi kõrget klassiteadlikkust ja teda revolutsiooniteelt kõrvale juhtida. See on veel seda märkimisväärsem, et kodanlus viis laulupeo ajal läbi karbikorjanduse, kui suutis kahe päeva jooksul koguda kõigest 90 000 marka s. o. üle nelja korra vähem.⁷⁵ Pärast II Riigikogu valimisi

⁷⁴ «Tööraha Hääl» nr. 32, 28. juulil 1923.

⁷⁵ «Tööraha Hääl» nr. 29, 21. juulil 1923.

li töölismaja heaks toime pandud karbikorjanduse suurepärase tulemus töörahva teiseks tähtsaks võiduks Töörahva Ühise Väerinde poliitika elluviimisel. Endast mõista valmistab see kodanluses suurt rahutust, sest alanud majanduskriisi tingimustes muutus tema võim üha kõikumamaks. Järelikult oli oodata uusi kodanluse repressioone töölisliikumise vastu.

Kui Tartu Ametiühingute Kesknõukogu pöördus linnavalitsuse poole palvega lubada korraldada loterii Tartu töölismaja heaks, siis ei julgenud viimane seda teha ning teatas vabanduseks, et ta kavatseb ise organiseerida loterii oma ehitatava rahvamaja heaks ning kasutab ehituskulude katteks ühtlasi ära ka üks miljon marka, mille ta ise oli mõni aeg tagasi töölismaja toetuseks määranud.⁷⁶ Analoogilise manöövri võttis ette ka Tallinna linnavalitsus Laias tänavas nr. 1 asuva endise rentei hoone (praegu asub seal Nukuteater) müümisel. Sellel kolmekordsel kivimajal oli üks suur ja kolm väiksemat saali, kuhu mahtus 150 inimest. Peale selle oli hoones veel hulk kõrvalruume. See maja oli täiesti sobiv töölismajaks. Siia oleks võinud mahutada kõik Tallinna 14 ametiühingut oma 7000 liikmega, haigekassa jt. töölisorganisatsioonid. Maja oli müüa 18 miljoni marga eest, kusjuures 8 miljonit tuli maksta kohe ja ülejäänud 10 miljonit kahe aasta jooksul. Kui Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu soovis seda maja ära osta, siis linnavalitsus, selle asemel et igati kaasa aidata, kasutas Kesknõukogu taotlust surve avaldamiseks Esimesele Eesti Kinnitusseltsile, et see rentei maja kiiremini ära ostaks.⁷⁷

Need faktid näitasid, et kodanlus oli otsustanud pärast tööliste suurt võitu igasuguseid salakavalaid manöövreid kasutada, et töölismaja muretsemist nurja ajada. Seepärast oli tarvis teha kõik mis võimalik, et see kodanlaste üritus ei õnnestuks. Sel eesmärgil toimus 25. juulil 1923 Eestimaa Ametiühingute Üldliidu juhatusel koosolek, millest võtsid osa J. Tomp, A. Hansen, J. Leimann, H. Allik, A. Reinson, P. Keerdo, V. Kangur ja O. Künnapuu. Koosolekul otsustati moodustada osauhing «Tööliste Maja» ning kinnitati selle põhikiri. Osauhingu põhikapitaliks määrati viis miljonit marka, mis tuli realiseerimisele 20 000 osatähena à 250

⁷⁶ «Töörahva Hääl» nr. 29, 21. juulil 1923.

⁷⁷ «Vaba Maa» nr. 160, 18. juulil 1923.

marka. «Tööliste Maja» eelkava väljatöötamiseks otsustati moodustada kolmeliikmeline komisjon, kuhu kuulus ühe esindaja Eestimaa Ametiühingute Üldliidu juhatusest (A. Hansen) ja kaks Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu liiget.⁷⁸ Et muuta võitlus «Tööliste Maja» eest massiliseks ja tõmmata sellesse kõik töörahva kihid, otsustati töölisorganisatsioonide esindajate koosolekul 3. augustil 1923 moodustada viieliikmeline tegevuskomitee, kellele tehti ülesandeks peamiselt rahakorjanduse juhtimine. Tegevuskomiteesse kuulusid peale kahe Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu (J. Tomp ja P. Keerdo) ja ühe Eestimaa Ametiühingute Üldliidu juhatuse esindaja ka sotside ja isesotside esindaja.⁷⁹ Vastuseks Ameerika eesti seltsimeestele kirjale, kes palusid «Tööliste Maja» heaks raha kogumiseks saata mingisugused mälestusmärgid, otsustati tellida 1, 5 ja 10 dollarit maksvad ilustatud kviitungid. Kviitungiraamatud, kokku 2500 kviitungiga, saadeti Ameerika seltsimeestele korjanduse läbiviimiseks.⁸⁰

Peagi ilmnisid «Tööliste Maja» tegevuskomitees suure lahkeliikumise lahkeliikumise, mille kutsusid esile sotside esindajad komitee üleskutse arutamisel. Sotsid ei olnud rahul üleskutse pealkirjaga «Eestimaa töörahvale», nõudes sõna «Eestimaa» asemel «Eestiga». Et ühist rinnet mitte lõhkuda, nõustusid kommunistid sõna «Eestimaa» asemel «Kogu» panemisega. Nii sai üleskutse pealkirjaks «Kogu, töörahvale». Sama lugu oli ka üleskutse esimeste lausetega, kus räägiti sellest, et kodanlik riik ei mõtlegi töörahvale maja anda. Ka siin andsid kommunistid järele ja nõustusid sotside pealkirjale. Üks lauseid maha tõmbama. Pärast suuri vaidlusi õnnestus lõpuks üleskutse tekst kooskõlastada ja seepidi ilmuma «Töörahva Hääle» 1923. aasta 23. augusti numbris. Üks päev enne selle avaldamist, 22. augustil 1923, teatasid sotside esindajad ootamatult tegevuskomitee koosolekul, et nende kesks- ja linnakomitee ei luba üleskutsetele enne alla kirjutada, kui pole vastu võetud veel järgmised tingimused: esiteks, et ükski organisatsioon ei saaks «Tööliste Maja» summasid pangast ilma sotside allkirjatuks välja võtta ning teiseks, et kõik allakirjutanud organisatsioonid võivad saata oma esindajad Eestimaa Ametiühingute

⁷⁸ ENSV ORRKA, f. 1746, nim. 1, s.-ü. 3, l. 10; «Töörahva Hääle» nr. 33, 31. juulil 1923.

⁷⁹ «Töörahva Hääle» nr. 36, 7. augustil 1923.

⁸⁰ ENSV ORRKA, f. 1746, nim. 1, s.-ü. 1, l. 11.

gute Üldliidu, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu jt. töölisorganisatsioonide revisjonikomisjonidesse.⁸¹

Sotside ultimatiivsed nõudmised olid mõeldud selleks, et kunstlikult kindlustada oma mõjuvõimu «Töölise Maja» osaühingus, sest oli juba ette näha, et osaühing läheb revolutsiooniliste tööliste mõju alla. Muidugi mõista ei saanud Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu ja Eestimaa Ametiühingute Üldliidu juhatus neid sotside nõudmisi vastu võtta, sest see oleks olnud võrdne töölisklassi huvide reetmisega. Sotsid ei olnud seni veel ühtki korjandusraamatut võtnud ega pennigi «Töölise Maja» heaks kogunud. Nende rahakad ninamehed olid annetanud kõigest paar tuhat marka. Nüüd aga polnud neil häbi nõuda, et sajad ja tuhanded margad, mis eesti töörahvas oli ilma sotside abita kokku pannud, nende kontrolli alla antaks.

Vastuseks sotside nõudmistele võttis Eestimaa Ametiühingute Üldliidu juhatus ühel häälel vastu otsuse, mille alusel raha, mis oli korjatud ja annetatud «Töölise Maja» heaks, pidi jääma ainult Üldliidu käsutusse ja selle eest tuli osta «Töölise Maja» osatähti.⁸² Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölise Partei (sotside) Keskkomiteele saadeti kiri, milles teatati, et «Töölise Maja» osanikuks ei võeta töölisklassi vaenlasi, vaid osatähti realiseeritakse ainult töötajate hulgas. Kui sotside Keskkomitee ise natukenegi sellele kaasa aitaks, siis saaks ta nii palju osatähti, kui palju ta on kapitali juurde toonud. Kui ta aga toetab «Töölise Maja» kapitali ainult rääkimisega, siis ei saa ta mitte ainsatki häält.⁸³

6. septembril 1923 toimunud töölisorganisatsioonide esindajate koosolekul naerdi sotside pretensioonid lõplikult välja ja võeti ühel häälel vastu otsus, milles kiideti heaks «Töölise Maja» tegevuskomitee poolt koostatud üleskutsed. «... Koosolek rõhutab,» märgiti otsuses, «et töölismaja osaühisus peab jääma proletaarseks organisatsiooniks. Seepärast peavad asutajad valvama, et osatähed läheks ainult proletaarlaste ja nende organisatsioonide kätte.»⁸⁴

Vastuvõetud üleskutses kirjutati, et «... ilma töölisorganisatsioonide majata Tallinnas ei saa olla ülemaaliselt

⁸¹ «Töörahva Häälel» nr. 43, 23. augustil 1923.

⁸² ENSV ORRKA, f. 1753, nim. 2, s.-ü. 2, l. 16—17.

⁸³ «Töö Lipp» nr. 6, 15. septembril 1923.

⁸⁴ «Töö Lipp» nr. 3, 8. septembril 1923.

organiseeritud töölisliikumist. Tallinna Töölise Maja on kogu Eestimaa töötavate kihtide asi. Aktiivsem osa tööliklassist on juba esimesed sammud Töölise Maja ostmi-

Töölismajade osaühisuse „Töölise Maja“ põhikiri.

1. Osaühisuse eesmärk, õigused ja kohused.

§ 1. Töölismajade osaühisuse „Töölise Maja“ eesmärgiks on muretseda oma osanikkudele — töölisühisustele, seltsidele, nende lühtudele ja kultuurilistele ettevõtetele ning asutustele nende tegutsemiseks tarisminewaid asuruume ja sisseseadeid, nii kui maa-alasid, maju ja muid hooned, omandamise, chitamise, rentimise ja üürimise teel ning neid üles pidada.

Märkus. Osaühisuse asutajad on: August Hansen, Paul Keerdo, Iuljus Tõnnison, Johannes Kuppar ja Aleksander Kõrgema.

§ 2. Osaühisusel on kõik juriidilise isiku õigused. Temal on õigus omandada ja wõõrandada liikuwat ja kinniswara, chitada ja rentida tema sihile wastawaid maju ja ruume, kohustusl oma peale wõtta, lepinguid ja laenusid teha, warandust pantida ja kinkida ning oma õiguseid kohtu ees ja igasugustes amet-asutustes kaitsta, ühineda oma ettevõtetes eraisikutega, seltsidega, omawalitsustega ning teiste asutustega, awada osakondi ja agentuure kõikides Eesti linnades ja aiewites. Osaühisusel on õigus, makswaid seadusi silmas pi-

«Töölise Maja» osaühingu põhikiri.

seks astunud. Ligi miljon marka on kokku pandud. Kuid seda on vähe. Senine aineeline toetus on vaja teha mitmekordseks.

Sellepärast on otsustatud kõigi suuremate ülemaaliste tööliste ja teenijate ühisuste ning poliitiliste rühmituste esindajate poolt kujundada ühine komitee (Tööliste Maja Komitee), kelle ülesandeks oleks koondada kõik töötavad kihid Tallinna töölistmaja toetuseks.

Tallinna organiseeritud töölisted ja teenijad otsustasid igaüks vähemalt ühe kuldrubla (150—200 marka) annetada. Nad on suuremalt jaolt selle täitnud. Meie kutsume kõiki töölisti, teenijaid ja muud töörahvast üle maa samuti tegema.

Elagu töörahva ühine väerind Tallinna Tööliste Maja asutamise asjus!»⁸⁵

Üleskutsele olid alla kirjutanud 16 töörahva organisatsiooni: Eestimaa Ametiühingute Üldliit, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu, Üleriiklik Maatööliste Liit, Eestimaa Ehitustööliste Liit, Eestimaa Trükitööliste Liit, Eestimaa Raudteelaste Liit, Tallinna Õpetajate Selts, Tallinna Kontori-, Äri-, Kantselei, ja Kooperatiivi Teenijate Ühing, Riigikogu kommunistlik rühm, Eestimaa Töörahva Partei, Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei, Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei, Tallinna Ühine Haigekassa, Tööliisspordiselts «Spartakus», tööliste karskusselts «Valvaja», Tallinna Korterüürnike Selts, Tallinna Vabrikute Vanemate Keskkomitee.

Samal päeval, s. o. 6. septembril 1923, teatas «Tööliste Maja» tegevuskomitee ühtlasi, et Töölistmajade Osaühingu «Tööliste Maja» põhikiri on 23. augustil 1923 Rahukogus registreeritud ja 4. septembril 1923 «Riigi Teatajas» avaldatud. Asutajateks olid A. Hansen, P. Keerdo, J. Tõnisson, J. Kupper ja A. Kõrgemaa.⁸⁶ Ühing võis oma tegevust alustada alles siis, kui vähemalt kaks miljonit marka oli hiljemalt kahe kuu jooksul Eesti Panka sisse makstud. Vastasel juhul kuulus põhikiri tühistamisele. Osanik, kellel oli 25 osatähte, omas koosolekul ühe hääle.

Et kaitsta töölistklassi huvisid võimalike saherdajate ja spekulantide eest, oli põhikirja võetud punkt, mille järgi ühelgi osanikul, vaatamata põhikapitali suurusele, ei saanud olla üle 21 hääle, s. t. mitte rohkem kui andis ühe kümnendiku põhikapitali omamine.⁸⁷ Peale selle, nagu

⁸⁵ «Töö Lipp» nr. 3, 8. septembril 1923.

⁸⁶ «Riigi Teataja» lisa, nr. 112, 4. septembril 1923.

⁸⁷ «Töö Lipp» nr. 14, 4. oktoobril 1923.

Ajutine kviitung Nr. 5061

Johannes Frankberg

on maksnud Töölismajade Osahisuse Tööliste Maja osamaksu arvel lä 250 Emk. osatähti 250 Emk.
Asutamise kuludeks 5

Summa Emk. 255

Emk. ~~255~~ 255

Tallinnas 25 Septembri 1924 a.

Töölism. O.ä. Tööliste Maja
asutajate voitusel

K. Koster.

Märkus: Ajutine kviitung on maksu kanti esitatil välja antois.
Otsustuse doküment # 10

«Tööliste Maja» osahingu osamaksu ajutine kviitung.

nägime, võtsid Tallinna töölised vastu veel otsuse, mille järgi osatähti tohtis müüa ainult proletaarlastele ja nende organisatsioonidele ning seni annetuste ja korjandusega kogutud raha ei võidud kinkida osahingule, vaid see tuli anda töölisorganisatsioonidele osatähtede ostmiseks, et niimoodi osahingu kapitali valitsemise üle kindlustada kindel proletaarne kontroll. Tänu sellele jäid ka sotside juudasammud «Tööliste Maja» suhtes tagajärjeta. Niisamuti kukkusid selle kindluse ees läbi pankurite plaanid, kes kavatsesid kõik «Tööliste Maja» osatähed Eesti Pangale ära osta, et temast maja ainuperemeest teha.⁸⁸

Septembrikuuks oli «Tööliste Maja» heaks kogutud vabatahtlike annetustena 330 000, karbikorjanduse teel 392 000 ja korjandusraamatutega 150 000 marka. Kokku umbes 900 000 marka.⁸⁹ Vastavalt töölisorganisatsioonide nõudmistele otsustati osahingu asutamiskoosolekul korjanduse teel saadud 400 000 marga eest osta osatähti ja anda need mõnedele ametiühingutele, aga mitte võrdselt kõigile osanikele, nagu seda nõudsid sotsid. Protestiks selle otsuse vastu teatasid sotside peamehed, et nad loobuvad

⁸⁸ «Töö Lipp» nr. 16, 9. oktoobril 1923.

⁸⁹ ENSV ORRKA, f. 1746, nim. 1, s.-ü. 9, l. 40; «Töö Lipp» nr. 1 4. septembril 1923 ja nr. 2, 6. septembril 1923; «Vaba Maa» nr. 204 7. septembril 1923 ja nr. 216, 21. septembril 1923.

edaspidisest «Töölise Maja» tegevusest osa võtmast. Sellepärane avalik kiri saadeti nende Keskkomitee poolt kõigide ajalehtede toimetustele, kes selle ära trükkisid.⁹⁰ Pärast seda eemaldati sotside esindajad «Töölise Maja» tegevuskomiteest. Nii oli töörahva ühine rinne sotside liidritega töölistemaja muretsemise eesmärgil kokku varisenud. Et kiirendada «Töölise Maja» osatähtede tegevuse alustamist, s. o. kahe miljoni marga sissemaksmist Eesti Panka, otsustati esialgu avada osatähtede eelmüük ajutiste kviitungite vastu, mis pärast osatähtede trükist ilmumist tulid nende vastu välja vahetada.⁹¹ «Töölise Maja» ostmisega seotud eeltööde tegemiseks ja eellepingu sõlmimiseks valiti komisjon Ametiühingute Üldliidu juhatusel 30. augustil 1923 kolmeliikmeline komisjon koosseisus J. Tomp, A. Hansen ja A. Tüürmann.⁹²

Komisjonil avanes juba oma tegevuse algul hea võimalus nelja maja ostmiseks, mis asusid Falkpargi ja Vaksali tähe juures nurgal, ja mis enam-vähem vastasid töölisorganisatsioonide nõuetele. Kuid majade hinnast, 18 miljonist marga, nõuti kohemakstavas rahas 12 miljonit marka. Nii suurt summat aga polnud töölisorganisatsioonidel kohe võimalik hankida. Seepärast tuli nende majade ostmisest loobuda ja soodsamaid võimalusi otsida.⁹³

Et oktoobri alguses oli «Töölise Maja» heaks kogutud juba 1,2 miljonit marka, millega ei saanud tõsiselt kõnelda tulla ei osatähtede tegevuse alustamine ega ka majade ostmine, siis püüdsid kodanlikud võimumehed seda oma huvide kasutamiseks, et edaspidist korjandust nurjata. Üheks näiteks ses suhtes on tõsiasi, et Kinnitusamet loobus Tallinna Ühise Haigekassa peakoosoleku otsusega haigekassale 2000 ühingu «Töölise Maja» osatähte 10 000 marga eest. Põhjenduseks toodi ettekäändeks, et riigivõimude seaduste järgi ei olevat haigekassal õigust oma vahenditega paigutada kindlustamata liikuvvarasse, osatähtedesse, vaid ainult riigi väärtpabereisse või liikumata varandusse.⁹⁴ Tegelikult aga polnud põhiküsimus selles, vaid see, milleski muus. Tallinna haigekassa kannatas nimelt

⁹⁰ «Töö Lipp» nr. 6, 15. septembril 1923.

⁹¹ «Töölise Lipp» nr. 1, 4. septembril 1923.

⁹² ENSV ORRKA, f. 1746, nim. 1, s.-ü. 3, l. 14.

⁹³ ENSV ORRKA, f. 1753, nim. 2, s.-ü. 2, l. 17—18.

⁹⁴ «Töö Lipp» nr. 14, 4. oktoobril 1923; «Vaba Maa» nr. 216, 4. oktoobril 1923.

ruumipuuduse all. Linnavalitsus oli teda juba ähvardanu kohtu teel välja tõsta. Haigekassa olukord oli enam kriitiline. Olukorrast väljapääsuks oli kaks teed — ka minna koos revolutsiooniliste töölisorganisatsioonidega olla uulitsale visatud, või muutuda sõnakuulelikuks kodanluse käsutäitjaks ning saada põrandapind. Haigekassa juhatus otsustas valida esimese tee, minna koos revolutsiooniliste töölistega, osta üheskoos maja ja vabaneda niimoodi kodanluse tagakiusamisest. Karistuseks selle eest tühistasid kodanlikud võimud tema peakoosoleku otsuse. Kuid sellest hoolimata jäi Haigekassa juhatus ikka truuks proletariaadi revolutsioonilisele üritusele ega astunud kodanluse sõiduvette.

13. oktoobril 1923 jõuti aga «Tööliste Maja» muretsemisel juba niikaugele, et sõlmiti eelleping puukaupme Andeveiga tema Vaksali puiesteel nr. 8 ja 8a asuva majade ostmiseks. Nendes kahes kahekordses majas olid üldse 39 tuba, mitmesugused kõrvalruumid, vannitoa köögid jne. Uuem kahekordne telliskivist maja oli ehitatud 1903. aastal. See maja oli keldrikorruse ja keskküttega. Majas oli kaks elukorterit, kummaski kuus tuba, köök, vann ja teenijatuba. Keldrikorrusel asusid poeruumid, katusekorrusel ühetoaline korter. Vanem maja oli samuti kahekordne, selle püstitamise aasta ei ole teada, kuid ümberehitamine oli toimunud 1909. aastal. See maja oli krohvitud seinte ja pappkatusega, ilma keldriruumideta. Majas oli kuus elukorterit: kaks viietoalist köögi ja teenijatoga, kaks neljatoalist köögi, teenijatuba ning vannituba ja kaks ühetoalist köögiga elukorterit.⁹⁵ Seega jätkus needes majades ruumi kõikidele töölisorganisatsioonidele. Ainuke negatiivne asjaolu oli see, et hoonetes puudus suurem saal koosolekute pidamiseks. Ent ka sellest võidi edaspidi üle saada saali juurdeehitamisega, sest majade ümber oli suur aed, kuhu võis terve maja püstitada. Hoonete põhihinnaks oli 14,5 miljonit marka. Koos kreposte ehitamise ja muude kuludega, mis moodustasid umbes 1 miljonit, tuli kokku tasuda ligikaudu 16 miljonit marka. Kui arvestada ka 1500-kohalise saali juurdeehitamise võ

⁹⁵ ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 750/80, l. 3.

⁹⁶ ENSV ORRKA, f. 1746, nim. 1, s.-ü. 3, l. 15—16 ja f. 1753, nim. 2, s.-ü. 2, l. 21—22; «Töö» nr. 4, 28. oktoobril 1923.

«Tööliste Maja» Tallinnas, Kosmonaut Gagarini puiestee nr. 24
(endine Vaksali puiestee nr. 8a).

alust (umbes seitse miljonit marka), siis oleksid kaks
aja koos juurdeehitatud saaliga läinud maksma umbes
3—24 miljonit marka.

Majade ostutingimused olid järgmised: eellepingu sõl-

Pritsimaja Merepuiesteel. Siin toimusid sagedased tööliste töötute koosolekud.

mimisel, 13. oktoobril 1923, tuli sisse maksta 150 000 marka, 5. novembril 1,85 miljonit, 25. novembril 2 miljonit, 2. jaanuaril 1924. aastal 2 miljonit, 15. veebruaril 1,5 miljonit, 29. mail 1 miljon, 15. septembril 3 miljonit ja 18. oktoobril 1924. aastal 3 miljonit marka. Viimase kolme osamaksu tähtaega oli võimalik igäühte kolme kuu võrra pikendada. Seega tuli majade ostuhind ära tasuda ühe aasta jooksul.⁹⁷

1923. aasta oktoobri lõpuks oli müüdud 6500 osatähte. Koos korjandusest saadud summadega moodustas «Tööliste Maja» kapital 1,7 miljonit marka. Sellest rahast piisava vaevalt ühe osamaksu õiendamiseks. Kust aga edaspidi miljoniteid hankida? Osaühingu juhatus lootis saada korjandusest ja osatähtede müügist 7,5 miljonit marka, kavatses tavast ehituslaenust 7 miljonit ja obligatsioonilaenust 3,5 miljonit marka ning valitsuselt toetust 5 miljonit ja linnavalitsuselt 2 miljonit marka.⁹⁸ Eestimaa Ametiühingut

⁹⁷ «Töö» nr. 4, 28. oktoobril 1923.

⁹⁸ ENSV TLA f. 82, nim. 1, s.-ü. 337/78, l. 62; «Vaba Maa» nr. 244, 24. oktoobril 1923; «Töö» nr. 4, 28. oktoobril 1923.

Üldliidu juhatus, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu juhatus ja «Töölise Maja» osaühingu asutajad pöördusid kõigi töölise ja kehvike poole läkitusega, kutsudes neid üles ostma vähemalt üks «Töölise Maja» osatäht.⁹⁹ Koos teiste töölisorganisatsioonidega pöörduti ka Tallinna linnavolikogu ja Riigikogu poole, paludes linnavolikogu määrata «Töölise Maja» toetuseks 2 miljonit ja Riigikogu 5 miljonit marka.¹⁰⁰

Pärast suuri vaidlusi otsustas Tallinna linnavolikogu lõpuks osta kahe miljoni marga eest «Töölise Maja» osatähti.¹⁰¹ Ka Riigikogu oli sunnitud avaliku arvamuse surveel määrama «Töölise Maja» toetuseks 5 miljonit marka.¹⁰²

Seega jõuti lõpuks niikaugele, et 4. novembril 1923 võis toimuda Pritsimajas «Töölise Maja» osaühingu avamise peakoosolek. Esindatud oli 6490 osatähte 466 osaniku ja 542 häälega. Pärast «Internatsionaali» ja «Julgesti, vennad, nüüd tööle» laulmist valiti koosoleku juhatajaks A. Janson ja protokollijaks O. Künnapuu, abideks A. Resev ja A. Reinson. «Töölise Maja» tegevuskomitee aruandega esines A. Hansen, kes märkis, et seni on osatähtede müügist saadud umbes 2,3 miljonit marka. Peakoosolek otsustas põhikapitali suurendada veel 2,5 miljoni marga võrra, lastes selleks täiendavalt välja 10 000 osatähte. Osaühingu 7-liikmelisse juhatusse valiti A. Hansen, J. Tomp, P. Keerdo, J. Kuppar, J. Tõnisson, A. Reinson ja J. Piiskar. Koosolek lõppes «Punase Lipu» laulmisega.¹⁰³

Niisiis olid töölised lõpuks saanud endale maja, mis polnud küll veel ära ostetud, kuid milleks siiski eksisteerisid kõik väljavaated. Majades tehti kohe pärast esimese osamaksu sooritamist algust remonttöödega. Remonditi kõigepealt kahekordse telliskivist maja keldriruumid, et seal kiiresti Ametiühingute Tarvitajate Ühisuse kauplust avada. Plaanikohaselt loodeti 1923. aasta detsembrikuus ka rida ametiühinguid omandatud majja paigutada, kuna jaanuarikuus pidid avanema võimalused kõigi töölisorga-

⁹⁹ «Töö» nr. 4, 28. oktoobril 1923.

¹⁰⁰ ENSV ORRKA, f. 1746, nim. 1, s.-ü. 3, l. 15—16.

¹⁰¹ ENSV TLA, f. 82, nim. 2, s.-ü. 5, l. 267; «Vaba Maa» nr. 252, 2. novembril 1923.

¹⁰² II Riigikogu 2. istungj. prot. 60, 20. detsembril 1923, veerg 2465.

¹⁰³ «Töö» nr. 5, 16. novembril 1923.

nisatsioonide sinna majutamiseks, sest vastavalt kokku leppele tuli majaomanikul selleks ajaks vabastada k maja ülejäänud põrandapind, mis oli üürnike kasutuses. Kuid see ei olnud sel ajal kõige tähtsam probleem. Kõig olulisem küsimus seisis ikkagi selles, kuidas maja ostu lepingu tingimused õigeaegselt täita, et alustatud üritu kogu energiaga edasi viia kuni lõpliku võiduni. Oli tarvi igati suurendada osatähtede müüki, varustada kõik fabri kute ja tehaste töölisvanemad osatähtede tellimisraamatu tega, et võimaldada igal töölisel neid vabalt osta. Peal selle oli vaja organiseerida massilist osatähtede müüki töö tajate korterites nii linnas kui maal.

Osatähtede realiseerimise massiliseks muutmise eesmär gil kuulutati 9.—20. detsembrini 1923 välja «Töölise Maja nädal. Selle aja jooksul oli iga töötaja kohustatud ostma vähemalt ühe osatähe. Osatähtede volinikud pidid käima majast majja ja tegema laialdast selgitustööd osatähtede ostmise vajalikkusest. Sedasama kutsuti tegema ka ig teadlikku linna- ja maaproletaarlast.¹⁰⁴

«Töölise Maja» nädal kujunes päris ulatuslikuks revolutsiooniliseks väljaastumiseks kodanluse vägivalla ja eba õigluse vastu. Selle edukat kordaminekut soodustas ka Tööraha Ühise Väerinde hiilgav võit linnavolikogude vali mistel, kus TÜV nimekirjad said suuremates linnades kun $\frac{1}{3}$ kõigist häältest. Töölise hulgas valitses ennenägematu revolutsiooniline vaim. Niisuguses olukorras kirjutati 2. jaanuaril 1924 notar Hoffmanni juures alla majaomanil Andevei ja «Töölise Maja» osaühingu juhataste poolt majade ostulepingule, mille kohaselt Vaksali puisteel nr 8 ja 8a asuvad majad läksid seaduslikult osaühingu val dusse.¹⁰⁵ 5. jaanuaril 1924 kolisid «Töölise Keldrist» oma majja juba Eestimaa Ametiühingute Üldliit, Üleriiklik Maatöölise Ametiühingute Liit, Trükitöölise Liit, Trüki töölise Tallinna ametiühing, Ehitustöölise Liit, Tallinna Metallitöölise ametiühing ja Tallinna Nahatöölise Ameti ühing. Üheksa päeva hiljem, 14. jaanuaril 1924, avas «Töö liste Majas» oma ukсед ka Tallinna Ametiühingute Tarvi tajate Ühisuse kauplus.¹⁰⁶

¹⁰⁴ «Töölise Lipp» nr. 2, 8. detsembril 1923.

¹⁰⁵ ENSV ORRKA, f. 1753, nim. 2, s.-ü. 2, l. 27; «Töölise Lipp» nr. 1, 5. jaanuaril 1924.

¹⁰⁶ «Töölise Lipp» nr. 2, 12. jaanuaril 1924.

Eesti proletariaadi võitluses töölistmaja eest algas uus, nn. «Vaksali puiestee periood», millega on seotud paljud tähtsad revolutsioonisündmused aastaist 1924 kuni 1933. Aleksander Reinson, kes tegutses «Tööliste Maja» osaiühingu juhatuse liikmena, märgib oma mälestustes, et «võitluses «Tööliste Maja» eest on hindamatud teened August Hansenil, kes oli selle liikumise peamiseks juhiks. Ta oli osaiühingu juhatuse esimees ja ühtlasi asjaajaja. Osaiühingu juhatuse koosolekud toimusid algul «Tööliste Keldris» kolmanda korruse toas, kust 1924. aasta jaanuaris koliti Vaksali puiesteele. Minul kui osaiühingu kassapidajal oli eriti raske ülesanne, sest pidin arveid pidama olukorras, kus kogu aeg kummitasid võlad. Ent me ületasime kõik takistused ja raskused. See oli tõesti ennastsalgav ja kangelaslik võitlus.»¹⁰⁷

Lahedamate ruumide omamine võimaldas töölisorganisatsioonidel otsustavalt parandada tööd laiate rahvahuljade revolutsioonilise juhtimise alal. See andis end kohe tunda. «Tööliste Maja» hakkas juba esimesest päevast peale kujunema uueks «kiiremajaks», nagu kodanlased 1917. aastal töölistmaja bolševike ajalehe «Kiir» nime järgi kutsusid. Seepärast tekitas juba ainuüksi «Tööliste Maja» nimetus suurt hirmu kodanluse hulgas. Et vältida «Tööliste Maja» muutumist teiseks «kiiremajaks», milleks see pärast töörahva suurt võitu linnavolikogude valimistel ähvardas paratamatult kujuneda, asus kodanlus kiiresti rakendama vastuabinõusid. Tallinna linnavolikogu valimiste tulemused tühistati ja Riigikogu poolt «Tööliste Maja» toetuseks määratud 5 miljonit marka seati sõltuvusse ultimatiivsetest nõudmistest. Need töötati välja spetsiaalselt selleks moodustatud kolmeliikmelise komisjoni poolt, kuhu kuulusid sise-, kohtu- ning töö- ja hoolekandeminister. Tingimustes nõuti, et «Tööliste Maja» osaiühingu peakoosolek peab avalikult deklareerima:

1. Et ta tunnustab kodanlikus vabariigis maksvat põhi-seadust ja töötab mitte tegutseda kehtiva riigikorra vastu;
2. «Tööliste Maja» ruume ei anta alaliselt ega ajutiselt kasutada isikutele ja organisatsioonidele, kes maksvat korda ei tunnusta ning III Internatsionaali põhimõtetal kihutustööd teevad;

---

¹⁰⁷ A. Reinsoni mälestuste põhjal. Töötab praegu Tallinnas ENSV Riiklikus Plaanikomisjonis.

3. Pidulikel juhtudel tuleb heisata majal kodanlik riigilipp;

4. Kui neid tingimusi ei täideta, siis võib kodanlik valitsus laenu viivitamatult tagasi nõuda.¹⁰⁸

Vastuseks kodanliku valitsuse ultimatiivsetele nõudmistele teatas «Töölise Maja» osaühingu juhatus, et ta ei saa neid vastu võtta. Seejärel pehmendati tingimusi, kuid ainult väljendusvormi muutmiseks, sest sisu jäi endiseks. Nii pidi «Töölise Maja» osaühing endiselt deklareerima, et ta tunnustab kodanlikku vabariiki ja tema seadusi ning ei luba oma majas riigivastast tegevust.¹⁰⁹ Suurkodanluse häälkandja «Päevaleht», mis seni polnud üldse «Töölise Maja» vastu huvi tundnud, avaldas järsku pika artikli, milles kurdeti, et «Töölise Majale» on liiga kallid hooned ostetud, sest kantsüld olevat maksnud 25 000 marka, sama ajal kui uue moodsa maja ehitamisel see tulevat 40% odavam.¹¹⁰ «Päevalehe» niisugune osavõtlikkus töölismajade suhtes ei olnud esile kutsutud mitte kaastundest, vaid vihast, sest töölisorganisatsioonide uus keskus pidas juba algusest peale intensiivset võitlust vabrikantide ja töösturite ühise rinde vastu. See oligi peapõhjus, mis sundis «Päevalehte» kisa tõstma, et töölise üritust ja tema juhte avalikkuse silmis kompromiteerida. Kui aga kavatsused manööver mingisuguseid tulemusi ei andnud ja «Töölise Maja» üha edukamalt tegutses, siis jäi kodanlusele selle vastu üle tavaline terrori ja vägivalda tee.

21. jaanuaril 1924 võetigi kodanlike võimude poolt üldmööda üheaegselt ette kõige suurem ja laiaulatuslikum töölisorganisatsioonide rüüstamine ning töölisaktivistide aresteerimine. Ligi 300 töölisorganisatsiooni rüüstati ja sajad revolutsionäärid areteeriti. Areteeritute hulgas oli ka paljusid Riigikogu ja omavalitsusorganite TÜV saadikuid.

Tallinnas suunati pealööks «Töölise Keldrile» ja «Töölise Majale». «Töölise Keldris» toimus sel ajal, 21. jaanuari õhtul, töölisorganisatsioonide esindajate koosolek, kus arutati Tallinna linnavolikogu valimiste tühistamise kodanliku valitsuse poolt. Koosolekul viibis umbes 200 inimest. Tööd juhtisid Riigikogu liikmed A. Janson, H. Allik ja P. Keerdo ja J. Tomp. Vaevalt oli nõupidamine saanud oma

¹⁰⁸ «Töölise Lipp» nr. 1, 5. jaanuaril 1924.

¹⁰⁹ Sealsamas.

¹¹⁰ «Päevaleht» nr. 3, 4. jaanuaril 1924.

ööd alustada, kui «Tööliste Kelder» järsku sisse piirati ja koosoleku jätkamine ära keelati. Riigikogu liige H. Allik, kes parajasti kõnet pidas ja niisuguse vägivalla vastu protesteerida püüdis, areteeriti kõnepuldis. See ärritas koosliidaid ja kutsus nende poolt esile terava hukkamõistu. «Üldine meeleolu tõus oli niisugune,» kirjutab «Vaba Maa», et arvis oli ainult algataja ja mäss võis mõned üksikud politseinikud kitsas ruumis, kus tahes suruda.»¹¹¹ Et seda vältida, viidi Riigikogu liikmed kohe kiiresti saalist välja ja õidutati punases autobussis ratsapolitsei reservi, kus selleks olid vastavad ruumid juba aegsasti ette valmistatud. Seejärel algas varem koostatud nimekirja järgi kohalolivate kontrollimine, mida tegid kaitsepolitsei ülem Soomanna tema abi Tõnson isiklikult. «Sikud» eraldati «lammaskest», s. o. areteeritavad isikud pandi ühte ja vabaks laskmisele kuuluvad teise nurka. Kui see protseduur oli läbi, siis saadeti ka areteeritud gruppide viisi autobussiga ratsapolitsei reservi kasarmusse, ning «Tööliste Kelder» pitseeriti kinni. Alles kell kolm öösel lahkusid viimased politseinikud «Tööliste Keldrist».

Salme Turova (Raekson), kes oli üks paljudest sellel koosolekul viibijatest, jutustab: «Niipea kui kodanluse korravalvurid sisse tungisid ja meil käed üles käsutasid, tõusime püsti ning hakkasime «Internatsionaali» laulma. Ainult vähestel õnnestus klosetiruumi kaudu, kust pääses teisil korrusel asuva raamatukogu ruumidesse, põgeneda, sest politseinikud nähtavasti seda teed ei teadnud. Vaatamata politseinike ähvardavatele nõudmistele lõpetada laulmine, ei reageerinud keegi. Alles pärast laulu lõppemist võisid nad alustada oma musta tööd. Kui koosoleku juhataja, Riigikogu liige A. Janson, keda me kutsusime papa Jansoniks, valju häälega nõudis, et politsei lõpetaks koosoleku segamise, tormasid nad kõnepuldi juurde ja areteerisid seal Riigikogu liikme H. Alliku. Meie protestide peale, et Riigikogu liige on puutumatu ja et koosolek oli vastavalt seadusele registreeritud ning kodanlike võimude poolt varem lubatud, irvitati, sest kodanlikus Eestis kaitses seadus ainult kodanlasi ja nende meele järele talitajaid. Kõik teised olid «linnupriid». Seejärel löödi oma staap üles Trommeli kabinetis ja hakati varem koostatud nimekirja järgi välja valima areteerimisele kuuluvaid, kes hiljem

¹¹¹ «Vaba Maa» nr. 18. 23. jaanuaril 1924.

saadeti politsei ratsareservikasarmutesse, kus selleks oli ruumid juba ette valmistatud. Kõiki, kes julgesid politseinike vägivalda kohta mõne kriitilise sõna poetada, sõnmati lojusteks. Mina ja minu õde pääsesime seekord «terv nahaga», sest olime nimekirjast välja jäetud.»¹¹²

Analoogiline areteerimine toimus samal ajal ka «Tööliste Majas». «Tööliste Maja» ukсед pitseeriti kinni. Üldse korraldas kaitsepolitsei 21. jaanuari öösel Tallinnas rohken kui 80 läbiotsimist, mille tagajärjel areteeriti üle 63 inimest. ¹¹³ Areteeritute hulgas olid ka kõik «Tööliste Maja» osaühingu juhatuse liikmed peale isesotsi J. Piiskari.

Samasugused läbiotsimised ja areteerimised toimusid ühtlasi Tartus, Pärnus, Viljandis, Narvas, Valgas ja mujal, mille tagajärjel sajad töölisaktivistid treltide taha pandi.

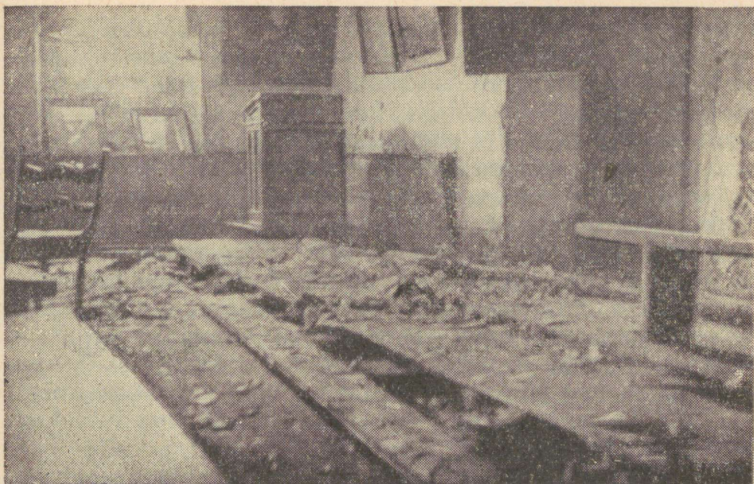
Pärast areteerimisi algas 22. jaanuaril 1924 kinnipitseritud ruumide läbiotsimine ja areteeritute ülekuulamine «Tööliste Keldri» läbiotsimine, mis algas hommikul kell kümne paiku, trumpas kaugelt üle tsaariaegsed ohrank poolt teostatud läbiotsimised. «Tööliste Kelder» sõna otses mõttes pöörati pahupidi, isegi põrandalauad kangutati lahti, lootuses leida sealt keelatud kirjandust, mida oleks saanud kasutada süüdistusmaterjalina.

Pärast areteeritute ülekuulamist saadeti nad ratsapolitsei reservist eeluurimisvanglasse. «Rahvasuus kutsuti seda vanglat lõvi- või ahvipuuriks,» jutustavad Jaan Kamber ja Aleksander Resev, kes olid ka areteeritud. «See nimeetus tuli sellest, et seal oli nii meeste kui ka naiste osakonnas kolm kongi, mis olid ilma akendeta. Valgus paistis neisse nagu loomaaias läbi ahvi- või lõvipuuri treltide. Ühes puuris hoiti tavaliselt hukkamisele määratud poliitvange ja kahes teises kriminaalvange. Kuigi naride arv järgi ühte puuri mahtus ainult 13—14 vangi, oli seal tavaliselt ikka üle 20, nii et seitse inimest pidid alati põrandal magama.»¹¹⁴ See oli pre-üüds kodanliku Eesti ajaloos kõige suurema poliitilise kohtuprotsessi, nn. «149 protsessi» ettevalmistamisele. Kodanlus muheles, tundes suurt heameelt järjekordsest arveteõiendamisest. Tema häälekandjad tõttasid teatama, et nüüdsest peale on kommunistlik liikumisele Eestis tehtud lõpp.

¹¹² S. Turova mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas personaalpensionärina.

¹¹³ «Vaba Maa» nr. 18, 23. jaanuaril 1924.

¹¹⁴ J. Kambergi ja A. Resevi mälestuste põhjal.

«Tööliste Kelder» pärast 1924. a. jaanuarikuu rüüstamist.

Ja tööpoolest, revolutsiooniline liikumine oli pärast massilist rüüstamist ja areteerimist raskes olukorras: parimad töölisaktivistid olid vangi pandud, viletsadki organisatsioonide ruumid kinni pitseeritud, paljud töölisorganisatsioonid suletud. Kuid ka selles keerulises olukorras ei lakanud eesti proletariaadi revolutsiooniline võitlus, sest sügaval põranda all tegutsevad EKP ja EKNÜ organisatsioonid jäid kodanluse poolt enamikus avastamata ning jätkasid endiselt masside juhtimist ja mobiliseerimist. Seetõttu suudeti revolutsioonilisele töölisliikumisele löödud haavad kiiresti parandada ja uue hooga tööd jätkata.

Kõik sotside katsed töölisorganisatsioonidele antud lööki oma huvides ära kasutada ei andnud tulemusi. Nende poolt alustatud oportunistlike kutseühingute loomise kampaania läks täielikult luhta. Sama saatus tabas neid ka «Tööliste Maja» oma juhtimise alla haaramisel, kus selleks eksisteerisid veelgi soodsamad tingimused, sest osahingujuhatus, peale isesotsi Piiskari, oli areteeritud ja seni majade eest kõigest kuus miljonit marka tasutud. Veebruarikuus tuli tasuda uus 1,5 miljoni margaline osamaks. Samuti polnud majad rahapuudusel veel osahingujuhatare kreposteeritud. Ent ka siin jäi võitjaks eesti proletariaadi

terve mõistus ja harukordselt kindel klassivaim, mis lõi tagasi kõik sotside salakavalad rünnakud ja hoidis puhtana revolutsioonilipu. Eriti kujukalt väljendus see vastulöögi andmisel sotside nõudmisele, kes maksku mis maksab, iga hinna eest tahtsid läbi suruda otsuse, et kodanliku valitsuse ultimatiivsed tingimused vastu võetaks ja niimoodi 5 miljonit marka laenuna kätte saadaks. Nende poolt selleks kokkukutsutud «Töölise Maja» osanike erakorraline koosolek aga leidis, et olukorras, kus töölisorganisatsioonid on suletud ja nende juhid areteeritud, tähendaks kodanliku valitsuse ultimatiivsete tingimuste vastuvõtmine «Töölise Maja» sotside kätte mängimist ning keeldus kategooriliselt niisuguse otsuse vastuvõtmisest, nõudes osaühingu ruumide ja varanduse viivitamatut aresti alt vabastamist.

Kaasutades seda, et majaomanik ei olnud oma lubadust ikka veel täitnud ja kõiki ruume vabastanud, oli «Töölise Maja» osaühingul omakorda õigus nõuda maksutähtaegade pikendamist, mis majaomaniku nõusolekul ka saavutati.

Pärast 24-päevast aresti all olemist vabastati lõpuks «Töölise Maja» 13. veebruaril 1924. aastal pitseri alt. Ainult üks tuba, kuhu paigutati mõned kinnipitseeritud kapid, jäi endiselt suletuks.¹¹⁵

Esimeseks asjaks pärast «Töölise Maja» aresti alt vabastamist oli osatähtede müügi uuesti alustamine, et paralleelselt selle käiguga ühtlasi hakata taastama rüüstamisest tugevasti kannatada saanud töölisliikumist. «Kõik töölisorganisatsioonid ja kogu töörahvas,» kirjutati osaühingu juhatuse üleskutses, «tehke energiliselt kihutustööd ja kandke selle eest hoolt, et üheski töölisperekonnas ei puuduks o/ü Töölise Maja osatähti.»¹¹⁶

Ent ka kodanlus ei maganud. Ta rakendas samuti abinõusid, et revolutsiooniline liikumine uuesti pead ei tõstaks. Nii keelati siseministri korraldusel ära 13. märtsil 1924 Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu poolt «Töölise Maja» kokkukutsutud koosolek, kus muuhulgas pidi arutusele tulema ka vangistatud töölisaktivistide asi, ning suleti Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu «kui kommunistlikul alusel seisev salaorganisatsioon».¹¹⁷

Aga kõik kodanluse katsed revolutsioonilist töölisliikumist hävitada ja sotside katsed seda oma mõjusfääri saada

¹¹⁵ «Ühendus» nr. 13, 16. veebruaril 1924.

¹¹⁶ «Ühendus» nr. 22, 19. märtsil 1924.

¹¹⁷ «Vaba Maa» nr. 63, 16. märtsil 1924.

varisesid ikka ja jälle kokku eesti proletariaadi kõrge tead-
ikkuse ja revolutsioonilise vaimustuse ees. Nii ei naerdud
23. märtsil 1924 Pritsimajas toimunud «Tööliste Maja»
osaühingu peakoosolekul sotside salakavalaid plaane mitte
ainult välja, vaid kihutati ka viimane sots osaühingu juha-
tusest minema. Peakoosolekul valitud uude osaühingu
juhatusse ei pääsenud enam ühtki sotsi. Ainult revisjoni-
komisjonis anti neile üks koht. Pritsimaja saal, kuhu mah-
tus 500—600 inimest, oli osanikke puupüsti täis. Koosole-
kul valitses erakordselt kõrge revolutsiooniline meeleolu.
Peakoosolek otsustas veel kord pöörduda valitsuse ja Tal-
linna linnavalitsuse poole nõudmisega toetuse saamiseks.
Et 1. jaanuariks 1924 oli ära müüdud juba 17 804 osatähte
4,451 miljoni marga väärtuses, siis otsustas peakoosolek
kinnitada juhatuse otsuse suurendada osaühingu senist 5
miljoni margalist põhikapitali 2,5 miljoni marga ehk 10 000
osatähe võrra. Koos sellega peeti ühtlasi vajalikuks suu-
rendada osatähtede müümisel võetavat asutamiskulude
maksu 5-lt margalt 25 margani, mis pidi minema tagavara-
kapitali täiendamiseks. Liikumata varanduse pantimise
küsimumes otsustati «Tööliste Maja» 10-miljonilise kapitali
peale obligatsioonid välja lasta ning maja juures remont-
tööd läbi viia. Esialgu peeti vajalikuks ehitada väiksemale
majale peale 200—300 kohaga saal.¹¹⁸

Aprilli alguseks jõuti juba enamiku revolutsiooniliste
töölisorganisatsioonide tegevus uuesti taastada. Nii tegut-
sesid 6. aprillil 1924 Tallinnas 13 töölisorganisatsiooni —
Tallinna Toidu- ja Maitseainete Valmistajate Tööliste
Ametiühing, Tallinna Nahatöölise Ametiühing, Eestimaa
Ehitustöölise Liit, Tallinna Puutöölise Ametiühing, Kiu-
töölise Ametiühing, Majateenijate Ametiühing, Transpor-
ditöölise Ametiühing, Trükitöölise Ametiühing, tööliste
karskusselts «Valvaja», Korteriüürnike Selts, Tööliste
Esperanto Selts ning kõigi ametiühingute noorte- ja nais-
komisjonid.¹¹⁹ Suletuks jäid veel Eestimaa Tööraha Par-
tei, Tallinna Metallitöölise Ametiühing, Tallinna Keemia-
Paberitöölise Ametiühing ning kõik ametiühingute kesk-
organisatsioonid.¹²⁰

¹¹⁸ «Teadete Leht» nr. 1, 6. aprillil 1924; «Ühendus» nr. 25, 29.
märtsil 1924; «Vaba Maa» nr. 70, 25. märtsil 1924.

¹¹⁹ «Teadete Leht» nr. 1, 6. aprillil 1924.

¹²⁰ Sealsamas.

Grupp töölisaktiviste, «Tööliste Maja» osanikke Pirital
24. juulil 1924.

Esimene rida (vasakult): 1. Aal, 2. Irene Jürkman, 3. Metsamart
4. Kolding. Teine rida: 1. Rosalie Mükker, 2. Aliide Lepp, 3. Aliide
Mägi, 4. Maria Lorentson, 5. Paul Mihkels (Roo). Kolmas rida
1. —, 2. Kamps, 3. Hilda Gloren, 4. Vassili Väli, 5. Hilda Lepp, 6.
Elisabeth Betlem, 7. Juuli Pais, 8. Erich Sõerd, 9. Robert Cher, 10.
Elvine Kivistik, 11. Joosep Kits, 12. Liina Piika. Neljas rida
1. Aleksander Krutob, 2. Amalie Krutob, 3. Ella Tendermann
4. Marie Kaisfeldt, 5. Oskar Sõerd, 6. Rett, 7. Lilly Luup, 8. Johan-
nes Betlem, 9. Juuli Prunfeldt, 10. Liimann, 11. Maria Jalakas
12. —.

Töölisorganisatsioonide juhatuste ühisel koosolekul
aprillikuus 1924 valiti suletud Tallinna Ametiühingute
Kesknõukogu asemele ajutine korraldav komisjon, kuhu
iga ametiühing saatis oma esindajad. Komisjonile tehti
ülesandeks nõuda kodanlikelt võimudelt tagasi ameti-
ühingute varandus, mis ikka veel seisis pitseri all. Koos-
olek toimus väikeses toanurgas ja seda valvas kuus polit-
seinikku (!!!).¹²¹

Pärast väsimatut ja järjekindlat eeltööd õnnestus mai-
kuus asutada Üldise Tööliste ja Teenijate Ühisuse nime
all uus ülemaaline ametiühinguorganisatsioon ning selle

¹²¹ «Teadete Leht» nr. 1, 6. aprillil 1924.

ajutised keskorganid. 7-liikmelisse Kesknõukogu juhatusse valiti Johannes Jürna, Johannes Paulmann, Artur Jaakson, Johannes Sepp, Johannes Toban, Felix Kaur ja Rudolf Veimer. «Meie ei otsusta mitte nime, vaid sisu järgi ja selte pärast on uue ühisuse töökava igale proletaar'asele selge,»¹²² märgiti ühisuse asutamiskoosolekul.

Seega oli 1924. aasta kevadel endise hooga käima pandud tegaalne revolutsiooniline töölisliikumine, mis võttis süveneva majandusliku ja poliitilise kriisi tingimustes kodanusele üha ähvardavama iseloomu. Tööliisklassi pealetungi surve ja tema poolehoidu võitmise eesmärgil otsustas tööpuks endise põllumeestekogude valitsuse asemel võimule tulnud keskerakondade valitsus töölisorganisatsioonide tegevuse lubamise kõrval «Tööliste Majale» anda 5 miljoni marga ulatuses laenu (toetuse asemel!). Seetõttu saadi juba maikuu keskpaigaks majaomanikule maksta 10,5 miljonit marka. Kuid majaomanik ei olnud ikkagi veel äätnud oma lubadust vabastada kogu põrandapind. Suur osa «Tööliste Maja» ruume jäi endiselt üürnike kasutada. Nii elasid seal kõige suurema südamerahuga edasi vabrikantide ühingu asjaajaja ja teised härrased, just nagu oleksid töölised ostnud maja neile elukorteriteks.¹²³ See andis osaühingu juhatusse küll ühest küljest võimaluse pikendada maksutähtaegu, kuid teisest küljest hakkas see nüüd juba suurel määral takistama töölisorganisatsioonide edukat tegevust. Selle tõttu ei saadud läbi viia remonti ega majutada uusi töölisorganisatsioone «Tööliste Majja».

Et kiirendada viimase 4 miljoni marga äramaksmist majaomanikule, otsustas «Tööliste Maja» osaühingu juhatus 15. juunil 1924. aastal läbi viia 1923. aasta eeskujul karbikorjanduse Tallinnas, Tartus, Narvas ja Pärnus ning paluda Tallinna linnavalitsust, et see annaks veel 1,5 miljonit marka hoonete kreposteerimise kuludeks.¹²⁴ Kõiki töölisorganisatsioone kutsuti üles aktiivselt osa võtma karbikorjanduse läbiviimisest. 22. mail 1924 «Tööliste Keldris» toimunud töölisnoorte koosolek tegi kõigile ametiühingute noortekomisjonidele kohustuseks karpidega korjandusest osa võtta.¹²⁵ Tööraha häälekandja «Sõna» avaldas 3. juunil 1924 artikli, milles selgitati karbikorjanduse vaja-

¹²² «Sõna» nr. 10, 27. mail 1924.

¹²³ «Ühendus» nr. 40, 28. mail 1924.

¹²⁴ «Sõna» nr. 8, 22. mail 1924.

¹²⁵ «Sõna» nr. 12. 31. mail 1924.

«Töoliste Maja» heaks toimunud karbikorjandusest osavõtja
Pärnus 15. juunil 1924.

Esimene rida (vasakult): 1. Janson, 2. Selma Steinbach (Utt), 3. Peter Holm, 4. Elisabeth Järvesaar, 5. Jaan Ernits, 6. Maria Rähes, 7. August Kommisaar. Teine rida: 1. Aleksander Jürison, 2. Rosin Lage, 3. Karl Hansen, 4. Sinaida Orav, 5. August Mopel, 6. Kristja Adamson, 7. Juhkam. Kolmas rida: 1. Mihkel Laks, 2. Jaan Rausk, 3. Arkaadi Andreesen, 4. Aleksander Henning, 5. Aksenti Kirika, 6. Andres Prees, 7. Eduard Aperson.

dust. Artiklis kirjutati: «Kui töölisorganisatsioonid 1921 aasta kevadel S.-Karja uulitsa majast tänavale visati, siis selleks, et nad enam ulualust ei leiaks. Terved kuud pidid Tallinna organiseeritud töölised võitlema, et kõige demokraatlikuma vabariigi kõige demokraatlikumalt linnavalitsuselt kartulikoobas saada. Siis aga selgus äkki tööerakondlikule linnavalitsusele, et ka seda kartulikoobast oli äkki hädasti vaja korterikriisi lahendamiseks. Niisuguse olukorras asus tööliklass endale ise maja ostma. Hulkade hoogne toetus oli nii suur, et isegi sotsid asusid seda toetama ja linnaisad pidid toetust andma. See raha ei tulnud aga nende härrade eneste taskust. See raha oli maksudegootõttavalt rahvalt kokku klopsitud. Praegu on maksta veel 4 miljonit marka, kuid ei tohi unustada, et vabariigi 5-miljoniline laen võidakse, näiteks Strandmanni poolt majanduse ja marga päästmiseks või edaspidi «kokkuhoiu» ette

käandel tagasi võtta. Seepärast peab endiselt jääma maksma põhimõte: töölistmaja asjus tohib tööliklass ainult oma käevarre peale loota, mitte aga härrade helduse ja armu peale. Sellest lähtudes on Tööliste Maja juhatus järjekordse karbikorjanduse 15. juunil Tallinnas, Tartus, Narvas ja Pärnus organiseerinud.»¹²⁶

Kahjuks aga oli 15. juunil 1924 vihmane ilm, mis segas tunduvalt eduka karbikorjanduse läbiviimist. See'õttu suudeti korjata ainult 180 000 marka, s. o. ligi sada tuhat marka vähem kui eelmisel, 1923. aastal.¹²⁷

Olukorda ei suutnud oluliselt päästa ka osatähtede müügi suurendamine, sest peaaegu kõik organiseeritud töölikud olid juba oma näljapalgaga osatähti omandanud. Seepärast pöörduti uuesti abipalvega valitsuse ja linnavalitsuse poole. Süveneva revolutsioonilise kriisi tingimustes aga ei tahtnud need sellest enam kuuldagi, vaid tegid uusi ettevalmistusi järjekordseks töölisorganisatsioonide rüüstamiseks. Klassivõitlus muutus üha teravamaks. Keskerakondade valitsuse positsioon kõikus. Parempoolsed leidsid, et kujunenud olukorras on kõige paremaks pääseteeks fašistliku riigipöörde läbiviimine, ja nad hakkasid seda ette valmistama.

Kohutav tööpuudus ning sellega kaasnev elukalliduse tõus muutsid töötajate niigi viletsad materiaalsed elustingimused veelgi halvemaks. Järjest kasvava poliitilise surve olukorras hakkas proletariaadi kannatus lõppema. Tema eesrindlik osa oli valmis vastama kodanluse vägivaldale proletaarse vägivallaga, et enam mitte lubada oma elementaarsete õiguste üle irvitamist. Kõige selle tagajärjel kujunes 1924. aasta sügiseks kodanliku Eesti härrasriigis vahetu revolutsiooniline situatsioon, üldrahvalik kriis, kus võimulolev kodanlus ei saanud enam valitseda endist viisi ja töölikud ei tahtnud enam elada vanaviisi. Seda tõestas küllaltki selgelt juba 1924. aasta 3. augustil toimunud sõjavastane demonstratsioon «Tööliste Maja» juures, mis kasvas üle kokkupõrkeks kodanluse ja tööliste vahel.

Vaatamata sellele, et kodanlikud võimud olid sõjavastase meelevalduse ära keelanud, kogunes «Tööliste Maja» juurde ja Vaksali puiesteele ligi 4000 inimest, kes hakkasid kell 11.00 liikuma punaste lippude all ja revolutsiooni-

¹²⁶ «Sõna» nr. 13, 3. juunil 1924.

¹²⁷ «Säde» nr. 4, 17. juunil 1924.

liste laulude saatel. Kui politsei tahtis meelevaldajatelt lippe ära võtta ja nende edasilikumist seisma panna, siis haarasid demonstrandid kivid ja hakkasid politseinikke tagasi tõrjuma. Seepeale paisati võitlusse ratsapolitsei. Suuri vaevu läks politseil lõpuks korda demonstrantidelt üks lipp kätte saada, mis vastastikuse peksmise juures puruks kisti. Püüti tungida ka teiste lippude kallale, kuid rahvahulk tõrjus politseinikud tagasi. Ühelt ratsapolitseinikult tõmmati mõök koos tupega ära ning murti katki, teiselt võeti ära mõök koos revolvriga. Politseinikke pilluti «Töölise Maja» akendest kivide, tindipottide, kuivatuspresside ja teiste kättejuhtuvate esemetega. Nähes, et demonstrantidest enam palja mõõga ja kumminuiaga jagu ei saa, hakkasid politseinikud ähvardama relvadega. Endastmõistetavalt ei saanud meelevaldajad paljaste kätega relvade vastu ja nad taganesid.¹²⁸ Kirjutades sõjavastasest demonstratsioonist, kurtis «Vaba Maa», et «kõne all oleva juhtumi juures oli eriti silmatorkav asjaolu, et kommunistide juhte polnud meelevaldajate hulgas ühtegi näha».¹²⁹ See tööerakondlaste häälekandja ülestunnistus on eriti märkimisväärne, sest seni püüdsid nad kogu aja väita, et revolutsiooniline töölisliikumine Eestis olevat ainult käputäie kommunistide asi, kuna laialdased töötavad massid sellest eemal seisvat. Nüüd aga pidid tööerakondlaste peamehed oma senised targutused ümber lükama ja tõde tunnistama.

Pärast 3. augusti sõjavastast demonstratsiooni asus kodanlus uuesti töölisorganisatsioonide tegevust ohjeldama. Kõigepealt suleti rida töölisorganisatsioone ja tööliste häälekandja «Tõde» ning areteeriti selle vastutav toimetaja Kuhi. Areteeriti samuti varem suletud töölisajalehtede toimetajad Mart Joller, Artur Särg, Artur Jaakson jt. ning parkümmend sõjavastasest meelevaldusest aktiivselt osavõtnud demonstranti. «23. augustil, kui viibisin parajasti «Töölise Majas» noortekomisjoni toas, kus asusid ühtlasi ka Üldise Töölise ja Teenijate Ühisuse juhatuse dokumendid, kirjavahetus, liikmete nimekirjad jne., ilmus järsku tuppa politseijaoskonna konstaabel ja teatas, et siseministri korraldusel on ühisus suletud ning palus

---

¹²⁸ «Meie Leht» nr. 11, 12. augustil 1924; «Vaba Maa» nr. 177, 5. augustil 1924.

¹²⁹ «Vaba Maa» nr. 177, 5. augustil 1924.

ind toast lahkuda,» räägib Felix Kaur. «Seejärel pitseeris akna ukse kinni. Kuna päev oli väga palav, siis oli mul kogu akna ümber aken lahti, mille tõmbasin kinni enne konstaabli tulekut. Akna kremonoon aga jäi lahti. Rääkisin sellest noortekomisjoni liikmele Ferdinand Ilvesele, kellega koos otsustasime selle võimaluse ära kasutada ja ametiühingu varanõuduse «sekvestri alt» päästa. Öösel käisimegi akna kaudu välja ja tõime Ühisuse ning noortekomisjoni asjaajamise materjalid ära ning panime kindlasse kohta. Kuigi järgmisel päeval meid areteeriti, siis mitte selle, vaid sõjaväelastest demonstratsioonist osavõtmise pärast.»

Ka «Tööliste Keldrist» loodeti nüüd jagu saada. «Mäletan, et 1924. aasta suvel püüdis linnapea Uuesson iga hinna eest töölisorganisatsioonid keldrist välja ajada,» jutustab Felix Kaur edasi. «Iga kord, kui esinesid provotseeritud valimis-, vee- või küttehäired, võtsin linnavolikogu liiknena ühenduse linnapea Uuessoniga ja taotlesin nende viivitamatut kõrvaldamist. Esimene asi, mis Uuesson sel juhul minult enne vastuse andmist küsis, oli see, et millal töölisorganisatsioonid annavad Keldri linnale vabaks?»¹³⁰ Kuna töölisorganisatsioonide väljatõstmine Keldrist oli kodanlusele siiski liiga häbiväärne samm, siis leiti selleks teoks «viisakam» tee. See seisis selles, et Tallinna linnavalitsus otsustas linna raamatukogu tegevuse laiendamise teel tekkimisel kõigile organisatsioonidele, kes asusid linna raamatukogu majas, üürilepingud kahenädalase tähtsusega üles ütelda.¹³¹ Seega oli ka «Tööliste Keldri» saatuse otsustatud.

Väga keeruliseks muutus samuti «Tööliste Maja» olukord, sest 15. septembril oli juba möödunud üks maksuühenduse erimin, mille tõttu 500 000-margaline veksel protesteeriti, ja 18. oktoobril seisis ees viimane maksutähtpäev, mil tuli maksta 3 miljonit marka. Et olukorrast kuidagi välja pääseda või seda natukenegi kergendada, otsustas osaühingu juhatuse läbi viia täiendava rahakorjanduse «Tööliste Maja» teoks.¹³²

Enne seda läks kodanluse nuhkidel 5. novembril korda vastada põrandaaluse kirjanduse ladu «Tööliste Maja» Ametiühingute Tarvitajate Ühisuse kaupluse ruumides.

¹³⁰ F. Kauri mälestuste põhjal.

¹³¹ «Vaba Maa» nr. 196, 27. augustil 1924.

¹³² «Meie Siht» nr. 1, 27. septembril 1924.

Seni ei olnud ükski kaitsepolitsei nuhk kaupluse ruumidele erilist tähelepanu pööranud, sest siin käis kogu inimesi edasi-tagasi ja nuhkidele ei võinud mõtet tulla, et nende silma all illegaalset kirjandust ja lendlaiali saadeti ning levitati. Nüüd aga olid nuhid sellest mägil teel kuulda saanud ja teostasid just enne kaupluse sulgemist haarangu. Nende kätte langes 102 eksemplari EKP häälekandjat «Kommunist» nr. 3 ja muud illegaalset kirjandust, mida polnud jõutud veel välja saata.¹³³ O. Reinson, kes töötas kaupluses kassapidajana, jutustab oma mälestustes: «Juba esimestest päevadest peale muu meie kauplus ühtlasi põrandaaluse kirjanduse laoks. Illegaalseid ajalehti, üleskutseid jne. tõi põrandaaluste kämele meie müüja August Kalberg. Peitsime need laoruumi kaabapakkide ja -kastide vahele, kust me nad õhtuti andsime töölisvanemaile, kes vabrikust koju tulles astusid kauplusest läbi, et kirjandust vabrikutöölisele edasi toimetada. 5. novembri õhtul, mõni minut enne kaupluse sulgemist tormasid äkki sisse kolm kaitsepolitseinikku ja hakkasid ruume läbi otsima. Kuna just eelmisel päeval oli toodud põrandaalust kirjandust, siis sattusid nuhid otse ja otse Põhjus oli küllaldane, et kaupluse töötajatega toorim arveid õiendada. Nii areteeriti kaupluse juhataja Aleksander Prass, raamatupidaja Ernst Vinter, revisjonikomisjoni liige August Järv ja Balti manufaktuuri töölisvanem Lee Kokla, kes oli tulnud põrandaaluse kirjanduse järele. Varem keese lapse pärast mind esialgu ei areteeritud ja jäeti politsei valve alla. Hiljem aga nabiti ka mind kinni ja mõisteti 8 aastaks sunnitööle.»¹³⁴

«Pärast Tarvitajate Ühisuse kaupluse sulgemist,» jutustab juhatause liige Aleksander Krutob, «läksime järgmisel hommikul teise juhatause liikme Siim Trambergiga kaitsepolitseisse ja nõudsimet kaupluse avamist. Meile vastati, et kas te ka teate, mida nõuate, te tahate kommunistide pesa avada. Seekord tuli kaotajana tagasi tulla. Kuid see see jäänud viimaseks korra. Järgmine kord võtsime kolmanda juhatause liikme Gustav Susseni kaasa ja läksime jälle õigust nõudma. Kaitsepolitsei ei saanud seekord enam kõrvale puigelda ja oli sunnitud veel sama päeva õhtul kaupluse ruumid pitseri alt vabastama. Nii jätk

¹³³ «Vaba Maa» nr. 258, 7. novembril 1924.

¹³⁴ O. Reinsoni mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas penaalpensionärina.

Ametiühingute Tarvitajate Ühisuse juhatuse liikmeid:

Esimene reas istuvad: 1. Olga Reinson, 2. Anette Välison, 3. Anton Jalas, 4. Peeter Must, 5. Marie Lunt, 6. Linda Allan. Teises reas seisvad: 1. Johannes Anton, 2. Ella Sukk, 3. —, 4. —, 5. A. Kivinurk (Kurmin), 6. Aleksander Välison, 7. Johannes Leimann, 8. Ernst Vinter, 9. Marie Kaisfeldt, 10. —, 11. Desetka.

...ogu aeg pingeline võitlus kõigil rinnetel, sest ka Ametiühingute Tarvitajate Ühisus oli revolutsiooniline organisatsioon, kes võitles tööliste huvides hindu ülemäära kõrgele töstvate erakaupmeestega, sammudes tölisklassi revolutsioonilise võitluse esiridades.»¹³⁵

See oli ajajärgul, mil EKP tegi viimaseid ettevalmistusi ülevastatud ülestõusuks. Lõpliku tõuke ülestõusuks andis «149 protsess», mis toimus 10. kuni 27. novembrini 1924. aastal ja kujunes eesti proletariaadi eesrindliku osa ennegematuks ning kartmatuks väljaastumiseks kodanliku võrra vastu. «149 protsessi» ajal valitses üle maa väga ärev meeleolu. Kodanlikud ringkonnad kisklesid omavahel. Töölised ootasid signaali väljaastumiseks. Välismaalased pakisid juba ärasõiduks kohvreid, sest revolutsiooni tule-

¹³⁵ A. Krutobi mälestuste põhjal. Elab praegu personaalpensiooniairina Tallinnas.

kahju puhkemine näis olevat kindel.¹³⁶ Kuid «149 protsessi» ajal ei saadud ülestõusu alustada, sest kodanlus o seadnud kõik oma jõud häireseisukorda, mispärast ülestõusu alustamine ei oleks niisugusel juhul kodanlust tabanud ootamatult ja tal oleks läinud korda ülestõus verise maha suruda. Seepärast kasutati «149 protsessi» ajajärk pörandaaluste võitlussalkade lõplikuks organiseerimise ja nende varustamiseks relvadega, et pärast kohtuprotsessi, kui kodanlus oli kõvendatud valve maha võtnud, rahunenud, talle ootamatu löök anda.

Novembri lõpupäevil kujuneski olukord niisuguseks. 2. novembril 1924 toimunud EKP ja EKNÜ Keskkomitee ühisel nõupidamisel moodustati Sõja-revolutsioonikomitee ja otsustati 1. detsembri varahommikul alustada ülestõusu. Ülestõusnud vallutasid maalennuväedivisjoni Lasnamäel ja võtsid oma valdusse kodanluse lennukid ning sõjaväe lennuvälja koos lahinguvarustusega; Toompea valitsuse residentsis, aeti kodanlik riigipea pööningukambri risse, kus ta hirmuga ootas «vabariigi» lõppu. Võeti omavaldusse ka Balti ja Tallinn-Väike raudteejaam, peapostkontor, Tallinna kõige suurema sõjaväeüksuse — 10. jalaväerügemendi ja sidepataljoni staap. Sildade õhkulaskmissega katkestasid ülestõusnud ajutiselt raudteeühendused Tallinn—Tartu ja Tallinn—Narva vahel. Peale ratsapolitsei paralüüseerisid nad kogu Tallinna politsei tegevuse. See oli ülestõusnute hiilgavaks võiduks, mis oli saavutatud lühima aja jooksul julge ja otsustava pealetungi tulemusena. Kodanluse võimu saatus rippus juuksekarva otsa nagu kodanlased seda ise pärast tunnistasid, ja oleks loodud olnud, kui ülestõusnuid poleks tabanud ebaõnn mõned otsustava tähtsusega objektide nagu sõjakooli, sõjaminiisteeriumi, ratsapolitsei reservi jt. ründamisel. See võimandas kodanlusel asuda kiiresti vastupealetungile ja, enne kui suudeti töölised relvastada, vallutatud objektid ülestõusnute käest tagasi võtta ning ülestõus maha suruda.

Eesti proletariaadi revolutsioonilise liikumise ajaloo algas kapitalismi ajutise stabilisatsiooni periood, kus tööliikumise üle laotus must reaktsiooni mantel. Kui see revolutsioonilised töölisorganisatsioonid olid kõigist repressiooni- ja terroriabinõudest hoolimata siiski töötanu

---

¹³⁶ «Päevaleht» nr. 299, 4. novembril 1924.

ja nendes tagakiusamise tingimustes isegi erakordselt edukalt tegutsenud, siis nüüd, pärast detsembriülestõusu mahasurumist, pandi neile täielikult pitser peale. Aga ka selles raskes olukorras oskas eesti revolutsiooniline tööliiklus leida teid ja vahendeid, kuidas võitlust töölistajade ja nende organisatsioonide eest jätkata.

III

EESTI PROLETARIAADI VÕITLUS TÖÖLISMAJA EEST KAPITALISMI AJUTISE EBAKINDLA STABILISATSIOONI NIN MAJANDUSKRIISI JA KODANLIKU PARLAMENTARISMI KOKKUVARISEMISE PERIOODIL 1925—1933

Eesti proletariaadi relvastatud ülestõusu mahasurumisega 1. detsembril 1924 algas verine kättemaks revolutsioonilistele töölisorganisatsioonidele ja revolutsionääridele. Revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide kui riigivastaste ühingute tegevus keelati täielikult ja nende ruumid sekvestreeriti. Nii lõpetasid oma eksisteerimise «Töölaliste Kelder» ja «Tööliste Maja». «Töölaliste Kelder» oli linnavalitsuse poolt juba varem üles öeldud. «Tööliste Maja» aga sekvestreeriti siseministri erimäärusega 12. veebruaril 1925. Määruses öeldi, et osaühingu juhatus on lubanud oma majas tegutseda riigivastastel organisatsioonidel, seal olevat 3. augustil 1924 politseile jõuga vastu hakatud ja 1. detsembril võitlussaklasi koondatud, kes kodanlik korra vastu relvaga välja astunud. Seoses sellega otsustas siseminister:

«1. Tööliste majade osaühing «Tööliste Maja» tegevuse seisma panna ja asi sõjaringkonna kohtule saata osaühingu sulgemise küsimuse otsustamiseks.

2. Tööliste majade osaühingu Tööliste Maja valdamiseks olev kahekordne kivimaja ühes kõrvalruumidega kuulama sõjaseisukorra kestvuseni sekvestri alla panna ja Tallinna linnavalitsuse valdamisele anda tingimusega, et see majarakasutatakse korteripuuduse lahendamiseks.»¹

Määruse täitmine pandi Tallinna politseiülema peale.

Niisiis ei oldud veel jõutud «Tööliste Maja» ära osta ja kõiki ruume üürnike käest kätte saada, kui töötajate hirm ja vaevaga kokkuhoitud kopikate arvel omandatud majad juba kodanliku valitsuse poolt ära võeti. Nüüd oli sellel

¹ ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 750/80, l. 18-19; «Vaba Maa» nr. 39, 17. veebruaril 1925.

suurepärase ettekääne olemas, ja kodanlus kasutas seda sajabrotsendiliselt, et ükskord ometi igavesest ajast iga-aastasti revolutsioonilisele töölisliikumisele lõpp teha. Kõik kodanluse sammud olid nüüd suunatud sellele, et mitte enam lubada revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide ja nende maja tegevust.

17. veebruaril 1925 võttis Tallinna linnavalitsus vastu otsuse, mille põhjal «Tööliste Majas» anti ruumid peavarjatu tütarlaste kodu jaoks.² Samuti peeti vajalikuks oma raha, 2 miljonit marka, mis oli antud «Tööliste Maja» osatagajate ostmiseks, tagasi nõuda.³ Sedasama tõttas tegema Eesti Pank oma 4 miljoni margalise obligatsioonilaeaga, mille osaühingu juhatus oli teinud «Tööliste Maja» kapitali peale. Kuna revolutsioonilised ametiühingud ja nende tegevus oli siseministri määruse põhjal keelatud ja seadused ilma peremeheta jäänud, siis otsustati raha tagasiostmiseks välja kuulutada 25. juuliks 1925 majade ja nende ümbruse oksjon.⁴

Kuid 25. juulil ei tulnud kohale ühtki majaostjat. Oksjon jäi edasi lükata. Nii tehti seda ostjate puudumisel mitmel korral. Seejärel otsustati maja müügihinda tunduvalt vähendada. Kui algul kavatseti pakkumist alustada 10 miljonist margast, siis detsembrikuus 1925. aastal otsustati seda alustada 7 miljonist margast. Nii avanes Eesti Pangal võimalus «Tööliste Maja» omandada poolmuidu.⁵

Samasugust rõõmu nagu kodanlus tundsid revolutsioonilise töölisliikumise mahamaterdamisest ka sotsid, kes nüüd jälle arvasid paraja aja tulnud olevat, et kogu töölisliikumist oma juhtimise alla saada ja oma kokkukuivavaid jõude suurendada. Sel eesmärgil hakkasid nad «Tööliste Kodu» nime all looma uut osaühingut, mis pidi «riiklikul viisil» töötama. «Tööliste Kodu» asutajateks olid sotside seas näiteks Ast, Rei, Piiskar jt. Põhikapitaliks kinnitati üks miljon marka, mis jaotati 1000-ks osatäheks, igaüks 1000 marka.⁶

Töölised nimetasid sotside «Tööliste Kodu» püüniseks. Kuid ka see püünis jäi tühjaks. Seepärast võtsid sotsid tar-

² «Vaba Maa» nr. 40, 18. veebruaril 1925.

³ «Vaba Maa» nr. 238, 14. oktoobril 1925.

⁴ «Klassivõitlus» nr. 56, 1925, lk. 17.

⁵ «Vaba Maa» nr. 294, 18. detsembril 1925; nr. 296, 20. detsembril 1925.

⁶ «Klassivõitlus» nr. 59/60, 1925, lk. 33.

vitusele teistsuguse taktika, hakates töölisorganisatsiooni varandusi ilma juhatuste teadmata ja nõusolekuta oma majja tassima. Nii sündis see näiteks Tööliste Esperanto Seltsi ja mõne teise organisatsiooniga, kelle varandused «Tööliste Kodusse» viidi. Aga kui ka see taktika ei andnud loodetud tulemusi, siis kavatsesid sotsid «Tööliste Maja» oksjonil ära osta,⁷ kasutades selleks Üldise Haigekassa vahetalitust. 14. aprillil 1926 olid «Tööliste Maja» suurimad võlausaldajad haigekassa juhatuse poolt kokku kutsutud selleks, et nende tingimusi teada saada. Töö- ja Hoolekandeministeerium, kes esines valitsuse 5 miljoni margilise laenu volinikuna, oli nõus oma laenu endisel kujul protsendita toetuslaenuna edasi jätma. Eesti Pank aga talitamis oma 4 miljoni margalise obligatsioonilaenu eest harilikke panga kontokorrentprotsente. Tallinna linnavalitsuse esindaja ei teadnud oma 2 miljoni marga eest omandatud «Tööliste Maja» osatähtede suhtes mingisuguseid tingimusi üles seada.⁸

Et aga kõik katsed «Tööliste Maja» oksjonil maha müüa äpardusid, sest ei leidunud nii kanget kodanlast, kes oleks julgenud tööliste raevu enda peale võtta, siis kartsid nähtavasti ka sotsid sellele teele minna ja hooned jäid endiselt Tallinna linnavalitsuse hoole alla, kes paigutas sinna elama linna vaeseid ja hoolealuseid.

Kui kodanlik valitsus 1926. aastal andis loa Eesti Tööliste Partei moodustamiseks, kes formaalselt kodanlikult korda tunnustas, siis ei võinud ta aimatagi, et ka see partei asub revolutsioonilise tööliikumise traditsioone jätkama. Üks esimesi samme, mis Eesti Tööliste Parteil ees seisid, oli «Tööliste Maja» päästmine. Selleks paluti kõiki osatähtede valdajaid teatada oma aadressid partei Keskkomiteele (Viru tänavas nr. 8) või partei kohalikele komiteedele, aga samuti partei häälekandja «Proletaarlane» toimetusele, kokku kutsuda «Tööliste Maja» osaühingu peakoosolek.

«Organiseeruge ohverdatud pennide kaitseks,» märkas Eesti Tööliste Partei Keskkomitee üleskutses. «Peale Tööliste Maja juhatuse areteerimist öeldi obligatsioonid üles ja hakati võlgasid sisse nõudma. Maja ei jõutud veel omanimele kreposteerida ning on veel praegu ametlikult endiselt omaniku varandus. Maja on katsutud oksjoni teel müü-

⁷ «Kiir» nr. 10, 19. märtsil 1927.

⁸ «Vaba Maa» nr. 87, 16. aprillil 1926.

Kuid polnud ostjaid. Nüüd tahab Eesti Pank oktoobrikuus uuesti oksjoni ära pidada, et oma obligatsioonide katteks 3 miljonit marka saada. See ei tohi sündida. Töölistel on maja peale ainuõigus. Et seda teostada, peavad töölised end organiseerima. Iga tööline, kellel on o/ü «Tööliste Maja» osatähti, peab end ajaviitmatult teatama, et võimalus avaneks koosolekut kokku kutsuda.»⁹

Nii suudeti «Tööliste Maja» küsimus pärast pikka vaheaega surnud punktist uuesti välja tuua. 31. oktoobril 1926 toimus Eesti Tööliste Partei Keskkomitee ruumides Viru tänavas nr. 8 «Tööliste Maja» osaühingu koosolek, kus valiti ajutine juhatus, kes otsustas 23. jaanuaril 1927 osaühingu peakoosoleku kokku kutsuda. «Ühisel jõul asusime Tööliste Maja vundamendi loomisele,» kirjutas «Proletaarlane», «ühisel jõul kinnitame talle ka sarikad peale, s. o. omandame töölisorganisatsioonide maja.»¹⁰

Pärast kaheaastast vaheaega, 23. jaanuaril 1927, toimus Pritsimaja saalis «Tööliste Maja» osaühingu peakoosolek, millest rohkem kui 500 osanikku osa võttis. Koosoleku juhatajaks valiti Arnold Grimpel, protokollijaks Hugo Rätsepp. Kassa aruandest selgus, et maja eest oli seni tasutud 11 150 000 marka, kuna koos protsentidega jäi tasuda veel 6,65 miljonit marka. Osaühingu tegevuse jätkamise küsimuses teatas protokollija Rätsepp, et arvestades kujunenud olukorda peab peakoosolek, kui ta tahab «Tööliste Maja» töölistele tagasi saada, vastu võtma niisuguse otsuse, mis vastaks siseministri nõudmistele, s. o. kohustuma töötama lojaalselt. Seda nõudmist arvestades oli ajutise juhatuse poolt koostatud resolutsiooniprojekt, mis pandi hääletusele. Sotsid, kes omal ajal olid kodanliku valitsuse ultimatiivsete tingimuste vastuvõtmise eest ägedasti võidelnud, püüdsid nüüd igati takistada selle resolutsiooniprojekti vastuvõtmist, sest seekord käis see nende huvide vastu. Nad lasksid käibele kõige alatuma laimu, nagu tähendaks selle resolutsiooni vastuvõtmine endise juhatuse tegevuse ja areteeritud seltsimeeste üle irvitamist. See oli enam kui kummaline, sest seni olid sotsid kogu aeg «Tööliste Maja» juhatuse tegevuse vastu võidelnud ja seda põlastavalt kommunistlikuks sõimanud, nüüd aga hakkasid nad järsku seda kaitsema ja ennast kutsumatult advokaatideks pakkuma. Sotsidel oli

⁹ «Proletaarlane» nr. 4, 1. septembril 1926.

¹⁰ «Proletaarlane» nr. 11, 15. detsembril 1926.

niisugust silmakirjalikku manöövrit vaja selleks, et «Töölise Maja» osaühingu tegevuse uuesti alustamine nurja ajada ja niimoodi töölisorganisatsioonid oma «Töölise Kodusse» meelitada, mis asus tööliste karskusseltsi «Valvaja» endistes ruumides.

Kuid Piiskar ja tema kamp naerdi välja. Siis võtsid nad tarvitusele teise triki, hakates A. Grimpelit süüdistama ebaseaduslikus «Töölise Maja» osatähtede omandamises. Ent ka siin sundis koosolek sotsid vaikima ning kiitis ajutise juhatuse teguviisi, osatähtede A. Grimpeli nimele ümberkirjutamise, õigeks. Üksmeelselt vastuvõetud resolutsioonis tunnistati «Töölise Maja» tagasisaamine ja osaühingu tegevuse jätkamine hädavajalikuks. Uude juhatusse, revisjonikomisjoni ja nõukogusse ei valitud enam ühtki sotsi.¹¹

«Töölise Maja» osaühingu peakoosolekute ja juhatuse nõupidamiste klassiteadlikkuse kõrge tase näitab väga veenvalt eesti proletariaadi ennenägematut revolutsioonilist kindlameelsust ja ustavust marksismile. Osaühingu koosolekute silmapaistev ideelis-poliitiline tase saavutati koosolekute hoolika ettevalmistamise tulemusena. «Enne osaühingu peakoosolekuid,» märgib Richard Ehrlich, «toimus alati laiaulatuslik ettevalmistustöö osanike hulgas, et koosolekuil revolutsioonilist joont läbi viia. Sel eesmärgil saadeti vastavaid aktiviste ja agitaatoreid osanike juurde eeltööd tegema. Tagajärjeks oli see, et kõik sõtside õõnestuskatsed likvideeriti juba eos ja löödi pihuks ning põrmuks.»¹²

17. veebruaril 1927 oli siseminister lõpuks sunnitud «Töölise Maja» sekvestri alt vabastama ja tema tegevust uuesti lubama.¹³ Ametlik hoonete üleandmine toimus 21. veebruaril 1927. Vaadati läbi kõik ruumid ja korterid. Eriti mustad ja korratud olid need toad, kus vahepeal olid viibinud linna hoolealused. Need ruumid vajasisid põhjalikku remonti. Siis «järgnes kõige huvitavam silmapilk,» kirjutas töölisleht «Kiir», «kui avati kinnipitseeritud tuba, kus oli varjul osaühingu varandus, kassa ja kogu kirjavahetus. Ühe hoobiga tõmbab politsei esindaja uksele ette

¹¹ «Kiir» nr. 3, 29. jaanuaril 1927; «Ühendus» nr. 7, 26. jaanuaril 1927; «Proletaarlane» nr. 3, 1. veebruaril 1927.

¹² R. Ehrlichi mälestuste põhjal. Töötab praegu Tallinnas Nõmme Kõrgendatud Tüüpi Invaliididekodu juhatajana.

¹³ «Kiir» nr. 6, 19. veebruaril 1927.

löödud lauakese ja pitseri. Toast paistab vastu rusuv vaatepilt: kõik äärmiselt segamini. Toolid, lauad ja pingid riita loobitud kuni laeni. Ühe laua peal segamini elektri armatuur, kaheksa-üheksa lampi kuplitega, templid ja muu kantselei materjal — ja kõige selle segipaisatud varanduse peal pitserina kohutavalt paks tolmu... Suur varandus oli kätte saadud. Liikmete silmad särased rõõmust. Suure energiaga hakati mustust ja tolmu kõrvaldama. Kõigepealt avati aknad. Toolide ja laudade riida otsas oli üks kasukas, mis koisid kohutavalt täis. Aknast välja visates pudenes kasukas kokku. Ta oli koidest täielikult hävitatud. Kantselei kirj vahetus oli kõik segamini.»¹⁴

«Töölise Maja» tagasisaamine tähendas revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide suurt võitu, kuid ühtlasi suurt muret, sest Eesti Pank nõudis oma laenu tagasi ja oli igal ajal valmis selle mittetasumisel hooneid uuesti oksjonile panema. Sellepärast algas jälle ennastsalgav võitlus maja säilitamise eest.

26. veebruaril toimus «Töölise Maja» endises kaupluseruumis maja pidulik avamine, millest kõigi töölisorganisatsioonide juhatused osa võtsid.¹⁵ Pärast pikka vaheaega võisid töölised oma majas jälle kergemalt hingata. Kõigi südameid täitis suur rõõm ja rahuldustunne saavutatud võidu puhul.

«Töölise Maja» hakkas sotside vastutegutsemisest hoolimata uuesti kujunema revolutsioonilise töölisliikumise keskuseks. Sotside poolt «Töölise Kodusse» meelitatud või meelevaldselt sinna aetud organisatsioonid siirdusid üksteise järel tagasi oma majja. Üks esimesi neist oli Töölise Esperanto Selts, mille varanduse sotsid olid omavoliliselt oma majja toimetanud.¹⁶ Juuli Pais, kes oli kauaaegne Töölise Esperanto Seltsi liige, jutustab oma mälestustes seltsi tegevusest järgmist: «Töölise Esperanto Selts asutati 1922. aastal. Mina töötasin seal juhatuses ja raamatukogus. Algul oli seltsi asukoht «Töölise Keldris», pärast selle sulgemist aga «Töölise Majas». Iga nädal toimus üks juhatus koosolek. Sotsid ihusid kogu aeg hammast meie peale. 1926. aastal, kui «Töölise Maja» oli sekvestreeritud, läksid nad isegi niikaugele, et tassisid meie varanatuksesse vägivaldselt oma Kodusse, arvates, et meist on nii kergem jagu saada.

¹⁴ «Kiir» nr. 7, 26. veebruaril 1927.

¹⁵ Sealsamas.

¹⁶ «Kiir» nr. 14, 16. aprillil 1927.

Töölise Esperanto Seltsi juhatuse liikmeid «Valvaja» küüni ees
1924. a. suvel.

Vasakult: 1. Amalie Krutob, 2. Aleksander Jääger, 3. Kirill Teeäär
4. Tsekanov, 5. Lorentson, 6. Robert Cher ja 7. Johannes Tammer

Kuid, nagu alati, eksisid nad rängasti, sest kes rahva vastu läheb, see kaotab alati. Nii said nad ka seekord pika nina. Nagu iga revolutsiooniline töölisorganisatsioon, nii seisis ka meie organisatsioon klassivõitluse positsioonidel ja samas marksismi lipu all «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!». 1928. aasta suvel juhtus huvitav lugu. Meile sõitis külla Rootsi töölisesperantist Verner Lundquist, kellel olis seljas helerohele särk ja kaelas punane lips. See mõjus kodanlikele nuhkidele ärritavalt nagu punane riie härjale. Lundquistile pandi kohe saba järele ja pärast «Töölise Majas» esinemist Rootsi töölise esperantoliikumisest kuulutati ta persona non grataks (ebasoovitavaks isikuks) ning kohustati Eestist lahkuma ja oma jalga mitte enam üle härrasriigi läve tõstma. Niisuguses hirmus elas eesti kodanlus oma «demokraatlikus tsitadellis», et isegi välismaa töölisesperantistides nägi selle kukutajaid!»¹⁷

¹⁷ J. Paisi mälestuste põhjal. Elas personaalpensionärina Tallinnas. Suri oktoobris 1960.

Sellel kartusel oli ka teatud tõetera sees, sest töölisesperanto oli ülemaailmne liikumine. Töölised-esperantistid pidasid kirjavahetust oma klassivendadega välismaal, saatsid neile teateid eesti tööliste elust, kodanluse vägivallast ja terrorist ning said neilt omakorda informatsiooni teiste maade tööliste elust. «Kui Keskvanglast saabusid teated poliitvangide raske olukorra ja viletsa toitlustamise kohta, tõlkisime need esperanto keelde ja saatsime Leipzигis ilmuvale esperantokeelsele ajalehele, mis need ära trükkis,» märgib teine esperantist A. Kirikal. «See vihastas hirmsasti kodanlasi ja nad hakkasid meid järjest rohkem jälitama ning taga kiusama.»¹⁸

Kasutades oma tihedaid rahvusvahelisi sidemeid, pöördusid töölised-esperantistid välismaa kolleegide poole «Tööliste Majale» abi organiseerimiseks. Nii käis A. Kirikal sel eesmärgil isegi Helsingis jne. Seepärast on arusaadav, miks sotsid tundsid nii suurt viha «Tööliste Maja» tegevuse uuesti alustamise vastu ja seda igati nurja tahtsid ajada. Nad lasksid lendu laimavaid kuulujutte osaühingu juhatuse aadressil ning püüdsid külvata lahkhelisid osanike hulgas. Linnakassast saadaoleva 268 000 marga suuruse «Tööliste Maja» üüriraha kättesaamiseks, mida osaühingu juhatus kavatses võlgade tasumiseks kasutada, püüdsid nad kõikvõimalikke takistusi teha, nõudes erilise hääletuse läbiviimist linnavolikogus. Kuid ka see sotside plaan ei läinud täide. «Tööliste Maja» osaühingu juhatus sai raha kätte ja võis maikuuks Eesti Pangale 400 000 marka osaliseks võlgade katteks tasuda ning niimoodi maja oksjoni ajutiselt edasi lükata.¹⁹

Samuti nurjusid kõik teised sotside katsed «Tööliste Maja» oma mõju alla saada ja revolutsioonilist töölisliikumist lõhestada. «Mulle meenub üks töötatööliste koosolek Pritsimajas 1927. aasta kevadel, kust ka sotsid kontvõõrastena osa võtsid,» jutustab Anette Tammik. «Kellelki luba küsimata ronis sots L. Johanson kõnepulti ja hakkas kommuniste sajatama ning koosolijaid manitsema: «Ärge jookske Vaksali puiestee meeste järele, need teie olukorda ei paranda, küll aga võivad teid vangimajja tassida, kust nad ise kogu aja tulevad ja jälle tagasi lähevad.» Pärast neid sõnu ei lastud Johanson enam edasi rääkida, ta kar-

¹⁸ A. Kirikali mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas pensio-närina.

¹⁹ «Meie Kiir» nr. 3, 4. juunil 1927.

Grupp Kiutöölised ametiühingu liikmeid väljasõidul Pirita
23. juunil 1927.

juti maha. Igast saali nurgast kostis sotside aadressil põlas tavaid hüüdeid: «Koduelevandid», «Kodanluse verekoerad», «Kollaste ametiühingute tallalakkujad» jne. Siis läks kõnetooli Riigikogu töölisrühma liige Leonhard Käär, kes vastas sotsidele: — «Sotsid on aastaid härrade hoovi vabalt haukunud tööliste vastu. Neid pole keegi vangistanud ega vangistagi, kuid töötatöölised surevad nälga tööbörside uste taga konutades, sest kodanlasi ja sotse see ei huvita.» Nähes, et olukord võib lõppeda nende kottitoppimisega, lasksid sotsid kiiresti jalga.»²⁰

Augustikuus 1927 tegutses «Tööliste Majas» juba 14 töölisorganisatsiooni — Eesti Kiutöölised Ametiühing, Tallinna Keemia- ja Paberitöölised Ametiühing, Tallinna Toidu- ja Maitseainete Töölised Ametiühing, Eesti Raudteelaste Ühing, Tallinna Nahatöölised Ametiühing, Tallinna

²⁰ A. Tammiku mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas personaalpensionärina.

Rätsepatöölaliste Ametiühing, Eesti Kivi- ja Krohvitööliste Ametiühing, Tallinna Transporditöölaliste Ametiühing, tööliste karskusseltsi «Valvaja» spordiosakond, Töölaliste Esperanto Selts, Eesti Töölaliste Partei, töölisnoorsoo ajakirja «Noorte Hää» toimetus, töölisajalehe «Töölaliste Kiir» toimetus ja Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu korraldav komisjon.²¹

«Töölaliste Maja» võlgade tasumise eesmärgil otsustati 14. augustil 1927 Tallinnas läbi viia karbikorjandus.²² Ent kuidas ka püüti raha saada oma jõududega, kuidas töölised ka pingutasid, et oma kõhu kõrvalt viimased näljapennid ära anda, ometi ei suudetud nende väikeste summadega miljonitesse ulatuvat võlakoormat kustutada. Seepärast pöördus «Töölaliste Maja» osaühingu juhatus uuesti abipalvega välismaade ametiühingute ja mitmesuguste teiste töölisorganisatsioonide poole.

Eriti aktiivselt lülitusid «Töölaliste Maja» abistamise kampaniasse Ameerika eestlased, kes kogusid lühikese aja jooksul töölistemaja heaks 1,2 miljonit marka.²³ Paistis, et kui asi nii edasi areneb, siis võib juba 1927. aasta lõpul pühitseda «Töölaliste Maja» täielikku võitu. Aga just sel ajal asusid jälle tegevusse kodanlased ja nende abimehed sotsid. Nad ei võinud leppida sellega, et «Töölaliste Maja» kujuneb uuesti töölisliikumise keskuseks, kui selleks juba kollaste ametiühingute keskus «Töölaliste Kodu» näol olemas oli, mis kuulekalt ja truualamlikult kodanlaste ning sotside käske täitis ja eesti proletariaadi elulisi huvisid jae ning hulgi kodanlusele maha müüs. Kasutades seda, et «Töölaliste Maja» osaühingu juhatus ei suutnud Eesti Pangale ka uueks tähtjaks võlga ära tasuda, kuulutasid nad «Riigi Teatajas» välja hoonete järjekordse oksjoni 9. veebruaril 1928.²⁴

Sel eesti proletariaadi elu raskel hetkel sirutas oma abistava käe nõukogude rahvas. Tulles vastu «Töölaliste Maja» osaühingu juhatuse palvele anda laenu osaühingu võla tasumiseks, otsustas Nõukogude Liidu Ametiühingute Kesknõukogu anda 33 000 rubla ehk 6 miljonit marka prot-

²¹ «Töölaliste Kiir» nr. 6, 13. augustil 1927.

²² «Töölaliste Kiir» nr. 4, 30. juulil 1927.

²³ «Tallinna Kiir» nr. 1, 1. oktoobril 1927; «Vaba Maa» nr. 238, 11. oktoobril 1927.

²⁴ «Rahva Sõna» nr. 205, 1. oktoobril 1927.

sendita laenu.²⁵ Heinrich Ross, kes töötas sel ajal põrandad all EKNÜ Keskkomitee liikmena, märgib: «Pärast 1924 aasta detsembriülestatuse mahasurumist oli revolutsiooniline töölisliikumine aheldatud. «Töölise Maja» saatus rippus juuksekarva otsas. Üks oksjon järgnes teisele. Kuid nagu imekombel ei leidunud ostjaid. Tegime kõik, mis oskasime, et selles kriitilises olukorras maja säilitada, sest see oli peamiseks päästerõngaks legaalse revolutsioonilise töölisliikumise elustamiseks. Mäletan, kuidas me 1927 aasta oktoobris tegime «Töölise Maja» Osatühingu juhatuse liikmele Hugo Rätsepale, kes oli revolutsiooniliste ametitühingute Kesknõukogu liige ning sõitis Eesti töölisdelegatsiooni koosseisus Nõukogude Liitu Oktoobrirevolutsiooni X aastapäeva pidustustele, ülesandeks pöörduda abisaamiseks Nõukogude Liidu Ametitühingute Kesknõukogu poole. Missioon õnnestus hiilgavalt. Nõukogude Liidu Ametitühingute Kesknõukogu rahaldas meie palve ja päästis «Töölise Maja» oksjonihääletuse alt.»²⁶

See Nõukogude Liidu töölise suuremeelne abi Eesti klassivendade tööliskeskuse päästmiseks rabas kodanlust nagu pikselöök ja ajas ta nuudi- ning vägivallapoliitika «Töölise Maja» suhtes nurja. Koos sellega andis see aktiivsele eesti proletariaadile usku ja jõudu oma võitluse õigsusse innustas ja vaimustas teda raskes võitluses, mida ta pidas enda vabastamiseks ekspluateerimise ja rõhumise alt.

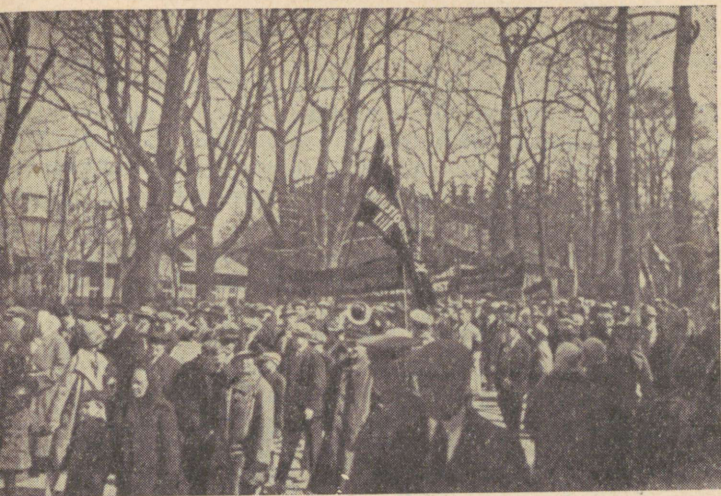
2. detsembril 1927. aastal ostis A. Grimpel «Töölise Maja» osatühingu juhatuse nimel Eesti Pangalt sinna panditud majaobligatsioonid välja. Nelja miljoni marga asemel tuli nüüd ühes protsentidega tasuda 5,524 miljonit marka.²⁷

Tänu Nõukogude rahvaste vennalikule abile oli Eesti proletariaat oma maja päästnud. «Ükski kõrvalseisja ei suuda kunagi ette kujutada neid kombinatsioone, mis kõik ära ei tarvitatud selleks, et töolistelt võtta nende ainuke varandus ja tugi organiseerimiseks,» kirjutas töölise häälkandja «Oktoobri Kiir». «Ja kõige selle taga seisis mängus sotside alatu käsi. Kuid midagi neid ei päästnud. «Töölise Maja» on koondunud kümme ametitühingut, kuna

²⁵ «Oktoobri Kiir» nr. 2, 17. detsembril 1927; «Vaba Sõna» nr. 238 11. oktoobril 1927.

²⁶ H. Rossi mälestuste põhjal. Töötas praegu Tallinnas ENSV Ministrite Nõukogus.

²⁷ «Vaba Maa» nr. 285, 4. detsembril 1927.

1. mai demonstratsioon 1928. a. Kadriorus.

tsidel on kõigest kolm ametiühingut ja needki ainult me järele, sest liikmed sinna ei taha minna.»²⁸

Nüüd seisis ees suur võitlus ruumide vabastamiseks ühiskondlike käest. Hoolealuste ja teiste kodutute majutamiseks pidi hoolitsema linnavalitsus, kes nad vahepeal oli «Töölise Majja» paigutanud. Neid osauhingu juhatus välja tõstnud. Küll aga tõsteti välja igasugused tööliklassi juhid, nagu Eestimaa Vabrikantide Ühisuse asjaajaja Kauritz ja teised, kes ikka veel «Töölise Maja» ruumides elasi pillerkaaritasid.²⁹

Uut, 1928. aastat, võttis Tallinna proletariaat vastu juba ühiskondliku majaperemehena. Sel puhul otsustas osauhingu juhatus korraldada töölastele näärikuuse kingimise andmisega. Näärimehele ilmus üle saja lapse. «Töölise Majja» otse kihast röömsast lasteperest,» kirjutas töölaste häälkandja «Oktoobri Kiir». «Ehitatud tubadest kajastastu laste rõõmus naer ja vadistamine. Neile, kel ei olnud võimalik oma lastele midagi pakkuda, tuli vastu o/ü Töölise Majja juhatus ja korraldas lastele rõõmsa õhtu selles

²⁸ «Oktoobri Kiir» nr. 1, 10. detsembril 1927.

²⁹ «Oktoobri Kiir» nr. 4, 31. detsembril 1927.

kurvas ja ühekülgses elus, kus lastele alaliseks võõrak on nälg ja viletsus.»³⁰

Peale mänguasjade kingiti lastele ka riideesemeid, kindaid, sukki, raamatuid, maiustusi jm., kokku umbes 30 marga ulatuses lapse kohta. Nii «õnnistati» «Tööliste Maja» omandamine sisse kasvava põlvkonna peoga, kelledest hiiem paljud said 1940. aasta ajaloolistel päevadel aktiivseteks nõukogude võimu eest võitlejateks.

Laste nääripidu, millest ruumikitsikuse tõttu sai osavõtta ainult väike osa lapsi, näitas ühtlasi ka seda, midatähendab töölistele vastava saali puudumine, kus kookäia ja pidusid pidada. Tungiv vajadus niisuguse saalijärele kasvas iga päevaga. Lähtudes sellest võttis «Tööliste Maja» osaühingu juhatus juba 1928. aasta algul vastavotsuse hakata senisele majale suuremat saali juurde ehitama. 19. veebruaril 1928 toimunud osaühingu peakoosolelkiitis juhatus otsuse heaks ja pöördus töötajate poolt üleskutsega vajaliku raha kogumiseks. Vastuseks osaühingu üleskutsele korraldasid tööliste karskusseltsi «Valvaja» segakoor ja Rätsepate Ametiühingu segakoor esimestena ühise kontserdi, mille sissetulek läks «Tööliste Maja» saali ehitamise heaks.³¹

Maja võla kustutamiseega vabanesid töölisorganisatsioonide juhatused suurest murest ja võisid nüüd rohkem tähelepanu pöörata töötajate organiseerimisele ja mobiliseerimisele. Seda kinnitas kõige ilmekamalt olemasolevate ametiühingute tugevnemine ja uute loomine. 1928. aasta sügisel tegutsesid «Tööliste Majas» juba järgmised töölisorganisatsioonid: Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu korraldav komisjon, Eesti Kiutööliste Ametiühing, Tallinna Rätsepatööliste Ametiühing, Tööliste Esperanto Selts «Tööliste Maja» juhatus, Eesti Raudteelaste Ühing, Eesti Kivi- ja Krohvitööliste Ametiühing, Tallinna Kullassepa Tööliste Ametiühing, tööliste karskusselts «Valvaja», «Valvaja» spordiselts, Tallinna Keemia-Paberitööliste Ametiühing, Tallinna Toidu- ja Maitseainete Tööliste Ametiühing, Tallinna Nahatööliste Ametiühing, Eestimaa Ehitustööliste Liit, Tallinna Transporditööliste Ametiühing.³² Oma enamikus jätkasid nad eesti proletariaadi revolutsioonilise võitluse traditsioone.

³⁰ «Oktoobri Kiir» nr. 4, 31. detsembril 1927.

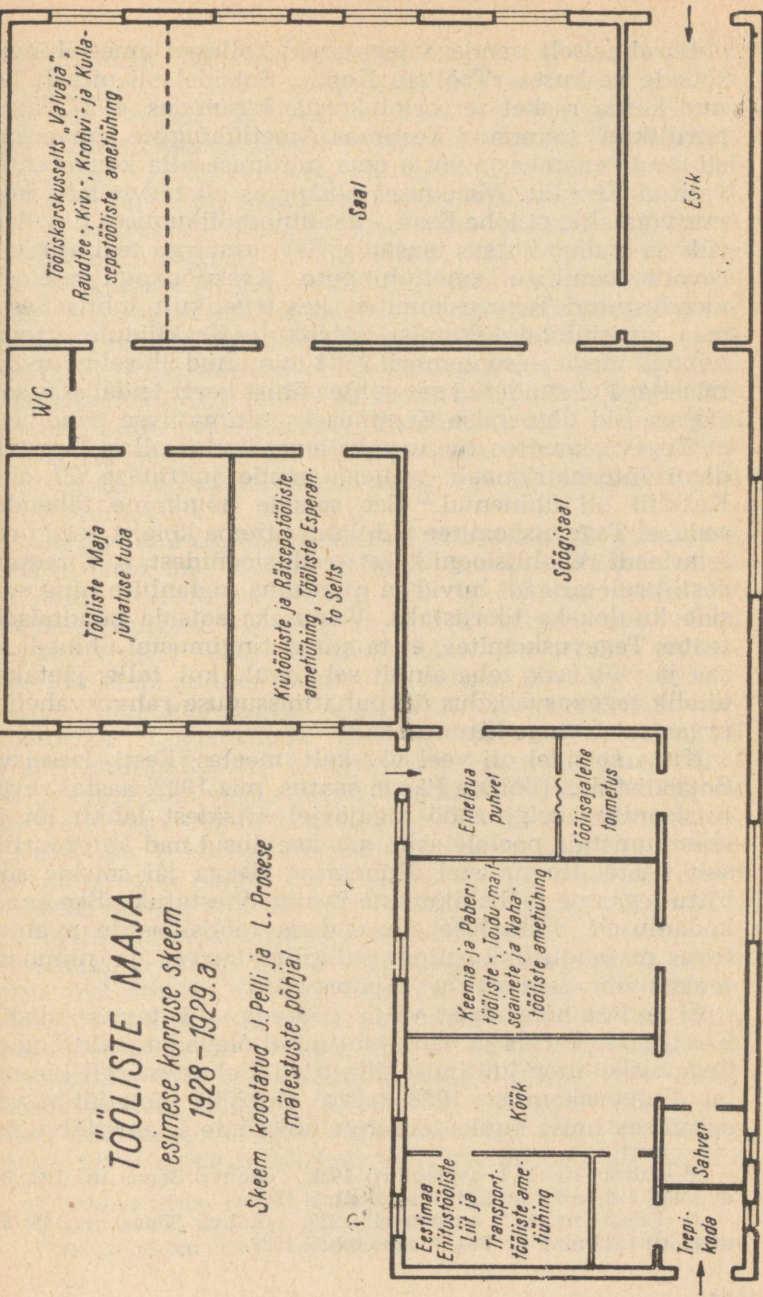
³¹ «Töörahva Kiir» nr. 6, 18. veebruaril 1928.

³² «Edasi» nr. 12, 17. novembril 1928.

TÖÖLISTE MAJA

esimese korruse skeem
1928 - 1929. a.

Skeem koostatud J. Pelli ja L. Prose
mälestuste põhjal

Paralleelselt nendega tegutsesid kollased ametiühingud sotside keskuses «Tööliste Kodu». Sotsidel oli nimelt läinud korda rasket terroriolukorda kasutades 1927. aasta aprillikuus toimunud Eestimaa Ametiühingute konverentsil saada enamus ja võtta oma juhtimise alla konverentsil valitud Keskliit. Niisuguses olukorras oli tarvis teha kõik mis võimalik, et lõhe Eesti ametiühinguliikumises likvideerida ja endine ühtsus taastada. Sel eesmärgil tegi ajutiselt revolutsiooniliste ametiühingute Kesknõukogu asemele moodustatud Tegevuskomitee, kes tegelikult juhtis Eestimaa ametiühinguliikumist, sotslikule Keskliidule ettepaneku ühineda. 4. septembril 1928 toimunud ühisel nõupidamisel aga ei suudetud ses suhtes ühist keelt leida, sest sotsid seadsid ühinemise tingimuseks ultimatiivse nõudmise, et Tegevuskomitee tunnustaks ametlikult kollast Amsterdam Internatsionaali, millega nende juhtimise all olev Keskliit oli ühinenud.³³ See sotside nõudmine tähendas seda, et Tegevuskomitee pidi lahti ütleva kõigist eesti proletariaadi revolutsioonilistest traditsioonidest, s. t. reetma eesti proletariaadi huvid ja muutuma kodanluse ning sotside kuulekaks tööriistaks. Vastuseks sotside nõudmisele teatas Tegevuskomitee, et ta antud tingimustel ühineda ei saa ja võib seda teha ainult sel juhul, kui talle jäetakse täielik tegevusvabadus ükspuha missuguse rahvusvahelise organisatsiooniga liitumiseks.³⁴

Kuna sotsidel oli veel värskest meeles Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei saatus, mis 1922. aastal revolutsioonilise selgitustöö tagajärjel sotsidest lahku löi ja kommunistide poolele asus, siis keeldusid nad kategooriliselt teistel tingimustel ühinemast. Seega jäi sotside süü tõttu legaalne tööliikumine Eestis lõhestatuks. See andis kodanlusele võimaluse suurendada töölisklassile avaldatavat majanduslikku ning poliitilist survet ja niimoodi temast viimaseid mahlu välja pressida.

Et sellest nõiaringist välja pääseda, oli tarvis sotslik Keskliit isoleerida ja tema juhtimisel olevad ametiühingud Tegevuskomitee juhtimise alla tuua. Sel eesmärgil kuulutas Tegevuskomitee 1928. aasta oktoobri ametiühingute organiseerimise kuuks töörahva ühisrindede ja ametiühingu-

³³ «Edasi» nr. 1, 1. septembril 1928; «Rahva Sõna» nr. 198, 31. augustil 1928 ning nr. 204, 7. septembril 1928.

³⁴ «Edasi» nr. 1, 1. septembril 1928; «Rahva Sõna» nr. 198, 31. augustil 1928 ning nr. 204, 7. septembril 1928.

lise liikumise ühtsuse loosungite all ning asus eeltöid tegema Töölise Klubi asutamiseks, mis novembrikuus oma tegevust alustas.³⁵ Töölise Klubi sai töötajate poliitilise ja kultuurharidusliku taseme tõstmise keskuseks. Pärast kolmeaastast vaikuseperioodi, mil legaalne revolutsiooniline tööliikumine oli seadusevastaseks kuulutatud ja aktiivsemad revolutsionäärid trellide taha pandud või maha lastud, oli niisugusel klubil nüüd, kus revolutsiooniline tööliikumine sai jälle veidi hinge tõmmata, määratu suur tähtsus revolutsioonilise kaadri ettevalmistamisel ja kasvatamisel. Klubis organiseeriti mitmesuguseid ringe, peeti loenguid, tutvustati revolutsioonilist kirjandust, kuulati raadiosaateid. Eriti suure tähtsusega oli kollektiivne Nõukogude Liidu raadiosaadete kuulamine, sest nõukogude ajakirjade ja ajalehtede tellimine ning müük oli kodanlikus Eestis seotud tohutute raskustega ja riskiga sattuda musta nimekirja.³⁶

Anette Tammik, kes oli valitud Töölise Klubi juhatusse, märgib oma mälestustes, et klubi muutus lühikese ajaga laialdase kultuurharidusliku töö läbiviimise keskuseks tööliste hulgas. «Nõukogude Liidu seltsimeeste abiga õnnestus meil saada moodne raadiovastuvõtja ja organiseerida klubi juures raadio ühiskuulamisi ning ekskursioone Nõukogude Liitu. Vassili Väli määrasime raadiooperaatoriks. Lugemislaud vastava töölikirjandusega oli J. Ellmanni ja R. Pika juhtida, kuna raamatukogu oli minu hooldada. Klubi naiskomisjon organiseeris poliitilist õppust naiste hulgas. Klubi lasteaias õpetati lastele revolutsioonilisi laule. Niisama aktiivselt tegutsesid ka klubi spordi- ja näiteringid. Klubi juures tehtav töö koondas laialdased tööliste hulgad oma ümber. «Töölise Maja» kihas igal õhtul inimestest nagu mesipuu mesilastest.»³⁷

Sedasama märgivad ka teised asjaosalised. Nii jutustab oma mälestustes Richard Ehrlich: «Huvitav on märkida seda osavõtlikkust ja revolutsioonilist aktiivsust, mis valit- ses ametiühingute liikmete hulgas klubi moodustamisel. Peainitsiaatoriks selles liikumises oli Kristjan Rimmelgas. Maalrite Ametiühing võttis näiteks enda peale klubi ruumide värvimistööd. Arsenali töölisel tegid kõnepuldi jaapani relvakastide laudadest. Oma saamisloolt oli see vist

³⁵ «Rahva Sõna» nr. 225, 2. oktoobril 1928.

³⁶ «Edasi» nr. 14, 1. detsembril 1928.

³⁷ A. Tammiku mälestuste põhjal.

Vaade «Valvaja» platsile Pirital. Vasakul taga heinaküün, mis oli kodanluse armust tööliste käsutusse antud «palee» aastail 1923—1934. Esiplaanil Anna Kaev, Alvine Nurk, Magda Servintski.

kõige ainulaadsem kõnepult maailmas. Tööliste hulgas räägiti, et sellel kõnepuldil pidi olema eriline jaapani lõhn, milles ka mina isiklikult veendusin. Samuti einelaua asutamine, mitmesuguste ringide moodustamine — kõik see sai tehtud ühisel jõul ja suure vaimustusega.»³⁸

Anna Leinberg (Mose'), kes käis 1928. aastal töölisdelegatsiooni koosseisus Nõukogude Liidus, räägib oma mälestustes: «Töölisdelegatsioonid olid valitud ametiühingute poolt Nõukogude Liidu Ametiühingute Kesknõukogu ettepanekul. Kõik kulud seoses delegatsiooni sõiduga ja viibimisega Nõukogudemaal olid Nõukogude ametiühingud võtnud enda kanda. Delegatsioon viibis Nõukogude Liidus kuu aega. Selle aja jooksul käisime Leningradis, Moskvas, Kiievis, Harkovis, Odessas, Sevastopolis jm., tutvudes nõukogude tööliste, intelligentsi ja kolhoositalurahva elu ning tööga, kultuuri ja teaduse saavutustega. Rongides olid meile reserveeritud teise klassi kupeed ja linnades garanteeritud kõige paremad hotellid. Reis mööda Nõukogudemaid jättis meile kõigile sügava mulje. Pärast tagasitule-

³⁸ R. Ehrlichi mälestuste põhjal.

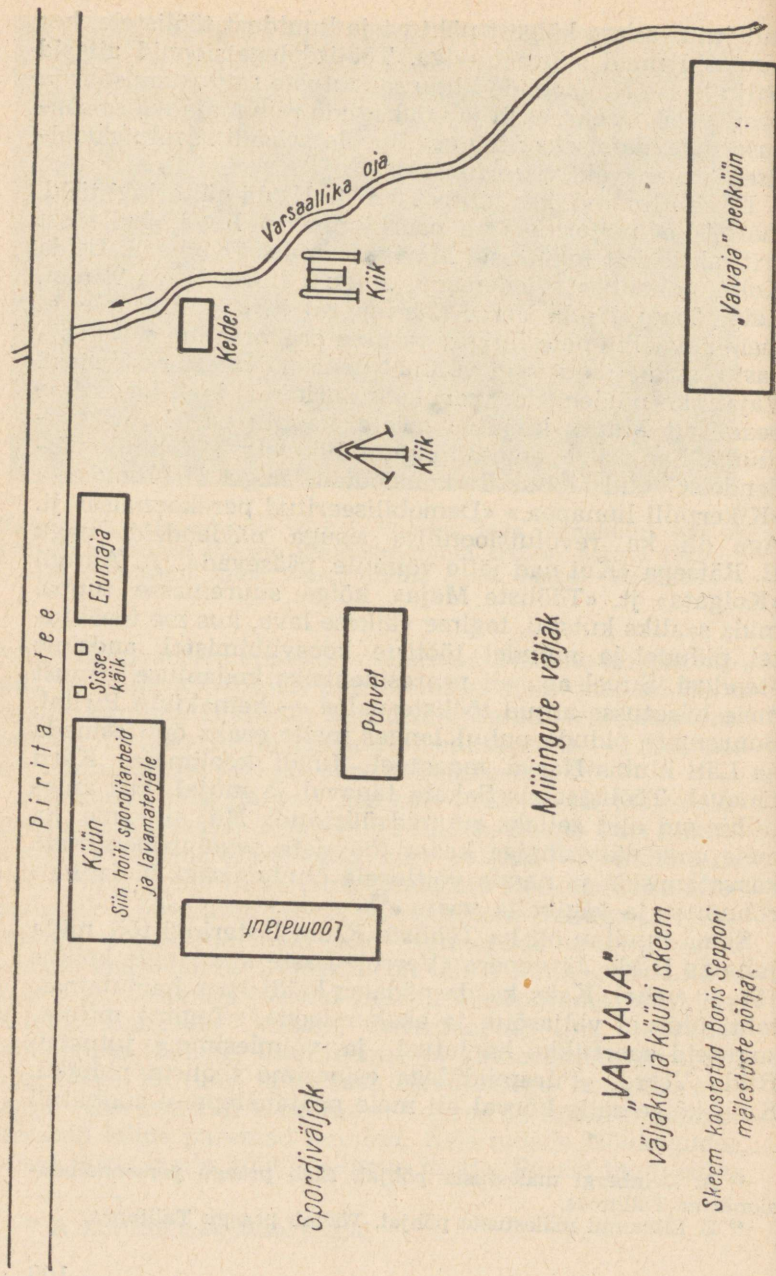
kut jutustasime kõigest nähtust ja kuuldust töölistele, kes kuulasid meid suure huviga. Töölisdelegatsioonid aitasid palju kaasa Nõukogude Liidu saavutuste tutvustamiseks ja propageerimiseks, eesti ja nõukogude rahva ajaloolise sõpruse tugevdamiseks ning eesti proletariaadi revolutsioonilise liikumise aktiveerimiseks.»³⁹

Erich Ellmann, kes juhtis Tööliste Klubi näiteringi tööd, märgib, et näiteringis oli parkümmend liiget, kelledest eriti aktiivselt tegutsesid Marie Kivinurk (Kumeri), Leida Kolm, Johannes Friedemann, August Liira, Hilda Tamm, Leida Truu, Hilda Verro (Järvepera) jt. «Tänu sellele, et meie ringi liikmete hulgas valitses erakorraline huvi asja vastu, saime jagu isegi võitmatutena näivatest raskustest. Vajalikke näidendeid, parukaid, grimmi jne. laenasime peamiselt Mutso kirjutustarvete kauplusest, kuna kostüüme hankisime ametiühingute liikmetelt. Enamik näidendeist olid lõbusad komöödiad, nagu H. Raudsepa «Kikerpilli linnapea,» «Demobiliseeritud perekonnaisa» jt. Aga oli ka revolutsioonilise sisuga näidendeid, nagu H. Rätsepa «Kui nad jälle võimule pääsevad», A. Ansoni «Kolgata» jt. «Tööliste Maja» kõige suuremasse tuppa, mida saaliks kutsuti, tegime väikese lava, kus me teeõhtutel, pidudel ja muudel tööliste koosviibimistel andsime etendusi. Suvel aga oli pearesidentsiks kodanluse armust meie käsutusse antud tööliste palee — heinaküün Pirital. Suuremate pidude puhul langes meile osaks õnn esineda ka Läti klubis Narva maanteel, Juudi koolimajas Karu tänaval, Tööliseteatris Sakala tänaval ja mujal, kus ametiühingud olid selleks ruumid üürinud. Nii aitasime ka meie oma näiteringiga kaasa töötajate revolutsioonilisele kasvatamisele ja nende võitlusele õhutamiseks kodanliku rõhumise ja vägivalla vastu.»⁴⁰

Sama huvitav oli ka Tööliste Klubi lasteringi töö, mida juhatas Hilda Järvepera (Verro). Laste arv ringis kõikus 15—20 vahel. Kaks korda nädalas käidi koos harjutamas, tehti ühiseid väljasõite ja ekskursioone. «Tegime mitmesuguseid sportlikke harjutusi ja võimlesime,» jutustab Hilda Verro. «Püramiididega esinesime tööliste pidudel. Kuid kõige selle kõrval oli meie peatähelepanu suunatud

³⁹ A. Leinbergi mälestuste põhjal. Elab praegu personaalpensjonärina Tallinnas.

⁴⁰ E. Ellmanni mälestuste põhjal. Töötab praegu Tallinnas.

"VALVAJA"

väljaku ja küüni skeem

Skeem koostatud Boris Seppori mälestuste põhjal.

laste kasvatamisele revolutsiooni vaimus, et neist saaksid väärilised «riigikukutajad».⁴¹

Iseloomustades 1928. aasta lõpul «Tööliste Maja» tegevust, kirjutas tööliste ajaleht «Edasi», et «peale suvist vaikust algas «Tööliste Majas» elu jälle täie hooga. Palju tööd on tehtud sellest ajast saadik ära ka Eesti Tööliste Partei Tallinna Linna osakonnas, mis oma saavutuste poolest täiesti varju jätab läinud aastase tegevuse. Partei korraldusel töötas kursus, kus käesoleva ajani on peetud 16 loengut, peale selle on olnud noorte sektsiooni korraldusel iga neljapäev vaidlusõhtu.»⁴²

Ka 1928. aastal korraldas «Tööliste Maja» osaühingu juhatus tööliste lastele nääripuu, millest 246 last osa võttis, kuna paljud ruumipuudusel koju pidid jääma. Meeleolu tõusis nääripuul haripunktile, kui kõlas rõõmus laste laul:

*«Me vahetuseks võitlejaile,
me väsind jõule uuendus.
Me karastuseks nõrkevale,
me võidupant ta kindlustus.
Ja kui peaks värisema lööma,
need read, kes nõrkend võitluses,
me kõik end valmis ohvriks tooma
ja lippu viima võidule.»⁴³*

Laste nääripuu oli 1928. aasta viimaseks revolutsiooniliseks ürituseks «Tööliste Majas», mis tänu eesti proletariaadi märkimisväärsele kindlameelsusele ja ennastsalgavusele oli aasta tagasi kodanluse oksjonihäämri alt päästetud. Nüüd oli ta ühe aasta jooksul jälle kujunenud eesti proletariaadi legaalse revolutsioonilise liikumise staabiks.

1929. aasta algul pöördus osaühingu juhatus Tallinna linnavalitsuse poole palvega, et see vabastaks «Tööliste Maja» kinnisvaramaksust, põhjendades oma soovi sellega, et neil ei ole muud sissetulekut kui üüriraha, mida saadi kivimajas elunevatelt üürnikelt. Linnavalitsuse kodanlik enamus ei võtnud seda tööliste õiglast palvet kuuldagi, sest ta abistas vaid oma klassi kuulujaid ja nende abimehi. Seda näitas kujukalt linnavalitsuse otsus, mis pärast «Tööliste Maja» soovi tagasilükkamist vastu võeti. Selle otsuse

⁴¹ H. Verro mälestuste põhjal. Töötab praegu Tallinna Galanteriivabrikus.

⁴² «Edasi» nr. 16, 15. detsembril 1928.

⁴³ «Edasi» nr. 1, 5. jaanuaril 1929.

Eesti tööliste delegatsioon, kes 1927. aastal käis Nõukogude Liidus. Esimene rida (vasakult): 1. Maria Brunbach, 2. —, 3. Johannes Poller, 4. Emilie Adler (Kivikink), 5. Leonore Verner. Teine rida: 1. Aleksander Kirikal, 2. Meinhard Netze, 3. Treiberg, 4. August Leinberg, 5. Marie Koljal, 6. —, 7. Klettenberg, 8. Richard Jõulu, 9. Herbert Martinson. Kolmas rida: 1. Johannes Prisson, 2. Kütt, 3. Krass, 4. Kristjan Raudsepp, 5. Hugo Rätsepp, 6. Kristjan Seiler.

põhjal vabastati maksust Tallinna Piiskopliku Metodistide Koguduse ja Tallinna Evangeeliumi Seltsi kinnisvarad.⁴⁴ Kas võib olla veel paremat näidet nn. kodanlikust demokraatiast, vabadusest ja vendlusest!

Töölisklass aga teadis, kus on tema õigus ja vabadus. Seepärast ei suutnud ükski kodanluse manööver, vägivald või silmakirjalikkus peatada töölisklassi revolutsioonilist liikumist, mis sammus üha edasi võidu poole.

1. mail 1929 kogunesid «Tööliste Maja» ette tuhanded töötajad, kes hakkasid kell pool üksteist orkestrihelide saatel rongkäigus liikuma Stroomi ranna poole. Rong-

⁴⁴ «Uus Edasi» nr. 5, 23. veebruaril 1929.

käigu eesotsas lehvis toredasti Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu lipp. Sellele järgnesid veel 43 lippu ja loosungit, millede all marssis 300 rida demonstrante, igas reas 5—7 inimest. Kokku võttis meelevaldusest osa umbes 10 000 inimest.⁴⁵ See näitas, et töölisliikumine oli mehiselt üle elanud temale pärast detsembriülestõusu mahasurumist osaks langenud verise terrori ja arenes nüüd uuesti tõusu suunas.

Töölisliikumise elavnemine tõstis ühtlasi iga päevaga järjest rohkem päevakorda uute revolutsiooniliste võitlusvormide rakendamise, et laiu töötava rahva hulki liikumisse kaasa tõmmata. Sel eesmärgil organiseeriti 1929. aasta suvel «Tööliste Majas» einelaud, mis kujunes omapäraseks tööliste hõlmamise ja revolutsioonilise selgitustöö läbiviimise abinõuks. Leena Proses, kellele einelaua organiseerimine ülesandeks tehti, jutustab sellest: «K koos õega hankisime vajalikud lauanõud, noad, kahvlid ja köögiinventari. Samuti tuli endal kõik toidukraam muretseda, kohale toimetada ja ise kokaks olla. Lõunaks valmistasime tavaliselt perekonnatoitu — üks supp ja praad, vahel ka kaks suppi ja prae. Kuna mul niisuguses asjas polnud varem kogemusi, siis oli puudujääk paratamatu. Ühisel jõul aga saime kõigist raskustest üle.

Peale einelaua moodustasime «Tööliste Majas» ka käsitööringi, kus tegi suure töö ära Helvi Mühlhausen (Klaanberg), kes oli vastava kooli lõpetanud. Ringi liikmed käisid tavaliselt üks kord nädalas koos. Nendel koosviibimistel vestlesime päevateemadel, lugesime revolutsioonilist kirjandust, kavandasime tegevusplaane. Ringis oli üle 30 liikme. Õmblesime välja laudlinu, salvrätte jm. esemeid, mida müüsimise pidudel nn. ameerika oksjonitel (kes enam pakub). Saadud raha läks poliitvangide abistamiseks.»⁴⁶

«Eriti huvitavad olid teeõhtud, mis toimusid tavaliselt laupäeviti,» jutustab Alma Järvepera. «Need ei olnud mitte tavalised ajaviitmised, vaid omapärased revolutsioonilised koosviibimised, kus arutati päevaprobleeme, saadi kokku käskjalgadega jne. Teeõhtutel esinesid sageli «Valvaja» ja Tööliste Klubi näitlejad, lauljad, sportlased, muusikandidid, peeti loenguid ja vestlusi, korraldati vaidlusõhtuid. Peale tee ja võileibade oli seega hoolitsetud igati tööliste

⁴⁵ «Uus Edasi» nr. 18, 5. mail 1929.

⁴⁶ L. Prosesese mälestuste põhjal. Elab praegu personaalpensio-närina Tallinnas.

«Töölise Maja» Töölise Klubi lastespordigrupi võimlejad. Välimine ring vasakult: 1. Jurjev, 2. Johannes Nõmm, 3. Helmuth Leol, 4. Felix Liivik (Liidermann), 5. Endel Proses, 6. Johannes Leol, 7. Arnold Trepos. Sisemine ring: 1. Johannes Liidermann, 2. Alder Multmann, 3. Alder Kiltmann.

revolutsioonilise kasvatustöö ja hea tuju eest. Lõbus koosviibimine ühes jalakeerutusega kestis niimoodi kuni poole ööni. Teeõhtud aitasid palju kaasa töölise revolutsiooniliseks kasvatamiseks ja nende ühtekoondamiseks.»⁴⁷

Revolutsioonilise liikumise elavnemisega jäid «Töölise Maja» ruumid üha kitsamaks. Eriti aga pidurdas edukat tööd saali puudumine, kus oleks olnud võimalik töötajate koosolekuid ja muid vajalikke üritusi läbi viia. Viimane Tallinna Ühise Haigekassa volinikkude koosolek, mis tuli saali omaniku nõudmisel lõpetada, enne kui päevakord oli läbi arutatud, tõendas seda veelkord erilise selgusega. Et lõpuks sellest alandavast olukorrast välja pääseda, otsustas «Töölise Maja» osauhinu juhatus pöörduda Tallinna linnavalitsuse poole palvega 10 000 krooni suuruse laenu saamiseks. Tallinna linnavalitsus aga keeldus endiselt laenu andmast, tuues ettekäändeks krediidi puuduse.⁴⁸ Jäi jälle ainuke tee — omal jõul väljapääs leida. Selleks

⁴⁷ A. Järvepera mälestuste põhjal.

⁴⁸ «Vaba Maa» nr. 58, 9. märtsil 1930.

«Töölise Maja» Töölise Klubi käsitööring 1928. a.

pidas osaühingu juhatus vajalikuks organiseerida töötajate hulgas protsendita laenu, millest peale saali ehitamise kulude taheti katta ka kinnisvara osaühingu nimele krepoteerimine, mis oli rahapuudusel ikka veel tegemata.

T. K. S. Valvaja sp. osa
 Palub Teid. osa võtta 7. skp.
 Roppsadavast kinnisest
 Jhee-õhtust.
 algusega kell 16.
 Vaksali pst 8a
 Juhatus.

Teeõhtu
 kutsekaart.

Laenu võis iga töötaja anda nii palju, kui tema rahaline seisukord lubas. Laenuandja sai vastava võlakohustus-
tõendi, mille ettenäitamisel osauhingu juhatus oli kohusta-
tud tähtaja möödumisel laenu tagasi maksma.⁴⁹

See üritus aga jäi teostamata kodanluse uute rünnakute
tõttu töölisliikumise vastu. Kodanlikku Eestit tabas nimelt
1929. aastal raske majanduskriis, mille tagajärjel ka re-
volutsiooniline liikumine elavnes, võttes 1929. aasta
suveks kodanlusele järjest ähvardavama iseloomu. Üheks
näiteks sel alal oli pärast Vilhelmine Klementi matuseid
24. veebruaril ja pärast 1. mai demonstratsiooni «Tööliste
Maja» osauhingu juhatuse esimehe Johannes Liidermanni
matus 30. juunil 1929. J. Liidermann oli ehitustöoline. Pel-
gulinna sai ta töö juures raskesti vigastada ning toimetati
Keskhaiglasse, kus ta suri. Kuigi perekonnale teatati, et
J. Liidermann suri südamehalvatusse, oli kõigile selge, et
ettevõtjad ostsid arstid ära, et nad tõelise surma põhjuse
maha vaikiksid, sest vastasel juhul oleks tulnud linnavalit-
susel, kelle ettevõtte see oli, perekonnale pensioni maksta.
«Kuna minu mees oli ühtlasi «Tööliste Maja» osauhingu
juhatuse esimees,» märgib Miina Liivik (Liidermann) oma
mälestustes, «siis kujunes tema matus võimsaks kodanliku
korra vastaseks manifestatsiooniks. Ametiühingute poolt
moodustati matusekomisjon, kes muretses kirstu ja võttis
enda peale kõik, mis oli seotud matustega. Enne ärasaat-
mist «Tööliste Majast» pidas A. Kirikal lahkumiskõne ja
«Valvaja» laulukoor laulis revolutsioonilisi laule. Pärast
seda hakkas matuserong liikuma Rahumäe poole. Kaks rat-
sapoliitseinikku «eskorteeris» ees ja kolm taga. Kirstu kanti
kogu aeg õlgadel. «Valvaja» orkester mängis leinamarssi.
Rahvast olid kõik teeääred tulvil. Enne Rahumäe surnu-
aiale jõudmist toimus lühike peatus leinamäni juures, kus
politsei keelust hoolimata lauldi revolutsioonilisi laule.
Surnuaial pidas hauakõne Maikallo. Oma revolutsiooni-
liste laulude ja rongkäiguga mõjus matus töötajatele nagu
üleskutse võitlusele kodanliku korra ülekohtu ja ebaõig-
luse vastu. Üldse peab märkima, et kõigi töölisaktivistide
(V. Klementi, Habenitsi, Zilmeri, M. Nurga, Kriisemanni
ja teiste) matused tol perioodil kujunesid omapärasteks
kodanliku korra vastasteks meeleavaldusteks, millel oli

---

⁴⁹ «Uus Edasi» nr. 25, 15. juunil 1929.

Johannes Liidermanni matused 30. juunil 1929.

mobiliseeriv tähtsus töötajate revolutsioonilise aktiivsuse kasvatamisel.»⁵⁰

Kartes uut 1. detsembri ülestõusu, asusid kodanlus ja sotsid kiiresti revolutsioonilist töölisliikumist ohjeldama. Töölisorganisatsioonide sulgemise ja töölisaktivistide areteerimise eesmärgil võeti ette traditsioonilisi läbiotsimisi, et sel teel põrandaalust kirjandust leida, mida süüdistusmaterjalina kasutada. Hilda Verro, kes 1927. aasta suvest peale tegutses «Tööliste Maja» asjaajaja Hugo Rätsepa abina ja korduvaid kodanlaste rünnakuid üle pidi elama, jutustab oma mälestustes: «Maja asjaajaja ülesandeks oli igal hommikul ukсед avada ja õhtul sulgeda, ajalehed vastu võtta ja välja saata, aga samuti muid tööülesandeid täita. Kuna Rätsepal oli väga palju tegemist ja ta koha-peal peaaegu ei viibinudki, siis langes kogu see töö minu kui tema abilise peale. Eriti raskeks ülesandeks oli töölisajalehtede peitmine, kui need trükikojast kohale toodi, sest kunagi ei võinud kindel olla, et kodanlikud võimud neid ei konfiskeeri, enne kui nad lugejani jõuavad. See-pärast oli alati pärast ajalehtede kohaletoiemetamist suur sagin, et neid kiiresti ära peita. Üheks niisuguseks peidu-

⁵⁰ M. Liiviku mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas.

kohaks said WC veekastid, kust me vee välja lasksime ja ajalehed sisse panime. Nii juhtus sageli, et väljakäiku ei saanud kasutada. Veelgi keerulisem oli põrandaaluse kirjanduse peitmine, mis oli seotud otsese riskiga. Ent kõik need rasked ja hädaohtlikud ülesanded täideti edukalt ning nuhke veeti korduvalt ninapidi. «Töölise Maja» oli omapäraseks legaalse ja illegaalse töö ühendamise keskuseks. Siia jooksid kokku paljud niidid põranda alt ja põranda pealt. Siit anti informatsiooni põranda alla ja saadi sealt juhtnöore. Töö siin oli seega ühest küljest väga huvitav ja mitmepalgeline, teisest küljest aga väga ohtlik ja elukar-detav.»⁵¹

Üks põhjalikumaid «Töölise Maja» läbiotsimisi pandi toime 27. juulil 1929 majahoidja korteris, kuurides ja teistes kõrvalruumides. Majahoidja Kristjan Remmelgas areteeriti.⁵² 6. märtsil 1930 teostati samasugune läbiotsimine «Töölise Majas» üheaegselt töölisaktivistide areteerimisega. Läbiotsimisel leitud põrandaaluse kirjanduse põhjal andis kohtu- ja siseminister 26. aprillil 1930 määruse, mille kohaselt Eesti Töölise Parteid süüdistati EKP juhtnöorede järgi tegutsemises ja keelati ta kui riigivastane organisatsioon ära. Samuti tühistati Töölise Partei linna-, maa-konna-, alevi- ja vallavolikogude saadikute volitused, mille tõttu Tallinna linnavolikogust langes välja 14, Narvas 6, Tartus 3 ja Pärnus 1 töölisklassi esindaja.⁵³

«Töölise Maja» osaühingu kinnisvara sekvestreeriti uuesti ja seal tegutsenud revolutsiooniliste ametiühingute Tegevuskomitee ning Töölise Klubi varandus pandi aresti alla ning anti kõik Tallinna linnavalitsuse valdusse kuni kaitseseisukorra lõpetamiseni.⁵⁴ Kohtu- ja siseministri määrmuses öeldi, et Töölismajade osaühing «Töölise Maja» on võimaldanud oma hoones koonduda ja tegutseda organisatsioonidel, kes on «ühinenud EKP nimetuse all Eestis tegutseva salaorganisatsiooniga», viimane seab oma eesmärgiks vägivaldselt muuta põhiseadusega maksmapandud riigi- ja ühiskondlikku korda.⁵⁵ «Nende otsuste ja määrustega on lõpetatud seega põrandapealne kommunistlik

⁵¹ H. Verro mälestuste põhjal.

⁵² «Meie Edasi» nr. 2, 17. augustil 1929.

⁵³ «Vaba Maa» nr. 98, 27. aprillil 1930.

⁵⁴ «Rahva Sõna» nr. 92, 27. aprillil 1930.

⁵⁵ ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 750/80, l. 89.

tegevus, mis viimasel ajal väga elavaks muutus,»⁵⁶ rõõmustas «Vaba Maa». Niisamuti rõõmutsesid sotsid, kes võisid nüüd töolisliikumises jälle «ainuperemeest» mängida. Neil lubati korraldada 1. mai rongkäik Kadriorgu, kuna revolutsioonilistel töolistel see ära keelati, sest politseil olevate andmete põhjal, nagu kirjutas «Vaba Maa», «on ametiühingutes rohkesti kommuniste, kelle eesmärgiks maksva korra õõnestamine, ja kes 1. maid ka selleks ära kasutada püüavad.»⁵⁷

Suurt agarust «saagi» jagamisel näitas üles ka Tallinna linnavalitsus, kellel kunagi varem polnud olnud kiiret töoliste abistamisega, nüüd aga ülepeakaela tormas tema valdusse antud «Töoliste Maja» ruume välja üürima. Nii anti kõik hoone alumise korra ruumid Päästearmee ja Tallinna Linnateenijate Ühingu käsutusse.⁵⁸ Ei olnud raske mõista, et seda tehti niisuguse kiirusega selleks, et töolistelt lõplikult ära võtta nende maja. Kuid seekord ei olnud seda siiski enam nii lihtne teha, sest maja oli lõppude lõpuks töoliste raha eest ostetud, ja sellegi suhtes pidi maksma püha eraomanduse seadus. Ent ka siin ilmnes suurepäraselt kodanluse klassipale. Kui ametiühingud 1921. aastal Suur-Karja tänava Töölismajast välja tõsteti, siis räägiti, et see olevat Laenupanga püha eraomandus, millele töolistel polevat õigust, sest erakorraliste aegade lõppemisega tulevat maja sekvestri alt vabastada ja omanikule tagasi anda. Nüüd aga, kus Tartu rahust oli möödunud juba 11 aastat ja erakorralised ajad ammugi ajalukku vajunud, peeti vajalikuks töoliste püha eraomandus, «Töoliste Maja», sekvestri alla panna. Tähendab, mitte erakorralised ajad ei määranud ühe või teise omandi sekvestreerimise vajadust, vaid see, kas omandi peremees tegutses võimuloleva kodanluse meele järgi või mitte. «Töolistelt võeti maja ära sellepärast,» kirjutab töoliste häälkandja «Uus Aeg», «et nad ei müünud oma ühinguid sotsidele. Maja äravõtmisega tahetakse töolisliikumine likvideerida. Meie töölised nõuame, et meile meie pennide eest ostetud maja tagasi antaks! O/ü juhatus peab samme astuma, et linnavalitsus Töoliste Majast ära koristaks seal asuva usumäratsejate jõugu. Mis alusel võib sise-

⁵⁶ «Vaba Maa» nr. 98, 27. aprillil 1930.

⁵⁷ «Vaba Maa» nr. 96, 25. aprillil 1930.

⁵⁸ «Vaba Maa» nr. 136, 14. juunil 1930 ja nr. 243, 17. oktoobril 1930.

Töölised Kultuurharidusliku Ühingu näitegrupi liikmed
Pirital 1931. a.

Esimene rida (vasakult): 1. Erich Ellmann, 2. Marie Kumari, 3. Olga Kink, 4. August Liira, 5. Raudsepp, 6. Leida Kolm. Teine rida:
1. — 2. Johannes Friedemann, 3. Mesikäpp.

minister tervet töölisklassi kui niisugust, kellel mingit süüd pole, nende raha eest ostetud maja äraostmisega karistada?»⁵⁹

«Töölised Maja» osauhingu juhatus ja Tallinna linnavolikogu töölisrühm esitasid Riigikohtule kaebuse siseministri otsuse peale, nõudes selle kui põhiseadusevastase tühistamist. Kaebuses märgiti, et osauhingul ei olnud üüri-vahekorda majas asunud organisatsioonidega, mistõttu ta ei saanud vastutada selle eest, kui ühe või teise organisatsiooni ruumides leiti riigivastast kirjandust. Kui arvestada veel seda, et kurikuulsa Riigikorra kaitseeaduse 3. paragrahv, mille alusel siseminister oli oma otsuse teinud, ei olnud kooskõlas Põhiseadusega, siis ei saanud siseministri otsusel olla mingisugust juriidilist jõudu. Pealegi oli sekvestreerimine lubatud ainult sõja ajal ja ainult nende ettevõtete suhtes, mis valmistasid sõjatoodangut. Kuna pärast

⁵⁹ «Uus Aeg» nr. 1, 13. septembril 1930.

Tallinna Transporttöoliste ametiühing

korraldab

puhkepäeval, 9. novembril s. a.
Priitsimaja saalis

Kontsert- miitingu.

Kõnelevad — seltsim. ja seltsil. :

- A. Tannebaum** — „Majandusline seisukord Eestis ja Nõukogude Liidus.
H. Laene — „Eesti rahvusvaheline ja sisemine seisukord“.
P. Krees — „Koperatiivide tähtsus tööliikumises“.
H. Mählhausen — „Rahvusvaheline ametiühinguline liikumine“.
K. Veis — „Ametiühingute keskkorralduse tähtsusest“.

Kontsert-miitingul mängib puhkpillide orkester.

Algus kell 12 päeval. Sisseminek vankrutu.

Kõik seltsimehed ja seltsilised kontsert-miitingule!

Tallinna Transporttöoliste
ametiühingu juhatus.

E. Antov & Ko. trükk, Nõmmel, Valgu t. 3, koha nr. 43. 1930.

9. novembril 1930 toimunud tööliste kontsertmiitingu kuulutus. Taolisi miitinguid toimus sageli «Tööliste Majas» ja mujal. Neil oli suur tähtsus tööliste hulgas revolutsioonilise selgitustöö läbiviimisel ja kodanliku korra rõhumise paljastamisel.

Tallinna proletariaadile

1. maiks!

Esimesel mail, rahvusvahelise töö-
klassi ühistunde pühal peab rah-
vusvaheline proletariaat oma jõu-
dude älewaatust. Esimesel mail de-
monstreerib Eesti töörahvas ühes kogu
ülima proletariaadiga oma jõudu kapitali
vastu. Mitte kunagi nende 40 aasta
kestel, kus proletariaat oma nõubmist
eest demonstreerib, pole olnud ta taste-
mas seisulorras tul näid. Sõja wa-
remed ei kao mitte. Enneolemata ma-
jandusline kriis surub tööliiskulki kõige
suuremasse wiletsusse. Kapitalistlikud
walitsused püüawad korduwalt lepi-
gute ja konwentside läbi seisakorda
püüda, kuid iga ford tõestawad nad
uuesti wõimetusit, kapitalistlik majan-
dus järele seada ja wiletsust ümalt
laotada, mida kapitalistlik süsteem wälja
on lüüsunud. Selle asemel, et proleta-
riaadi seisakorda kergendada, tähendab
iga niilugune kätte wastupüü — lähte-
tohtu uutele tööliisklassi kannatustele.

Ränned miljonid töötuid

täidawad kapitalistlike linnade uulit-
soid, kes ei saa mingisugust toetust, sest
kõik ainelised wõimatused kasutatakse
ära sõjawägede ja saewasliikude suuren-
damiseks. Sotside parteid kõigis ma-
des hirmul olles proletariaadi rewo-

lutioonilise liikumise ees, puhastawad
teed fashismile, wõttes enda peale
etiwõimistawa musta töö. Esimesel
mail demonstreerib töörahvas oma
jõudu kurnajate ja nende toaposte —
lotsifashistide vastu.

Tallinnas korraldawad pahempoolse
ametliühingud koos tööliste organisa-
tsioonidega 1. mai rongikäigu.

Rogunemine 1. mail kell 10 hom- mitul, Wärsalt pulesteel, Tööliste Maja juures,

kust rongikäik läigub mõõda Paldiski
maanteeb endise „Palka“ tellistkwi
wabriku juurde ja sealt tagasi.

1. mail korraldab Tallinnas ka sot-
side partei ühes oma keskkõiduga rongi-
käigu. Proletaarlasted, jäiame te tä-
nawu 1. mail neid tööstiste higist täis-
nuumatud kodanuse wannutatud toa-
poissid ühinda. Kodanuse kirjude kaitse
all on nende siige koht, aga mitte töö-
rahwa punase wõitluse lipu all! Töö-
lised, kus teie ka ei asuks, keldriurgas-
tes, põõningutambrites wõi härraste
kõikides, kõik 1. mail uulitsale —
meeleawaldufele!

Elagu 1. mai!

Elagu sotzialism!

1. mai üleskutse 1931. a.

Tartu rahu kodanlik Eesti ei olnud sõjaseisukorras ühegi
riigiga ning «Tööliste Majas» ei valmistatud sõjavarustust,
siis oli «Tööliste Maja» sekvestreerimine täiesti mee-
levaldne ja ebaseaduslik tehing. Riigikohus aga, kes täitis
kuulekalt kodanluse tahet, lükkas osaühingu kaebuse 7.
novembril 1930 toimunud istungil tagasi.⁶⁰

⁶⁰ «Vaba Maa» nr. 247, 22. oktoobril 1930; «Teine Tööliste Võit-
lus» nr. 7, 18. veebruaril 1933.

Seejärel pöörduti kirjaga riigivanema kaudu valitsuse poole. Kuid siin juhtus veelgi kurioossem lugu: kiri jäi hoopis kadunuks.⁶¹ Kõik see näitab väga kujukalt, et kodanlikus Eestis ei kehtinud töölistele mitte seadust, vaid kodanluse omavoli ja terror.

Töölised olid oma maja teisele korrusele surutud, kuna alumisel korrusel võimutsesid veripunaste paeltega päästearmeelased, kes nagu verejanulised ämblikud püüdsid oma võrku meelitada tasakaalu kaotanud inimesi. Et just need usuhullud olid «Tööliste Majja» paigutatud, polnud sugugi juhuslik. Sellega taheti mõnitada revolutsioonilist töölisliikumist ja teda ühe pulga peale panna päästearmeelaste liikumisega.

Kuid nagu tavaliselt, nii ka nüüd ei suutnud kodanluse ja sotside vägivald, vale ning pettus töölisliikumist lüüa matada. Pärast korduvaid areteerimisi ja sulgemisi tegutsesid «Tööliste Maja» teisel korrusel endiselt edasi ehitus-, kiu-, naha-, keemia- ja paberi-, rätsepa-, puu- ja transporditööliste ametiühingud, tööliste karskusselts «Valvaja» ja Tööliste Esperanto Selts.⁶² Väiksema maja alumisel korrusel asus Tallinna Ühise Haigekassa Ambulatoorium, mille käsutuses oli seitse tuba.⁶³

1. mail 1931 organiseerisid revolutsioonilised töölised kõigi takistuste peale vaatamata meelevalduse. «Internatsionaali» helide saatel liikus töötajate rongkäik «Tööliste Maja» juurest telliskivivabriku «Baltika» krundile, kus toimus miiting. Kõige ees marssisid ehitustöölised, neile järgnesid kiu-, raudtee-, puu- jt. töölised. Üldse kanti rongkäigus 10 lippu.⁶⁴

1931. aasta 1. mai pühitsemine näitas, et revolutsiooniline töölisliikumine pole hävitatud, vaid sammub vääramatult edasi. See andis äravintsutatud ja ärahirmutatud töölistele uut jõudu ja usku oma võitluse õigsusse ning innustas neid kodanluse korduvate rüüstamiste ja areteerimiste tagajärjel purustatud ridade uuele koondamisele.

Maikuu 1931 moodustati suletud Tööliste Klubi asemele Tööliste Kultuurhariduslik Ühing, mille peakoosolek toi-

⁶¹ «Vaba Maa» nr. 247, 22. oktoobril 1930; «Teine Tööliste Võitlus» nr. 7, 18. veebruaril 1933.

⁶² ENSV ORRKA, f. 1006, nim. 1, s.-ü. 5, l. 1.; «Vaba Maa» nr. 65, 18. märtsil 1931.

⁶³ Ida Kiltmanni mälestuste põhjal. Elab praegu Tallinnas pensionärina.

⁶⁴ «Vaba Maa» nr. 102, 2. mail 1931.

mus «Töölise Majas» 19. mail 1931. Peakosolek kiitis senise ajutise juhataste tegevuse heaks ja valis 9-liikmelise juhataste, kuhu kuulusid V. Rootsi, Vaarmann, Kald, L. Eisen, G. Mollart, J. Friidemann, A. Päss, H. Reinson ja H. Laene. Töölise Kultuurhariduslik Ühing jätkas suletud Töölise Klubi poolt alustatud üritust. Ühingu juurde loodi laulu- ja näitemängugrupid, poliithariduse-, esperanto-, vene keele jt. ringid. Eriti suurt rõhku pandi usuvastasele selgitustööle.⁶⁵

Aleksander Kirikal, kellele oli tehtud ülesandeks usuvastase propaganda juhtimine, jutustab sellest: «Süstemaatiline usuvastane propaganda algas juba Töölise Klubi ajal, millal sai läbi viidud kindla programmi järgi loengute tsükkel. Loengute koostamisel kasutasin Lenini, Jaroslavski, Lunatšarski, Šeinmani, Skvortsov-Stepanovi ja teiste töid. Osavõtt usuvastasest kursusest oli väga elav. Peale tsükli sai loenguid peetud ka koosolekutel, nõupidamistel ja peoõhtutel. EKP pörandaaluse organisaatori Alviine Puusepa aktiivsel kaasabil hakkasin pidama ka teist loengute tsükli ametiühinguliikumise ajaloost ja ülesannetest. Nende loengutega esinesin ühtlasi väljaspool Tallinna — Pärnus, Viljandis, Tartus, Rakveres, Narvas jne.»⁶⁶

Bernhard Aasma (Alman), kes juhtis ühingu keelpillide gruppi, jutustab selle tööst: «Kui mulle tehti ülesandeks keelpillide orkestri moodustamine, siis tundus see algul võimatu. Niipea aga kui asusin asja juurde, selgus, et see ülesanne polegi nii keeruline. Ei läinud paari nädalatki, kui kuueliikmeline asjaarmastajate grupp oli koos. Õnneks saime ka natuke raha puuduvate pillide ostmiseks. Nii meie töö siis algaski. Harjutusi viisime läbi paar korda nädalas «Töölise Majas» selleks meile kasutada antud ruumis. Kui repertuaar oli valitud ja selgeks õpitud, siis algasid esinemised. Algul esinesime tagasihoidlikult teeõhtutel ja muudel väiksematel töölise koosviibimistel, kuni lõpuks jõudsime välja päris pidudeni. Meie «orkestri» populaarsus kasvas isegi nii suureks, et polnud enam ühtki suuremat töölise pidu, kus me poleks esinenud. Mängisime peale revolutsiooniliste palade ka kergelt ajaviite- ja tantsumuusikat. Orkestri esinemised olid tasuta. Pidudelt

⁶⁵ «Võitluse Aeg» nr. 1, 20. mail 1931; «Vaba Maa» nr. 143, 21. juunil 1931.

⁶⁶ A. Kirikali mälestuste põhjal.

Töölise Kultuurharidusliku Ühingu muusikaringi keelpillide grupp Pirital 16. mail 1932.

saadud sissetulekud läksid peamiselt poliitvangide abistamiseks, aga samuti muudeks töölisliikumise vajadusteks.»⁶⁷

Põhikirja järgi pidi Töölise Klubi sulgemise korral klubi varandus minema samasuguseid kultuurilisi eesmärke taotlevale organisatsioonile, milleks oli Töölise Kultuurhariduslik Ühing. Kodanlik valitsus aga võttis vastu seaduse, mille põhjal suletud Eesti Töölise Partei ja Töölise Klubi varandus otsustati üle anda sotside juhtimise all olevale Eestimaa Ametiühingute Keskliidule.⁶⁸ Niisamuti anti sotslikule Keskliidule üle ka 1924. aastal suletud Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu varandus.⁶⁹ Arhiivis on säilinud Tallinna linnavalitsuse juriskonsuldi arvamus selle kohta, kes oma seletustes linnavalitsusele märgib, et juriidiliselt ei ole õige suletud Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu varandust üle anda Eestimaa Ametiühingute Keskliidule, sest see ei olnud Tallinna ametiühingute keskorgan, kellele ainult võis Tallinna Ametiühingute

⁶⁷ B. Aasma mälestuste põhjal. Töötab praegu Tallinnas.

⁶⁸ «Rahva Sõna» nr. 167, 31. juulil 1931.

⁶⁹ ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 750/80, 1. 70.

Kesknõukogu põhikirja § 32 põhjal tema sulgemisel või likvideerimisel varandus üle anda, kusjuures põhikirjas seisis veel klausel, mis seadis varanduse üleandmisel tingimuse, et vähemalt $\frac{2}{3}$ Tallinna ametiühingutest pidid seda keskorganit tunnistama. Et Eestimaa Ametiühingute Keskliit ei vastanud kummalegi tingimusele, siis polnud tal juriidiliselt kõige vähematki õigust Kesknõukogu varandust omandada. See võis kõne alla tulla ainult «elulistest kaalutlustest lähtudes», nagu seda juriskonsult märgib.⁷⁰ Missugused aga need elulised kaalutlused olid, seda teadis väga hästi iga klassiteadlik tööline. Kui Töölise Kultuurhariduslik Ühing selle seaduse vastu protesteeris ja sotslikule Keskliidule kirja saatis, nõudes Töölise Klubi varanduse üleandmist, siis vastasid sotsid sellele ainult kahjurõõmsa itsitamisega, sest nende eesmärgiks oli ju revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide likvideerimine ja nende arvel elamine, aga mitte tööliste huvide kaitseks väljaastumine.⁷¹ Seda kinnitas ka Tallinna linnavolikogu poolt 10. detsembril 1930 ühel häälel(!) vastuvõetud otsus, mille põhjal sotside o/ü «Töölise Kodu» vabastati kinnisvaramaksust, mida linnavolikogu seni «Töölise Maja» suhtes oli korduvalt keeldunud tegemast.⁷²

Revolutsioonilised töölised vastasid kodanluse ja sotside järjekordsele vägivallaaktile uue keskorgani moodustamisega suletud Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu ja Ametiühingute Tegevuskomitee asemele. Septembrikuus 1931 toimunud revolutsiooniliste ametiühingute koosolekul valiti 7-liikmeline Tallinna ja Harjumaa Ametiühingute Kesknõukogu, kes võttis legaalse revolutsioonilise töölisliikumise keskse juhtimise enda peale.⁷³ Kesknõukogu üldkoosolekul 7. juulil 1932 kinnitati põhikirja kavand, mille põhjal otsustati asuda ülemaalse ametiühingute keskorgani loomisele. Kui aga kesknõukogu liikmed tahtsid ka oma arvamust avaldada fašistliku põhiseaduse muutmise seaduseelnõu kohta, mis tol ajal oli päeva-probleemiks, siis keelati see kohalviibiva politseiniku poolt ära. Ometi aga arutati seda eelnõu igal võimalikul kodanlaste ja sotside koosolekul, alates kirikust ja kaitseliidust ning lõpetades pulli- ja kuldiühisustega. Pärast detsemb-

⁷⁰ ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 750/80, l. 101.

⁷¹ «Võitluse Aeg» nr. 4, 5. septembril 1931.

⁷² ENSV TLA, f. 82, nim. 2, s.-ü. 12, l. 199.

⁷³ «Vaba Maa» nr. 220, 19. septembril 1931.

Töölise Kultuurharidusliku Ühingu lastegrupi väljasõidult Rannamõisa 1932. Vasakult esimene Hilda Verro (Järvepera), viimane A. Leinkask.

riülestõusu mahasurumist oli nimelt traditsiooniks saanud, et ühtki tööliste koosolekut enam politsei valveta läbi viia ei lubatud. Koosolekul viibiv politseinik, tavaliselt aga mitu, võis koosoleku igal ajal oma suva kohaselt ära keelata, kui seal tarvitati mõnda «riigivastast» väljendust.⁷⁴ Politseilik jälitamine ja tagakiusamine saatis revolutsioonilisi töölisi igal sammul. 12. augustil 1932 konfiskeeriti näiteks politsei poolt töölisajaleht «Uus Võitluse Aeg» nr. 2 seal sisalduva artikli «Meie pappide abist kodus ja külas» pärast, mis leiti olevat riigivastane.⁷⁵ Niisugune oli see kiidetud koosoleku- ja sõnavabadus kodanlikus Eestis!

«Meid oli grupp noormehi — Viktor Sulling, Osvald Vachman, Karl Järlakas, Ats Proosalik ja mina,» jutustab Aleksander Leinkask (Leiberg). «Elasime Koplis ja käisime tihti «Töölise Majas», kus lõime aktiivselt kaasa usuvas-

⁷⁴ «Meie Võitluse Aeg» nr. 20, 9. juulil 1932.

⁷⁵ «Vaba Maa» nr. 190, 14. augustil 1932.

tase ajakirja «Usk ja Tõde» ning töölisajalehe väljaandmisele ja levitamisele. Eriti selgelt on mulle meelde jäänud peod «Töölaliste Majas» ja töölisnoorte väljasõidud Piritale ning Rannamõisa. Need ei sarnanenud kodanlike või sotslike seltside poolt korraldatavatele pidudele, kus tavaliselt kisuti ja lärmitseti, vaid siin olid kõik kained ja valitses sõbralik ning seltsimehelik vaim nagu heas perekonnas. Samasugune meeololu domineeris ka töölisnoorte väljasõitudel, mida korraldasime kahe, teinekord ka kolme veoautoga, punaste lippude lehvides ja revolutsioonilisi laule lauldes. Kõik see vihastas muidugi kodanlasi, kes kuidagimoodi ei saanud klassirahu oma härrasriigis maksuma panna. Nad tugevdasid survet töölisorganisatsioonidele. Meie koosolekud võeti kõvendatud politseivalve alla ja keelati jalamaid, kui politseinik oli teinud kolm märkust või leidnud midagi muud valitseva korra vastast. Kuid selle või teise koosoleku ärakeelamisega ei saadud ometi ära keelata tööliste mõtteid, mis leidsid endale ikka ja jälle uued väljendusvormid lakkamatus kodanlusevastases võitluses.»⁷⁶

Kui «Töölaliste Maja» osaühingu nõukogu koosolek oktoobrikuus 1932 otsustas pöörduda kohtu- ja siseministri poole uue palvega, et see vabastaks «Töölaliste Maja» sekvestri alt ning annaks tagasi kaitsepolitsei poolt konfiskeeritud «Töölaliste Maja» kirjutusmasina, siis ei pidanud minister isegi vajalikuks sellele kirjale vastata.⁷⁷ Seega jäi «Töölaliste Maja» endiselt sekvestri alla ja päästearmeelaste võimusesse, kuna töölisorganisatsioonid pidid leppima nende väheste ruumidega, mis neile oma maja teisel korrusel kodanluse armust olid jäetud.

Ent ka selles terrori ja tagakiusamise olukorras leidis eesti töölisklass ikka ja jälle endas jõudu ja julgust ega lasknud pead norgu. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni XV aastapäeval 1932. aastal organiseeriti «Töölaliste Majas» kõnekoosolek, kus ettekandega esines Riigikogu liige P. Kroos. Nii ettekandes kui ka sõnavõttudes kutsuti töölisi üles oma ridu organiseerima, et valmis olla otsustavateks võitlusteks rõhujatega.⁷⁸

Kodanlus vastas tööliste üleskutsele omapoolse rünnaku

⁷⁶ A. Leinkase mälestuste põhjal. Töötab praegu Tallinnas EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis.

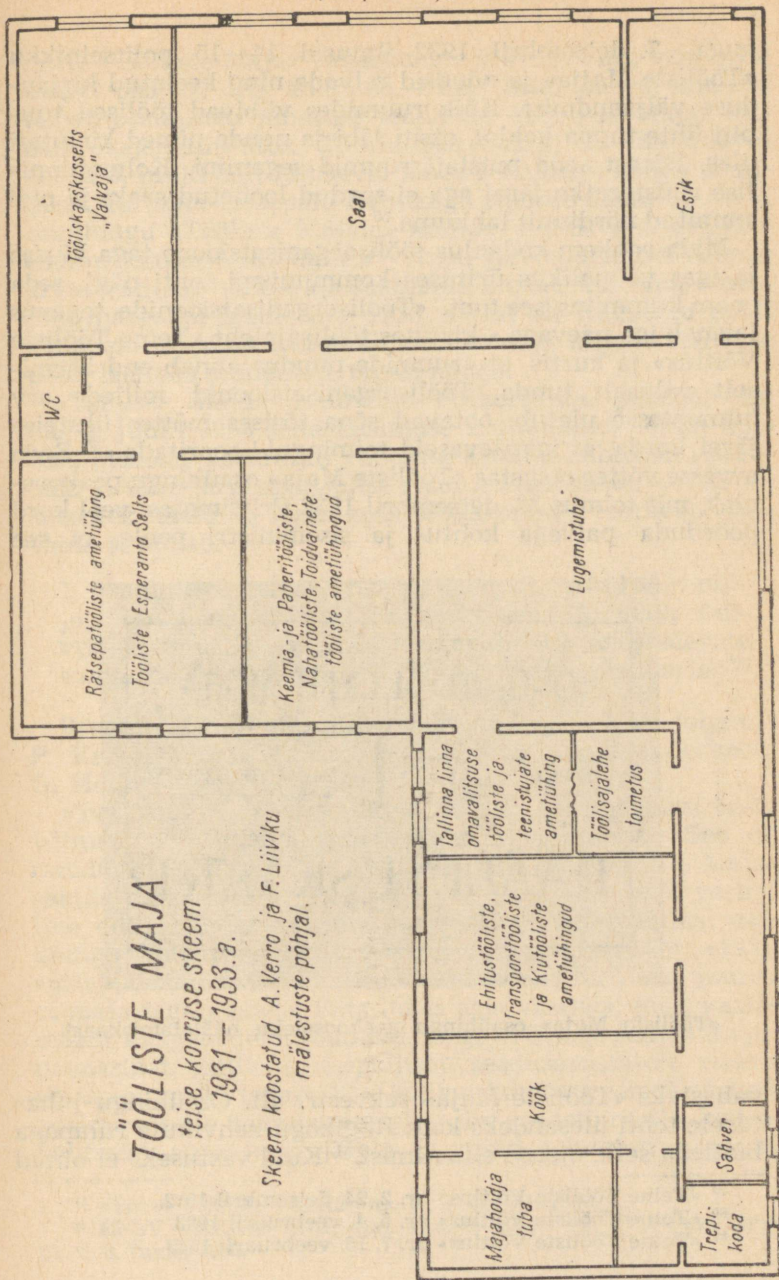
⁷⁷ «Vaba Maa» nr. 247, 20. oktoobril 1932.

⁷⁸ «Vaba Maa» nr. 265, 10. novembril 1932.

"TÖÖLISTE MAJA

teise korruse skeem
1931—1933. a.

Skeem koostatud A. Verro ja F. Liiviku
mälestuste põhjal.

kuga. 7. detsembril 1932 ilmusid 14—15 politseinikku «Töölise Majja» ja nõudsid relvade ning keelatud kirjan-
duse väljaandmist. Kõik ruumides viibivad töölised tuu-
biti ühte tuppa kokku, otsiti läbi ja nende nimed kirjutati
üles. Pärast seda puistati ruumid segamini. Kolmetunni-
lise rüüsteretke järel aga ei saanud loodetud saaki ja oldi
sunnitult nõrdinult lahkuma.⁷⁹

Mida rohkem kodanlus töölisorganisatsioonide taga kiusas
ja igas võimalikus ürituses kommunismi tont nagi, seda
enam kummitas see tont. «Töölisorganisatsioonide tegevus
laieneb iga päevaga,» kirjutas töölisajaleht «Teine Töölise
Võitlus» ja kurtis, et «ruumide puudus annab end äärmis-
selt valusalt tunda. Töölisorganisatsioonid, millede arv
kümnetesse ulatub, ootavad sõna tõsisel mõttes üksteise
järel korda, et igapäevaseid toiminguid sooritada.»⁸⁰ Seda
arvesse võttes otsustas «Töölise Maja» osahingu peakoos-
olek, mis toimus 18. detsembril 1932 Pritsimajas, veel kord
pöörduda palvega kohtu- ja siseministri poole, et see

«Töölise Maja» osahingu peakoosoleku hääletamiskaart.

vabastaks «Töölise Maja» sekvestri alt. Osahingu juha-
tusele tehti ülesandeks koos Riigikogu kehvikute rühmaga
taotleda selle otsuse elluviimist.⁸¹ Kuid vastuseks ei olnud

⁷⁹ «Teine Töölise Võitlus» nr. 2, 24. detsembril 1932.

⁸⁰ «Teine Töölise Võitlus» nr. 5, 4. veebruaril 1933.

⁸¹ «Teine Töölise Võitlus» nr. 7, 18. veebruaril 1933.

mitte «Töölise Maja» vabastamine sekvestri alt, vaid selle uuesti oksjoni alla andmine. Ühel ilusal päeval ilmuski täiesti osauhingu juhatause teadmata «Töölise Maja» seinale oksjonikuulutus. Kuulutuses märgiti: «Käesoleval aastal 6. juulil kell 11 päeval läheb Pikalaenu Panga nõudmisel Tallinna-Haapsalu Rahukogu ruumes Jaani tn. nr. 7, osauhingu «Töölise Majale» kuuluv kinnisvara avalikul enampakkumisel müügile.»⁸² Nagu järelepärimisel selgus, arvas valitsus paraja aja saabunud olevat, kus oma 5 miljoni margalist laenu, mis 1923. aastal oli Riigikogu poolt «Töölise Majale» toetuseks määratud ja hiljem valitsuse poolt laenuks muudetud, tagasi nõuda.

«Töölise Maja» osauhingu erakorraline peakoosolek, mis 2. juulil 1933 selle küsimuse arutamiseks kokku kututi, otsustas kodanliku valitsuse sammu häbiposti naelutada ja talle järgmisesisulise resolutsiooni saata: «... Peakoosolek naelutab kinni seda tööliskonnale tehtavat vägi-valda ja nõuab:

1. oksjoni seismapanemist, 2. laenuna antud viie miljoni sendi ümberotsustamist toetuseks, 3. maja sekvestri alt vabastamist, 4. linnavalitsuse käes olevate summade üleandmist o/ü Töölise Maja juhatausele.»⁸³

Resolutsioonile olid alla kirjutanud koosoleku juhataja P. Kroos, «Töölise Maja» osauhingu juhatause esimees G. Mollart jt.

Riigivanem J. Tõnisson keeldus seda resolutsiooni vastu võtmast seal esineva sõna «vägivald» (!) pärast. See oli muidugi tühi ettekääne, sest tegelikult oli «Töölise Maja» saatus juba varem otsustatud, jäi üle ainult selle vormiline ellurakendamine. Gustav Mollart, kes kuulus osauhingu juhatusse 1929. aastast alates, jutustab: «1931. aastal käisin Joosep Kitsega riigivanem K. Pätsi juures, et maja tagasi saada. Päts lubas asja vaadata, kuid vaatamisest kaugemale ei jõudnud. Isegi «Töölise Maja» kirjutusmasinat, mille kaitsepolitsei seadusevastaselt endale võttis, ei antud tagasi. Kui tegime juhatause nimel vastava avalduse selle tagasisaamiseks, siis saadeti mulle kaitsepolitseist auto koju järele ja mind toimetati peanuhk

⁸² «Teine Töölise Võitlus» nr. 12, 8. aprillil 1933.

⁸³ ENSV ORRKA, f. 31, nim. 1, s.-ü. 955, l. 63; «Võitluse Lipp» nr. 6, 8. juulil 1933.

Kapsta juurde, kes ütles, et kui veel teinekord niisugusele kirjale alla kirjutate, siis paneme Teid 10 aastaks järele mõtlema. Riigivanem Tõnisson aga läks oma ülbuses veelgi kaugemale, kui 1933. aastal käisime tema juures ruume tagasi nõudmas. See tegelane ei võtnud meid üldse jutulegi, vaid laskis meid juba oma ooteruumist välja visata.»⁸⁴

6. juulil 1933. aastal toimuski see, mida kodanlus ja sotsid nii väga olid igatsenud: «Tööliste Maja» müüdi kodanliku valitsuse nõudmisel (!) oksjonil maha. Et peale Pikalaenu Panga võttis oksjonist osa ainult Tallinna linnavalitsus, kes üle 57 000 krooni ei suutnud pakkuda, siis omandas Pikalaenu Pank nn. vaba enampakkumise teel «Tööliste Maja» 58 500 krooni ehk 5 850 000 marga eest, s. o. makstes umbes $\frac{1}{3}$ sellest hinnast, mis töölised olid pidanud nii suure vaevaga oma kogutud näljakopikate arvel ja uskumatuid raskusi ületades viie aasta jooksul tasuma.⁸⁵ Nii nägi välja kiidetud kodanlik õigus ja vabadus!

«Kord majandusminister andis aru,» kirjutas tööliste häälkandja «Võitluse Lipp», «et pankadel on pärast 1930. a. antud toetuslaenu üle 7 miljoni krooni, s. o. üle seitsmesaja miljoni sendi, millest enam mingit lootust ei olevat tervet summat tagasi saada — aga sellepärast ei ole veel ühelegi pangale oksjoni tehtud — on tõenduseks, et üle 700-miljonilise summa võib pankadele kinkida, kuna aga töölistele, kes kõik on teinud oma kätega, 5-miljonilist summat isegi ei võidud pikendada... Tööliste Maja kaotus on valus kõigile töölistele, — kuid praegu on see paratamatu. See kutsub meid jätkama kindlamalt kui kunagi varem võitlust inimkonna parema tuleviku — uue ühiskondliku korra eest.

Selles teadmises jätkame võitlust, sest tulevik on meiega, meie päralt on tulevikus looduse ja kogu töörahva enese poolt valmistatud väärtused ja varandused, nende hulgas ka Pikalaenu Pank.»⁸⁶

Eesti proletariaadi ennastsalgav võitlus töölistemaja eest oli lõppenud ajutise lüüasaamisega. Kodanlus pühitses

---

⁸⁴ G. Mollarti mälestuste põhjal. Elab praegu pensionärina Tallinnas.

⁸⁵ ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 750/80, l. 119—128; «Võitluse Lipp» nr. 6, 8. juulil 1933.

⁸⁶ «Võitluse Lipp» nr. 7, 15. juulil 1933.

Pürrose võitu. Kuid niikaua kui endises «Tööliste Majas» leidsid peavarju veel mõnedki revolutsioonilised töölisorganisatsioonid, ei saanud kodanlus ja sotsid ikkagi veel rahu. Taheti ka need uulitsale tõsta. Nendel kaalutlustel otsustas Tallinna linnavalitsus Vaksali puiestee nr. 8 ja 8a asuvad majad Pikalaenu Pangalt omakorda ära osta ja sinna vanadekodu paigutada. Endise «Tööliste Maja» ruumid, mis olid ehitatud koridorisüsteemis, leiti selleks järsku väga sobivad olevat. Kõikide arvestuste kohaselt loodeti sinna ilma suurema remondita ja ümberehitamiseta paigutada 150 voodit. Millegipärast aga seda kavatsust ei teostatud ning «Tööliste Maja» anti 10. novembril 1933. aastal Sotsiaal- ja Hoolekandeministeeriumi valdusse.⁸⁷ Peagi selgus, miks niisugune manööver ette võeti. Kodanlus ja sotsid nimelt kartsid, et ka vanadekodu võib sattuda revolutsiooniliste tööliste mõju alla ja et seal võidakse uuesti «Tööliste Maja» avada. Et seda ei juhtuks ja et töölistmaja enam kunagi ei saaks tõusta, otsustati see anda kindlamatesse kättesse. Niisugusteks kindlamateks kätteks olid eesti kodanlusele tema kontrrevolutsioonilised väeosad ja kõrgem ohvitserkond. Niisiis polnud midagi imestada, kui kodanluse loendamatuile vägivalla- ja terroriaktidele eesti proletariaadi võitluses töölistmaja eest panid krooni pähe kindralid Reek ja Jonson, kes kõige suurema südame-rahuga 1934. aastal kolisid elama «Tööliste Majja» nagu oma seaduslikku korterisse. Hooned võeti range sõjaväelise valve alla, nii et ühegi tööliste jalg enam üle nende läve ei saanud astuda.⁸⁸ Nüüd siis võisid kodanlus ja sotsid lõpuks kergemini hingata: nad olid «Tööliste Maja» kummitusest lahti saanud.

Avaliku fašistliku diktatuuri kehtestamisega Eestis 1934. aastal keelati ka viimaste revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide tegevus. Isegi karskusseltsilt «Valvaja» võeti ta maatükk Pirital ja organisatsioon suleti. Algas nn. «vaikiva oleku» ajajärk. See oli eesti proletariaadi revolutsioonilise liikumise ajaloos kõige raskemaks perioodiks. Sel ajajärgul ei olnud enam legaalselt revolutsioonilist töölistliikumist. Revolutsiooniline töölistliikumine toimus

⁸⁷ ENSV TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 750/80, l. 129—144; «Vaba Maa» nr. 167, 20. juulil 1933; «Rahva Sõna» nr. 104, 22. juulil 1933.

⁸⁸ Tööliste Maja endise majahoidja K. Hiisi (Veisi) mälestuste põhjal. Elab praegu personaalpensionärina Tallinnas.

ainult sügaval põranda all. Kodanlus ja tema truud abimehed, sotsid, olid eesti töölisklassi paljaks riisunud ja ta suu kinni toppinud. Nagu röövlid pidutsesid nad oma aheldatud ohvri — eesti proletariaadi ümber.

Kui raske eesti proletariaadil ka oli, missuguseid mõnitusi ja tagakiusamisi ta ka üle elama pidi, kui palju paremaid poegi ja tütreid tal ka ohvriks tuua tuli, need drastilised abinõud ei suutnud ometi murda tema revolutsioonilist kindlameelsust ja usku oma võitluse õigsusse.

Eesti proletariaadi ennastsalgavas võitluses töölistmaja eest tuleb see ajalooline heitlus töölisklassi ja kodanluse vahel eriti ilmekalt esile. Kõik kodanluse katsed oma võimu esimestest päevadest peale klassirahu luua ja töölisklassi revolutsioonilist liikumist lepitusteele viia, ei andnud tulemusi. Veel vähem andsid seda avalik vägivald ja terror. Kodanluse nuudipoliitika töölisklassi suhtes läks pankrotti. Uskumatute raskustega võideldes õnnestus töölistel lõpuks nõukogude rahva vennaliku abiga endale maja osta. Ja kuigi kodanlik valitsus selle tööliste karistuseks oksjonil maha müüs, ei suutnud miski kustutada eesti töötajate südames mälestust nõukogude rahva suuremeelsest abist, mis ajaloolistel juunipäevadel 1940. aastal uuesti aset leidis. Tänu sellele abile ei saanud eesti kodanlus enam veriselt arveid õiendada oma töörahva kallal ja pidi relvad maha panema. Eesti töölisklass, liidus kehvtalurahvaga, tegi Kommunistliku Partei juhtimisel igaveseks lõpu kodanluse rõhumisele ja taastas lõplikult nõukogude võimu.

LÖPPSÕNA

Eesti proletariaadi võitlus töölistmaja eest on üheks kangelaslikuks leheküljeks eesti rahva revolutsioonilise liikumise ajaloos. Ta on ilmekaks väljenduseks lepitamatust klassivõitlusest tööliklassi ja kodanluse vahel, tööliklassi ammendamatumust jõust ja väsimatumust energiast oma õiguste ning vabaduste kaitsmisel.

Kuna eesti kodanlus tuli võimule rahva vastu võideldes ja kehtestas oma terroristliku režiimi välismaa imperialistide abil, siis ei saanud ta ühtki päeva valitseda pidulikult väljakuulutatud põhiseaduse järgi, vaid pidi kehtestama sõjaseaduse, mis andis kodanlusele piiramatu omavoli töötajate üle. Eesti proletariaadi võitlus töölistmaja eest on ses suhtes klassikaliseks näiteks. Selle võitluse ajaloo lehekülgi sirvides valdab iga töötajat viha ja raev kodanliku korra vastu, mis 22 aasta jooksul valitses töörahva üle mitte seaduse, vaid vägivalla abil. Töölisorganisatsioonide sagedased rüüstamised, nende töölistmajast uulitsale tõstmine, siis pilkeks kartulikeldrisse ajamine ja isegi sealt väljaviskamine, tööliste näljapennide eest ostetud töölistmaja korduv sekvestreerimine, kuni lõpuks selle oksjonil poolmuidu mahamüümiseni ja kindralite käsutusse andmiseni — kõik see on ainult lühike loetelu suurematest vägivallaaktidest, mis kodanlus koos oma truude abimeeste sotsidega rakendas töölistmaja vastu, rääkimata arvutatust väiksematest «vägitegudest». Niinimetatud «abi», mida kodanlik valitsus osutas töölistmajale tühise laenusumma näol, oli mõeldud ainult töötajate petmiseks, et poolehoidu võita. Kui see aga ei andnud loodetud tulemusi, siis ei kõhelnud kodanlus hetkegi töölistmaja oksjonile panemast ja oma laenu tagasi võtmast.

Niisuguses olukorras ei olnud eesti proletariaadil teist teed kui teha lõpp sellele vägivalda teel pealesunnitud diktatuurile ja taastada oma võim, mis oli kätte võidetud Oktoobrirevolutsiooni tules. Ja kui nüüd, kus nõukogude võimu taastamisest on möödunud juba üle 20 aasta, leidub ikka veel neid, kes nutavad taga «kaotatud paradiisi» ning kurdavad, et nõukogude võim Eestis olevat kehtestatud rahva tahte vastaselt, siis kutsub see esile ainult muige. Nende viimaste mohikaanlaste appikarjed kostavad tänapäeva rahu, demokraatia ja sotsialismi jõudude võimsas kõuemürinas nagu sääsepirin ega häiri enam kedagi, sest kas need kurvakuju rüütlid tahavad või ei, pole nende võimuses ajalooratta liikumist peatada. Eesti rahvas aga on õnnelik, et ta on igaveseks vabanenud nendest härradest ja nende «vabadusest» ning võib nüüd uhkusega Nõukogude Liidu rahvaste vennalikkude perre kuuludes sammuda kogu maailma progressiivsete jõudude avangardis ja näidata kõigile rõhutatud ning orjastatud rahvastele teed tõelisele vabadusele.

KASUTATUD ALLIKATE JA KIRJANDUSE LOETELU

I. DOKUMENTIDE JA MÄLESTUSTE KOGUMIKUD

Karastumine, Tallinn, 1958.

Nõukogude võimu eest, Tallinn, 1957.

Saabus päev, Tallinn, 1960.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, Tallinn, 1957.

II. ARHIIVIMATERJALID

1. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv.

Fond 27 — Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloo Komisjon, nimistu 27-1, s.-ü. 818.

2. Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv

Fond 31 — Riigikantselei, nimistu 4, s.-ü. 15, 955.

Fond 957 — Välisministeerium, nimistu 12, s.-ü. 543.

Fond 994 — Eestimaa Töölisühingute Keskliit, nimistu 1, s.-ü. 11, 14, 41.

Fond 1006 — Osaühisus «Töölise Maja» Tallinnas, nimistu 1, s.-ü. 5.

Fond 1746 — Eestimaa Töölisühisuste Üldliit, nimistu 1, s.-ü. 1, 2, 3, 7, 8, 9.

Fond 1752 — Ehitustöölise Liidu Pärnu Osakond, nimistu 1, s.-ü. 1.

Fond 1753 — Tallinna Ametiühisuste Kesknõukogu, nimistu 1, s.-ü. 4, 13.

Fond 1753 — Tallinna Ametiühisuste Kesknõukogu, nimistu 2, s.-ü. 1, 2, 3, 4.

Fond 1754 — Ametiühingute Kesknõukogu, nimistu 1, s.-ü. 1.

Fond 1756 — Tallinna Keemia- ja Paberitöölise Ametiühisus, nimistu 1, s.-ü. 1.

Fond 1763 — Eestimaa Kiutöölise Ametiühisuste Liit, nimistu 1, s.-ü. 1.

Fond 1766 — Tallinna Metallitöölise Ametiühisus, nimistu 1, s.-ü. 1, 2.

Fond 1771 — Tallinna Puutöölise Ametiühisus, nimistu 1, s.-ü. 1, 2, 3.

Fond 1773 — Tallinna Nõelatöölise Ametiühisus, nimistu 1, s.-ü. 1.

Fond 2140 — Tallinna Tähtsamate Asjade Kohtu-uuriija, nimistu 1, s.-ü. 39.

3. Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv

Fond 82, Tallinna Linnavalitsus, nimistu 1, s.-ü. 337 ja 750.

Fond 82, Tallinna Linnavalitsus, nimistu 2, s.-ü. 1—22.

III. NÕUKOGUDE KIRJANDUS JA AJAKIRJANDUS

Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1957.

Elango, Ö., Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925—1929), Tallinn, 1958.

Kingissepp, V., Iseseisvuse ikke all, Tallinn, 1953.

«Klassivõitlus» 1919—1936.

Lukin, G., Töölisliikumine Eestis Stolõpini reaktsiooni ja uue revolutsioonilise tõusu aastail (1907—1914), Tallinn, 1960.

Rästas, O., Põrandaalused, Leningrad, 1932.

Taigro, Ü., Eesti töörahva võitlus nõukogude võimu ja rahu eest kodusõja aastail (1918—1920), Tallinn, 1957.

IV. TÖÖLISAJAKIRJANDUS

«Kommunist», ajaleht, Tallinn, 1919—1934.

«Kiir», ajaleht, Tallinn, 1917.

«Maatamees», ajaleht, Tallinn, 1917.

«Tööline», ajaleht, Tallinn, 1917.

«Utro Pravdõ», ajaleht, Tallinn, 1917.

«Zvezda», ajaleht, Tallinn, 1917.

«Võitlus», ajaleht, Tallinn, 1918—1919.

«Töö Mees», ajaleht, Tallinn, 1919.

«Töö Hääl», ajaleht, Tallinn, 1919.

«Töörahva võitlus», ajaleht, Tallinn, 1919.

«Rõhutute Hääl», ajakiri, Tallinn, 1920—1921.

«Töö ja Võitlus», ajakiri, Tallinn, 1920.

«Töölise Võitlus», ajakiri, Tallinn, 1920—1923.

«Töö», ajakiri, Tallinn, 1921—1923.

«Poliitika ja Taktika», ajakiri, Tallinn, 1922.

«Meie Hääl», ajaleht, Tallinn, 1922.

«Punane Täht», ajaleht, Tallinn, 1922.

«Tallinna Tööline», ajaleht, Tallinn, 1922.

«Töö Täht», ajaleht, Tallinn, 1922—1923.

«Tööline», ajaleht, Tallinn, 1922—1923.

«Noor Tööline», ajakiri, Tallinn, 1922—1923.

«Uus Meie Hääl», ajaleht, Tallinn, 1922—1923.

«Meie Sõna», ajaleht, Tallinn, 1922.

«Meie Noor Tööline», ajakiri, Tallinn, 1923—1924.

«Punane Lipp», ajaleht, Tallinn, 1923.

«Töö Lipp», ajaleht, Tallinn, 1923.

- «Töölise Lipp», ajaleht, Tallinn, 1923—1924.
 «Tööraha Hääl», ajaleht, Tallinn, 1923.
 «Meie Siht», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Meie Sõna», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Meie Leht», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Sõna», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Säde», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Teadete Leht», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Tõde», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Tööraha Siht», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Sõnum», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Proletaarlane», ajaleht, Tallinn, 1926—1927.
 «Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.
 «Töölise Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.
 «Meie Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.
 «Tallinna Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.
 «Oktoobri Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.
 «Punane Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.
 «Tööraha Kiir», ajaleht, Tallinn, 1928.
 «Edasi», ajaleht, Tallinn, 1928—1929.
 «Töölise Elu», ajaleht, Tallinn, 1929—1930.
 «Uus Edasi», ajaleht, Tallinn, 1929.
 «Punane Edasi», ajaleht, Tallinn, 1929.
 «Töölised, edasi», ajaleht, Tallinn, 1929.
 «Meie Edasi», ajaleht, Tallinn, 1929.
 «Töölise Aeg», ajaleht, Tallinn, 1930—1931.
 «Uus Aeg», ajaleht, Tallinn, 1931.
 «Võitluse Aeg», ajaleht, Tallinn, 1931.
 «Meie Võitluse Aeg», ajaleht, Tallinn, 1932.
 «Töölise Võitlus», ajaleht, Tallinn, 1932.
 «Teine Töölise Võitlus», ajaleht, Tallinn, 1932—1933.
 «Uus Võitluse Aeg», ajaleht, Tallinn, 1932.
 «Võitluse Lipp», ajaleht, Tallinn, 1933.
 «Võitlusrinne», ajaleht, Tallinn, 1933.

V. KODANLIK KIRJANDUS JA AJAKIRJANDUS

- «Ametiühisusline Kuukiri», ajakiri, Tallinn, 1923—1927.
 I Riigikogu protokollid, Tallinn, 1921—1923.
 Joonas, E., Ametiühisuslik liikumine meil ja välismaal, Tallinn, 1927.
 Joonas, E., Ametiühingulise liikumise üldajalugu, Tallinn, 1939.
 Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, II kd., Tallinn, 1930.
 «Rahva Sõna», ajaleht, Tallinn, 1927—1938.
 «Sotsiaaldemokraat», ajaleht, Tallinn, 1917—1921.
 II Riigikogu protokollid, Tallinn, 1923—1924.
 «Vaba Maa», ajaleht, Tallinn, 1918—1938.
 «Ühendus», ajaleht, Tallinn, 1923—1927.

SISUKORD

Sissejuhatus	3
I. Eesti proletariaadi võitlus töölistmaja eest aastail 1906—1919	7
II. Eesti töörahva võitlus töölistmaja eest revolutsioonilise kriisi aastail 1920—1924	20
III. Eesti proletariaadi võitlus töölistmaja eest kapitalismi ajutise ebakindla stabilisatsiooni ning majanduskriisi ja kodanliku parlamentarismi kokkuvarisemise perioodil 1925—1933	86
Lõppsõna	129
Kasutatud allikate ja kirjanduse loetelu	131

Сунила, Аугуст Адович
ПОД ВЫВЕСКОЙ БУРЖУАЗНОЙ
«ДЕМОКРАТИИ» И «СВОБОДЫ»

(Из борьбы эстонского пролетариата
за рабочий дом)

На эстонском языке

Оформление Э. Тали

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja T. Tender

Tehniline toimetaja K. Einberg

Korrektorid H. Nassar ja M. Sepp

Ladumisele antud 20. IV 1961. Trükkimisele antud 10. VIII 1961. Paber 54×84, 1/16. Trükipoograid 8,5. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 6,97. Arvutuspoognaid 7,43. Trükiarv 4000. Tell. nr. 746. MB-02812. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind 23 kop.

1—9

23 kop.

A-23996